

T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TRABLUSGARP VİLAYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERDAR ÇALIŞ

DANIŞMAN
PROF. DR. NEVZAT ARTUÇ

ADYAMAN, 2024

ÖZET

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TRABLUSGARP VİLAYETİ

Serdar ÇALIŞ

Tarih Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Aralık/2024, Sayfa:87

Danışman: Prof. Dr. Nevzat ARTUÇ

Ekonomik, kültürel, sanayi anlamında gelişen Avrupa ülkeleri sömürgecilik yarışına girmiş ve Berlin'de konferans düzenleyerek birçok ülkeyi kendi aralarında paylaşmıştı. Sömürgecilik yarışında en çok pay alan iki devlet olan İngiltere ve Fransa, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve Osmanlı toprakları büyük ölçüde sömürgeleştirilmişti. Osmanlı Devleti'nin sömürgeye maruz kalmasının en önemli nedenlerinden biri askeri ve teknoloji alanında kendini yenilememesi, teknolojiye ayak uyduramaması, matbaanın gelişmesine izin vermeyen bir kesimin etkisinde kalmasıdır. İtalya, gelişimini geç tamamlamış ve hızlı bir şekilde sömürgeciliğe başlamış ve gözünü Trablusgarp'a dikmişti. Trablusgarp donanmasının olmamasından ötürü denizde savunulamamış, İtalyanlarla karada mücadele edilmişti. Karadan savunma yapmak için gönüllü genç subaylar Mısır üzerinden gizlice Trablusgarp'a gitmiş, başta Enver Paşa olmak üzere adeta destan yazmışl. İtalya kıyı kesimlerden iç bölgelere gidememiş, büyük devletlere başvurarak barış yapmak istemiştir. Barıştan yana olan İtalya işgalden de vazgeçmemiştir. Osmanlı, Balkan Savaşları'nın çıkması üzerine Uşi Antlaşmasını imzalanmak zorunda kalmıştı. Böylece Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı olan Trablusgarp kaybedilmiş daha sonra Osmanlı'ya verilmek üzere İtalya'ya verilen 12 ada da kaybedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp; Savaş; Osmanlı; Barış; İtalya; Kuzey Afrika; Enver Paşa.

ABSTRACT

TRIPOLIGARP PROVINCE DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL CONSTITUTIONAL PERIOD

Serdar ÇALIŞ

Department of History

Adiyaman University, Graduate Education Institute, December /2024, Page:87

Supervisor: Prof. Dr. Nevzat ARTUÇ

European countries, which developed economically, culturally and industrially, entered the race for colonialism and organized a conference in Berlin, sharing many countries among themselves. The two states that had the biggest share in the colonial race, England and France, acted in their own interests and the Ottoman lands were largely colonized. One of the most important reasons why the Ottoman Empire was subjected to colonialism was that it did not renew itself in the field of military and technology, could not keep up with technology, and was under the influence of a segment that did not allow the printing press to develop. Italy completed its development late and quickly started colonialism and set its sights on Tripoli. Due to the lack of a navy in Tripoli, Tripoli could not be defended at sea and the Italians were fought on land. Young officers who were willing to defend themselves from land secretly went to Tripoli via Egypt, and our young officers, especially Enver Pasha, wrote epics. Italy could not go from the coastal areas to the inner regions and wanted to make peace by appealing to the great powers. Italy, which was in favor of peace, did not give up on the occupation. The Ottoman Empire was forced to sign the Treaty of Ushi following the outbreak of the Balkan Wars. Thus, Tripoli, the last Ottoman territory in North Africa, was lost, and then the 12 islands given to Italy to be given to the Ottomans were also lost.

Keywords: Tripoli; War; Ottoman; Peace; Italy; North Africa; Enver Pasha.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ı 1551'de İspanyol şövalyelerin elinden aldıktan sonra Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ın tümüne Garp Ocakları adını vermiştir. Bu konunun seçilmesindeki amaç, Anadolu'dan Trablusgarp'a giden Yeniçerilerin ve devlet yöneticilerinin Trablusgarp'ta kalarak yerli kadınlarla evlenip yeni bir ırk olan Kuloğullarını oluşturması ve bugün Libya'da Türk kökenli Kuloğullarının etkin rol üstlenerek Türkiye ile Libya münasebetlerini güçlendirmesidir. Libya'da Trablusgarp ve Bingazi bölgesinde adeta soykırım yapan İtalyanlar Libya'da söz sahibi iken, hiçbir tarihi bağı bulunmayan Rusya, Libya'da etkin rol üstlenmişken, Türkiye Cumhuriyeti'nin de Libya'da yer alması kadar doğal bir durum yoktur.

Trablusgarp konusunda şimdiye kadar yapılan çalışmalar içerisinde, özellikle İttihat ve Terakkicilerin Trablusgarp bölgesinde ve Fizan da dâhil olmak üzere gittikleri zor coğrafyalarda bölgenin kalkınması için gerek imar faaliyetlerinde bulunmaları, gerek sosyokültürel faaliyetlerde bulunmaları, açtıkları bankalarla bölge halkının İtalyan bankalarının eline düşmemesi için yaptıkları çalışmalar, Trablusgarp topraklarının bölge halkının elinde kalması için verilen mücadeleler detaylı bir şekilde incelenmiş, araştırılmış ve Trablusgarp ile ilgili bilinmeyen birçok konuya ışık tutulmuştur. Aynı zamanda Araplarla ilgili hainlik algısının da yanlış olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu çalışma sonucunda görülmüştür ki Trablusgarp halkı, İtalyanlara karşı Osmanlı Devleti'ne sadık kalmış ve sömürgeci devletlere karşı Trablusgarp'ta adeta ilk millî mücadele verilmiştir. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verilen mücadeleye destek olan tarikatlar ve şeyhler daha sonra Anadolu'da gerçekleşecek olan Millî Mücadele'ye de büyük destek olmuşlardır. 361 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Trablusgarp vilayeti, 1912 Uşi Antlaşması ile Osmanlı'dan ayrılmıştır.

Birinci bölümde Trablusgarp'ın Osmanlı idaresine geçişi, ekonomik ve sosyal hayat işlenmiştir. Coğrafi özellikler, Trablusgarp'ta yetişen ürünler, ziraî faaliyetler, platolar, çöller, zorlu yaşam koşulları, insanların bu durumda hayata tutunma serüveni anlatılmış ve küçük de olsa maden yataklarından söz edilmiştir.

İkinci bölümde II. Meşrutiyet'in ilanı ve Trablusgarp'a yansımaları işlenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki yanlıları Trablusgarp'ın Fizan bölgesine sürülmüştür. Fizan'a sürülen İttihat ve Terakki yanlılarından bazıları Avrupa'ya kaçmış, bazıları sürgünde olmalarına rağmen Trablusgarp'ı geliştirmek adına çalışmalar

yapmış, bazıları ise bölgenin zorlu koşullarına dayanamayarak vefat etmiştir. Ayrıca II. Meşrutiyet'in Trablusgarp'ta nasıl algılandığı da işlenmiştir. Onun dışında Trablusgarp halkının meşrutiyetten beklentileri ve bazı yerleşik ailelerin meşrutiyete karşı çıkması da işlenmiştir.

Üçüncü bölümde Trablusgarp Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler işlenmiştir. Savaştan önce meydana gelen siyasi ve diplomatik gelişmelerden bahsedildikten sonra Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi ve savaş sırasındaki askeri durumu, gönüllü subayların Trablusgarp'a gitmesi ve bunların burada verdikleri mücadeleler, İtalyan ordusuna karşı yerli halk ve Senusilerle yapılan işbirlikleri, savaş sonunda imzalanan Uşi Antlaşması, Uşi Antlaşmasından sonra meydana gelen gelişmeler, Birinci Dünya savaşı sırasında Trablusgarp'ta meydana gelen olaylar ve Türk heyetinin bölgeden çekilişi konuları ele alınmıştır.

Çalışmamız sırasında ilk günden itibaren bizlere her türlü desteği veren, teşvik eden, kolaylık gösteren, tenkit ve ikazlarıyla yönlendiren ve hiçbir zaman yardım ve desteğini esirgemeyen kıymetli Akademik Danışmanım Prof. Dr. Nevzat ARTUÇ'a minnettarlığımı ifade etmek isterim. Yine bu süreçte özellikle tez savunmamda jüri olarak bulunan, yapıcı tenkitleri ve katkılarından ötürü Prof. Dr. Hakan KARAGÖZ ile Prof. Dr. Metin KOPAR'a; çalışmamızın metodolojisi ile ilgili fikirlerini bizimle paylaşan Dr. Yurdal DEMİREL'e ve çalışmamızın her aşamasında desteklerini hissettiğimiz Sait ARSLAN'a ayrı ayrı çok teşekkür ederim.

Serdar ÇALIŞ

...../...../20.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Serdar ÇALIŞ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. II. Meşrutiyet, Makedonya ve Çetelerin Faaliyetleri	1
1.2. Firzovik Olayı ve II. Meşrutiyet'in İlanı.....	2
1.3. II. Meşrutiyet'in İlanı	3
1.4. Dış Olaylar	3
1.5. İç Olaylar	3
1.6. II. Meşrutiyet Döneminin Yakın Tarihimiz Açısından Önemi.....	5
1.7. İttihat ve Terakki	6
1.8. Trablusgarp'da Siyasi ve Dini Gücü Senûsilik	11
2. TRABLUSGARP'IN OSMANLI İDARESİNE GEÇİŞİ VE COĞRAFİ,EKONOMİ VE SOSYAL HAYAT	14
2. 1. Trablusgarp'ın Osmanlı İdaresine Geçişİ	14
2. 2. Coğrafi ve Ekonomik Özellikleri.....	14
2. 3. Coğrafi Özellikler ve Sosyal Hayat	15
3. MEŞRUTİYETİN İLANI VE TRABLUSGARP'A YANSIMASI	19
3. 1. II. Meşrutiyet'in İlanı	19
3. 2. Osmanlı'da II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Gelişmeler.....	20
3. 3. İttihaçların Fizan'a Sürülmesi.....	21
3. 4. II. Meşrutiyet'in İlanının Trablusgarp'a Etkisi.....	25
3. 5. Senûsiler ve Trablusgarp Halkının II. Meşrutiyet Hükümetinden Beklentileri	30
3. 6. Seçilebilmek İçin Gerekli Şartlar	32
3. 6. 1. Yerel konular üzerinde şöyle bir liste ile karşılaşıyoruz.....	33
4. TRABLUSGARP SAVAŞI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER.....	36

4. 1. Savaş Öncesi İtalya	36
4. 2. İtalyan Devletinin Kurulma Aşaması	36
4. 3. İtalya'nın Savaş Öncesi Yaptığı Antlaşmalar	37
4. 3. 1. Rusya-İtalya arasında Racconigi Antlaşması	37
4. 4. Trablusgarp'ın Savaş Öncesi Durumu	40
4. 5. Osmanlı Devletinin Savaş Öncesi Durumu	40
4. 6. Trablusgarp Savaşının Başlaması	42
4. 7. Savaşın İç Politikadaki Tesiri	43
4. 8. Savaşın Başlaması	43
4. 9. Enver Bey Trablusgarp'ta	46
4. 10. Savaşın Trablusgarp Dışına Yayılması.....	49
4. 10. 1. Beyrut'un bombalaması:.....	50
4. 10. 2. Kızıldeniz'deki faaliyetleri:	50
4. 10. 3. Çanakkale bombardımanı:	50
4. 11. Rodos ve 12 Ada'nın İşgali.....	51
4. 12. 1912 Yılında Osmanlı'nın İç Durumu	54
4. 13. Uşi Antlaşması.....	55
4. 13. 1. Uşi Barış Görüşmeleri ve İttihatçıların barışa karşı çıkmaları.....	55
4. 13. 2. Uşi Barış Antlaşması'na giden müzakere süreci iki aşamadan oluşur	56
4. 14. Uşi Barış Antlaşması.....	58
4. 15. Uşi Barış Antlaşması Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	59
4. 15. 1. Birinci Dünya Savaşı sırasında Trablusgarp	62
4. 15. 2. Türk Heyetinin Trablusgarp'tan ayrılması	76
5. SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	84
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti; 17.yy.'dan sonra bilim, kültür ve sanata önem vermemesi, devletin içerisinde bazı grupların ülkede ve orduda yenilik yapılmasına izin vermemesi sebebiyle gerileme dönemine girmiş ve 1900'lü yıllarda devlet yıkılma sürecine girmiştir. Avrupa devletleri ise başta Sanayi Devrimi olmak üzere bilim, kültür, sanat ve eğitime büyük önem vermiş, makineyi hem silah hem gemi hem de endüstriyel alanda kullanmıştı. Kilise, Ortaçağ Avrupa'sında gelişimi engellemiş, matbaaya izin vermemiş ve Avrupa'ya yenilikler konusunda sürekli engel olmuştu. Halkın kilisenin etkisinde olması istenmişti. İspanya'da varlığını devam ettiren Endülüs Emevi Devleti bilim, sanat ve edebiyat gibi birçok konuda çok ileri düzeye ulaşmıştı. Özellikle coğrafi konumunun yakınlığı sebebiyle İtalya'da Endülüs Devleti'ne öğrenciler gitmiş, bilim, sanat, kültür ve edebiyat alanında edindikleri bilgileri Avrupa'ya döndüklerinde uygulamaya koymaya çalışmışlardı. Fakat kilise, Avrupa halkları üzerinde egemenlik kurmuş, yeniliklere izin vermemişti. Reform ve Rönesans hareketleri Avrupa'da yayılınca kilisenin etkinliğini kırmış, bilim, kültür edebiyat ve matbaa alanında hızlı gelişmeler olmuştu. Okuyan ve araştıran bir toplum olmuş, bu da bilimin Avrupa kıtasında yayılmasını sağlamıştı. Avrupa'da gemi sanayisi gelişmiş, el tezgâhlarının yerini makine almış, her alanda gelişmeler olmuş, üretim fazlasını sağlamış ve hammadde ihtiyacı oluşmuştu. Avrupa, gelişmeyen ülkeler üzerinde gerek coğrafi keşifler ile gerek silah zoruyla hem üretim fazlası ürünlerini satmış ve gittiği coğrafyalarda ülkelerin yer altı ve yer üstü tüm kaynaklarını sömürmeye başlamıştı. Sömürülen ülkelerin başında gelişime ayak uyduramayan Osmanlı Devleti gelmiş ve Trablusgarp da bu örneklerden biri olmuştu.

1.1. II. Meşrutiyet, Makedonya ve Çetelerin Faaliyetleri

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde Makedonya'daki olayların çok önemli bir rolü vardı. Makedonya, 1878 Ayastefanos ve Berlin Anlaşması ile farklı bir yapıya bürünmüş, komitecilik faaliyetleri hız kazanmıştı. Bulgar komitesi aktif bir şekilde Makedonya'yı sahiplenmişti. 1902'de Bulgaristan'da çıkan isyanı Osmanlı Devleti kısa bir sürede bastırmıştı. İsyân bastırıldıktan sonra Osmanlı Devleti Balkanlarda ek önlemler almış, Rumeli müfettişliğini kurmuş, Hüseyin Hilmi Paşa'yı müfettişliğin başına getirmiş fakat Bulgarlar tekrar isyan çıkarmış, bu durum Bulgarları uluslararası sorun durumuna getirmişti. Rusya ve Avusturya olaya müdahil olarak ıslahat öngören bir dizi faaliyetlerle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmıştı. Osmanlı ordusunda görev almak üzere danışman

subaylar göndermek istemişlerse de Osmanlı Devleti bunu kabul etmemişti. Osmanlı ordusu, Balkanlardaki isyanı bastırmak için gittiği Balkan topraklarında milliyetçilik fikirlerinden etkilenmişti. Selanik, Kosova ve Manastır'da teşkilatlanan ordu II. Abdülhamid'i tedirgin etmişti. Çünkü İttihat ve Terakki üyeleri Abdülhamid yönetimini ortadan kaldırarak II. Meşrutiyet'i ilan etmeyi hedeflemişlerdi. Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki'nin tehlikeli boyuta geldiğini II. Abdülhamid'e rapor etmişti. Resneli Niyazi Bey'in birliği, tabur depolarından zorla silah alarak dağa çıkması bu raporu doğrular niteliktedir. II. Abdülhamid'in Balkanlardaki olayları araştırmakla görevlendirdiği Şemsi Paşa'nın İttihatçı Atıf Bey tarafından öldürülmesi ile olaylar başlamış sadrazam değişikliği olmasına rağmen durmamıştı.¹

1.2. Firzovik Olayı ve II. Meşrutiyet'in İlanı

1908'de Üsküp'de Avusturya-Almanya demiryolları okul müdürü, öğrencilerini mesire alanına bir geziye götürmek istemiş ve gezi öncesinde mesire alanına marangozlar göndererek gerekli hazırlıkları başlatmıştır. Arnavutlar, bu çalışmalarını Avusturya'nın işgal hazırlığı olarak algılamıştır. Tam bir ayda Firzovik'te 30.000 kadar asker yöre halkında silahlanmıştı. Osmanlı Devleti, durumu anlamak için Jandarma Komutanı Galip Bey'i görevlendirmiş ve Galip Bey bölgeye giderek korkulacak bir durumun olmadığını halkın meşrutiyet istediğini Osmanlı Devleti'ne bildirmişti. Galip Bey, bölgedeki durumla alâkalı padişaha bilgi verirken meşrutiyetin ilan edilmesi durumunda Avusturya'nın işgal girişiminde bulunmayacağını söylemiş olsa da aslında halkın meşrutiyet ilanı gibi bir talebi yoktu. Galip Bey hakkında çok şikâyet olmasına rağmen Osmanlı Devleti bunları dikkate almamış ve Galip Bey'i görevinden uzaklaştırmamıştı. Galip Bey'in görevine devam etmesi Firzovik olayının seyrini değiştirmişti. İttihat ve Terakki üyeleri bu sırada Reval Görüşmelerinin başlamasını memnuniyetle karşılamış ve II. Abdülhamid'i, II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda bırakmışlardı.²

23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı devam ederken Kanun-i Esasi ilan edilmişti. Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle iki farklı düşünce grubu ortaya çıkmıştır. Birinci grup padişahın haklarının kısıtlanması gerektiğini düşünenler; ikincisi ise padişahın karşısında seçimle kurulmuş bir yapının olması gerektiğini düşünenlerdi. İkinci grup daha çok ıslahatçı bir düşünceyi savunmuştu. II. Abdülhamid 1876'da Kanun-i

¹ Nevzat ARTUÇ, Türk İnkılap Tarihi, Fakülte Yayınevi, Isparta, 2014, s. 38-39.

² Nevzat ARTUÇ, Türk İnkılap Tarihi, Fakülte Yayınevi, Isparta, 2014, s. 40-41.

Esasi'yi ilan etmiş, ilk seçimlerde 80'i Müslüman, 50'si gayrimüslim olmak üzere 130 mebus seçilmişti. Osmanlı'nın savaş durumunu göz önünde bulunduran II. Abdülhamid meclisi tatil etmiş ve bu durum tam 31 yılı aşkın bir süre devam etmiştir.³

1.3. II. Meşrutiyet'in İlanı

1908'de bazı kesimler tarafından hürriyetin ilanı gibi görülen meşrutiyetin ilanı ile birlikte meşrutiyetçi bir dönem başlamıştır. Bu dönemde baskıcı rejim yıkılmış, Jön Türkler Osmanlı Devleti'ndeki tüm özgürlük taraftarları ile birleşmiş, devletin her kademesinde görev almaya başlamış, Kanun-i Esasi'de bazı değişiklikler yapılmış, toplanma ve dernek kurma gibi özgürlükler verilmiştir.

1.4. Dış Olaylar

Osmanlı Devleti, gerileme ve parçalanma sürecine girdikten sonra büyük devletlerin sömürgesi haline gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek'i topraklarına kattığını duyurmuş, Rusya ile anlaşan İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmişti. Trablusgarp Savaşı devam ederken Balkan Savaşları başlamış ve Trablusgarp işgal edilmişti. Büyük devletlerin Balkan topluluklarını desteklemesi ile Osmanlı Devleti zor durumda kalmıştı. Osmanlı Devleti, Edirne sınırına kadar olan bütün bölgelerini kaybetmişti. Daha sonra I. Dünya Savaşı çıkmış, Osmanlı Devleti Mondros'u imzalamak zorunda kalmış ve yıkılmıştı. Sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.⁴

1.5. İç Olaylar

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte 1908 ve 1919 arasında dört kez seçime gidilmişti. 1914'te İttihat ve Terakki tek partidir. 1914'e kadar tüm seçimlerde kavgaların olması nedeniyle meclis bir türlü toplanamamıştı. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in 10 yılını çok partili diğer yarısını da tek parça olarak devam ettirmiştir. Partiler arası fikir çekişmeleri adeta kan davasına dönüşmüş, 31 Mart Olayı, Babıâli Baskını, sadrazam katliamları ve Sinop Sürgünleri gibi birçok büyük hadise meydana gelmişti. 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla İttihat ve Terakki yıkılınca partililikler başlamış, 1920'de

³ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37-42.

⁴ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 36-43.

parti ve temsilcilikten bahsedilmiştir. 1908-1918 yılları arasında tam 1061 geçici madde çıkartılmış, Kanun-i Esasi'nin 36 maddesine dokunulmamıştır. Fikir akımları Batıcılık akımı altında birleşmiştir. İslamcılık akımı en çok taraftarı olan akımdı. İslamcılar, birçok gazete ve dergi çıkarmışlardır. İslamcıların içinde hem İslamcı hem de Türkçü olanlar vardı. Türkçülük akımı en çok İttihatçılar tarafından benimsenmiştir. Türkçülük akımı en çok ihtiyaçlar tarafından benimsenmiş Turan politikasını yutmuş Türkleri birleştirmeyi hedeflemişti. Bu akımlar arasında en zayıf olanı sosyalizm akımıydı. Batıdaki insan haklarını Osmanlı Devleti'nde uygulama fikrini savunmuştu. II. Meşrutiyet döneminde birçok siyasi parti kurulmuştur. Bunların başlıcaları; Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fedakâr-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi siyasi partilerdir. II. Meşrutiyet döneminde birçok cemiyet kurulmuştur. Cemiyetlerin siyasal iktidarı ele geçirmek gibi bir amacı olmamıştır. Bu cemiyetlerin bazıları ayrılıkçı fikirler taşımıştır. Ayrılıkçı fikirler taşıyan cemiyetlerin ortak özelliklerinden en önemlisi özerk ve milliyetçi fikirler üretiyor olmalarıydı.⁵

Bunun dışında gayrimüslimleri Hürriyet verildiği takdirde tüm dünyadaki 300 milyon nüfusa sahip Müslümanların da hürriyet hakkını savunan cemiyetler vardı.⁶

Osmanlı Devleti bu dönemde iç siyasi çatışmalarla uğraşıyordu. II. Abdülhamid döneminde yaşanan baskılar, İttihat Terakki iktidarında da yaşanmaya devam etmişti. Çünkü padişah değişikliği dahi içerideki kaos ortamını sonlandıramamış, daha da arttırmıştır. Siyasi cinayetler yaşanırken Müslüman halk idam ile cezalandırılabilirken gayrimüslimlere ise sadece ve genellikle Sinop'a sürülme cezası verilebiliyordu. Meşrutiyet'in uygulanmaması hâlinde savaşa girme korkusu olan Enver, Talât, Cemâl ve Halil Paşalar sadrazamın ve Meclisi Mebusan'ın haberi yokken meşrutiyeti ilan etmişlerdi.⁷

II. Meşrutiyet döneminde ordunun siyasallaşması küçük çaplı isyan çetecilik faaliyetleri sonrasında 31 Mart Olayı yaşanmıştır. İttihatçı yayın organları ve muhalefet yayın organları arasında da kıyasıya rekabet yaşanmıştır. Volkan Gazetesi şeriat yanlılarını siyaset yapmaya davet etmiş, ordu içindeki şeriat yanlısı askerler tarafından da ciddi kabul

⁵ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler C:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 4-5-6-7-8.

⁶ Suat Zeyrek, II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, s. 32.

⁷ Aliye Uslu Üstten-Tayfun Haykır, Neyzen Tevfik'in Yansıyan Toplumsal ve Siyasi Olayları, Araştırma Makalesi, s.33.

görmüş ve ordu içinde namaz kılan ve namaz kılmayan subaylar arasında sıkıntılar yaşanmıştır. İhtiyat ve Terakki üyesi askerler, alaylı subayları tasfiye ederek kendi yandaşlarını orduya almış, böylece kadro fazlalığına neden olmuş ve maaşların yarı yarıya yatırılması sonucunda işten atılma gibi problemler yaşanmış, işten atılan askerler 31 Mart Olayında aktif rol almıştır. İttihat ve Terakki, kendisine muhalif olan gazetecileri baskı altına alarak yıpratma ve sindirme politikası uygulamıştır. Hasan Fehmi'nin İttihat ve Terakki tarafından Galata Köprüsü'nde asılarak öldürülmesi toplum nezdinde ciddi üzüntüye neden olmuş İstanbul'da bulunan Hassa ordusunun topçu ve piyade birlikleri tarafından 3.000 Avcı askerinin de katıldığı 31 Mart Vakası gerçekleştirilmiştir. Bu isyana bazı medrese öğrencileri, ulema üyeleri, terhis edilmiş bazı askerler de destek vermiş ve isyancılar şeriat istediklerini bu hadiseden sorumlu tutulmamalarını istemiş, 11 gün süren isyan sonucunda İstanbul kanlı bir şehir haline gelmişti. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki harekât ordusu Selanik'ten İstanbul'a gelerek Derviş Vahideddin'in olduğu isyancıları idam etmiş sert bir şekilde bastırarak sıkı yönetim ilan etmiştir. II. Abdülhamid tahtan indirilerek Yıldız Sarayı yağmalandı. Eşyalarına el konuldu ve göz hapsine alınmaya karar verildi. II. Abdülhamid, ailesi ile birlikte Çırağan Sarayı'nda kalmak istese de Selanik'e gönderilmişti. İttihat ve Terakki'nin kendi kadrolarına devlet bürokrasisine yerleştirdiği ve elinin daha da güçlendiği bir dönem başlamıştı.⁸

1.6. II. Meşrutiyet Döneminin Yakın Tarihimiz Açısından Önemi

Batılılaşma hareketinin tarihimiz açısından en önemli dönemi II. Meşrutiyet dönemidir. Özgürlük alanları genişletilmiş, ekonomi, eğitim, kültür ve sporla ilgili çok sayıda dernek kurulmuştur. II. Meşrutiyet, günümüz demokrasisinin de temelini oluşturmuştur. Siyaset yapan insan sayısı artmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasında büyük bir tecrübe ve bilgi birikimi oluşmuştur. II. Meşrutiyet döneminde Batıcılık ve Türkçülük gibi akımlar Mustafa Kemal tarafından inkılap hareketlerinin temelini oluşturmuştur. Millî Mücadelenin nitelikli kadroları oluşmuştur.⁹

III. Selim döneminden başlayarak II. Abdülhamid'e kadar orduda sürekli yenileşme hareketi devam etmiş, Batı standartları yakalanmaya çalışılmıştır. Almanya'dan uzman askeri kadrolar orduda çalışmaya başlamış, adeta Alman ordusunun bir devamı niteliğinde

⁸ Koray Ergin, Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi, Cedrus The Journeal Of Mceri, 2017, s.431-432-433.

⁹ Nevzat ARTUÇ, Türk İnkılap Tarihi, Fakülte Yayınevi, Isparta, 2014, s. 45.

eğitimler verilmiştir. Bunların başında Van der Goltz Paşa gelmektedir. Goltz Paşa Osmanlı ordusu içerisinde çok aktif roller almış, öğrencileri üzerinde önemli bir etki bırakmıştı. Ordunun her biriminde Alman subay öğretmenler görev yapmıştır. Cumhuriyeti kuracak subaylar Alman öğretmenler tarafından yetiştirilmiştir. I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girilmesinde Goltz Paşa'nın ve Alman subayların büyük bir etkisi vardır.¹⁰

1.7. İttihat ve Terakki

1897 yılında Yunanistan'ı savaşta yenmiş olan Osmanlı Devleti, ıslahat yapma ve sürülen aydınları affetmeyi vadetmişti. Jön Türklerin bir kısmı ülkelerine dönmüş bir kısmı padişahтан maaş bağlanarak Avrupa'da kalmıştı. Ahmet Rıza Bey'in de aralarında olduğu grup ise tüm teklifleri reddederek muhalefet yapmaya devam etmiştir. Sabahattin Bey de muhalefet etmeyi tercih eden gruba dahil olmuştur. 1908'den itibaren Osmanlı-Alman yakınlaşmasının başlaması, özellikle Bağdat demiryolu ihalesinin Almanlara verilmesi, hilafet, İslamcılık gibi düşüncelerin savunulması, Sabahattin Bey, Ali Rıza Bey gibi aydınların da İngiltere'yi kışkırtması eklenince İngiltere-Osmanlı arası iyice bozulmuş İngiltere, Arap memleketlerde Osmanlı'ya karşı ayaklanmaları desteklemişti. Sadece Arap memleketlerde değil, Makedonya'da da ayaklanmalara destek vermişti. II. Abdülhamid'in Jön Türklere verdiği sözleri tutmaması, Jön Türkleri kongre yapmaya götürmüştü. Kongrede alınan bazı kararlar şunlardır: Yalnız propaganda haberlerle değil, askeri kuvvetle de inkılap yapılması gerekmektedir. Yabancı devletler ıslahat yapılması konusunda Osmanlı hükümetine baskı kurulmasını istemiş buna Ermeniler de dahil olmuş, özellikle Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin işletilmesini istemiş ve Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması gerektiğini savunmuştu. Sabahattin Bey Rusya'nın olaya müdahil olmaması için kendilerine dost olarak gördüğü Batılı devletlerle anlaşma isteğini dile getirmişti. Kongrede Ahmet Rıza Bey tarafından Âdem-i Merkeziyetçilik teklif edilmişti. İttihat ve Terakki, 1914'te Doğu Anadolu'yu Rus nüfusu olarak tanıdı. Kongre sonucunda Osmanlı'da teşkilatlanma kararı alınmıştı.¹¹

Enver Bey 1906'da Osmanlı'nın daha güçlü bir iktidarla yönetilebileceğini hayal ederek Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne dahil olmuştu Talat Bey ile orada

¹⁰ Zekeriya TÜRKMEN, II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri, Erdem İnsan ve Toplum bilimleri Dergisi, 2024, s. 569-570.

¹¹ Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, II. Cilt, Ankara, s. 296-297.

tanışmış, Selanik'te Talât Bey, Mithat Bey, Bursalı Tahir, Kazım Nami, İsmail Canpolat, Ömer Naci ve arkadaşları ile birlikte 3.Ordu'yu kurmuştu. Cemiyet mensupları genellikle askerdir. Gizli ve abartılı törenler genç subayların ilgisini çekmişti. Sonunu düşünmeden vatan kurtarmak için birleşilmişti. Rütbelerin dağıtımında haksızlıkların olduğu, parasal konularda sıkıntıların yaşandığı dillerden düşmüyordu. Oysa İstanbul'da böyle bir sorun yaşanmamış, padişahın bolluk içinde yaşadığı dilden dile aktarılmış, padişaha ve devletin merkezi olan İstanbul'a kızgınlıkları her geçen gün takmıştı.¹²

Bu cemiyet öncelikle Selanik'te 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla teşekkül etmiş ve Manastır'da da bir şube açmıştır. Bir sonraki yıl adını Paris'teki cemiyetle birlikte olabilmek için İttihat ve Terakki olarak değiştirerek siyasi faaliyetleri girmeye başlamıştır.¹³

Osmanlı'da özellikle 17. yüzyılın sonlarında savaşıardan alınan yenilgiler sonucunda başarısızlığın nedeni olarak askeri yapılanma görülmüş ve askeri yapının güçlendirilmesi öncelik hâline gelmişti. Batılı devletlerdeki askeri yenilikler takip edilmeye başlanmış, Avrupa askeri sistemi uygulanmaya başlanmış ve ülkenin tüm kaynaklarının büyük oranda askeri yapılanmaya harcanması gerektiği savunulmuştu. III. Selim ve II. Mahmut zamanında ordunun güçlenmesi konusunda ciddi çalışmalar yapılmış, aynı zamanda bürokrasinin yenilenmesi için de ekstra çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ciddi ve köklü bir değişimin öncüsü olmuştur. 1839'da Gülhane Parkı'nda okunarak yürürlüğe giren Tanzimat Fermanı, sonrasında gelen Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet gibi yenilikler İttihat ve Terakki'nin en temel dayanağı hâline gelmişti. 18.yy.'da Osmanlı Devleti'nde birçok öğrenci yurt dışına gönderilmiş, 19.yy.'da ise Harp Okulları kurulmuş, 1789 Fransız İhtilâli ile başlayan özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirlerinden en önemlisi milliyetçilik olmak üzere çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti, Milliyetçilik akımına karşı Osmanlıcılık akımı ile Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemeye çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Mithat Paşa ve Halil Şerif Paşa tarafından Almanlar gibi federalleşme bile önerilmişti. Meşrutiyet 1876 yılında ilan edilmiş, II. Abdülhamid'in meclisi kapatması ile yeni arayışlar başlamıştı. İttihatçılar ülkeyi zulüm ve esaretten kurtarmayı hedeflemişlerdi.¹⁴

¹² Nevzat KÖSEOĞLU, Şehit Enver Paşa, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 45-46.

¹³ Kazım KARABEKİR, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 131.

¹⁴ Gökhan DÖNMEZ ve Cemal ÖZTÜRK, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?, Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, s.202-203-204.

İttihat ve Terakki'nin örgütlenme ve yönetim yapısına bakıldığında yıllar içinde sürekli değişmiş, merkezde yönetim teşkilatı, taşrada yürütme, uygulama, yönetim meclisleri kurulmuştur. Cemiyetin yurt dışında Paris, yurt içinde Selanik olmak üzere iki genel merkezi vardı. 1914'te cemiyet son şeklini almıştı. Cemiyetin alt birimleri Fedai Şubeleri idi. Fedai grubu, gönüllü olarak cemiyetin çıkarları için hayatını feda edebilecek işlerden oluşmaktaydı, görevini yapmayan gönülsüz isteksiz çalışan kişiler hakkında cezalar verilmişti hatta cemiyete zarar veren kişilerin hayatlarına son verilmişti. Fedai grubunun üyeleri Teşkilat-ı Mahsusa kurulduğunda o grupta da yer almışlardı.¹⁵

Cemiyetin yurt dışı örgütlenmesine baktığımızda Ahmet Rıza Bey, cemiyetin Paris'te kurulan merkezine başkanlık yapmış, Jön Türklerle iletişim Galata Fransız Postanesi aracılığı ile sağlanmıştı. Ahmet Rıza Bey, 1889 yılında Fransa'ya gitmiş Jön Türklerle beraber hareket etmiştir. Ahmet Rıza Bey, II. Abdülhamid'e 7 kez mektup göndererek politikasını değiştirmesini istemişti. Bu mektuplarını Meşveret Gazetesinde ve Fransızca kısmı da Paris'te yayınlanmıştı. Cemiyet üyeleri hedeflerini gerçekleştirmek için II. Abdülhamid'i devirme kararı almış ve harekâta geçmişler fakat II. Abdülhamid'in istihbaratçıları konuyu padişaha bildirince polis tarafından hızlı bir şekilde tutuklanmış ve mahkemeye çıkarılmışlardır. Suçları her ne kadar ağır olsa da mahkeme tarafından idam kararı çıkmamış ve uzak diyarlara sürülmüşlerdi. Bu sürgünler cemiyetin çok daha fazla güçlenmesine sebep olmuş, katılımlar yükselmiş, şube sayıları günden güne artmıştı. Sürgünlerin yaşanması sonucunda olumsuz durumlar da olmuş, cemiyetin içinde bölünmelere sebep olmuş, Mizancı Murat Bey tarafından toplanan bir kısım üyeler II. Abdülhamid'in çağrısı ile İstanbul'a gelmiş, padişahın adına çalışmaya başlamıştı. Ahmet Rıza Bey'in çevresinde kalan grup ise muhalefet etmeye devam etmiştir.¹⁶

Meşrutiyet ilan edildiğinde sadrazamlık görevinde küçük Sait Paşa vardı. Sait Paşa hem meşrutiyete canı gönülden bağlı olmaması hem de reformları yapacak dirayete sahip olmaması nedeniyle İttihat ve Terakki'nin isteği üzerine çok kısa bir süre sadrazamlık yaptıktan sonra görevinden alınmıştı. Daha önce iki kez sadrazamlık koltuğuna oturmuş olan Kâmil Paşa üçüncü kez sadrazamlık makamına getirilmişti. Kâmil Paşa, II. Abdülhamid'in karşısında soğuk kanlılığını koruyabilmesi ve isteklerini kabul ettirebilmesi

¹⁵ Ali ÇİFTÇİ, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri, Türk Araştırma Dergisi, 2016, s.119-120.

¹⁶ Orhan ÖRS, Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, 2013, s. 691-692.

gibi nedenlerden ötürü İttihatçı olmamasına rağmen İttihatçılar tarafından sadrazamlık koltuğuna oturtulmuştu. İttihatçılar, II. Abdülhamid'e II. Meşrutiyet'i zorla ilan ettirmelerine rağmen iktidarda istediklerini etkinliğe ulaşamamışlardı. Bunun başlıca nedenleri arasında itttihatçıların devleti yönetebilecek güçlü kadrolarının bulunmamaları, bu donanımına sahip bilgi ve cesarete sahip olmamaları gösterilebilir. İttihatçılar adeta ikinci kabine gibi çalışmalar yapmış, kimi zaman Kâmil Paşa hükümetinden habersiz devlet görevlisi atamaları dahi yapmışlar, bu durum onları Kâmil Paşa hükümeti ile karşı karşıya getirmiştir. İttihatçılar, bizzat asker kökenli olduklarından ilk dönemlerde devlet kadrolarında çok yer almasalar da daha sonralarda çok aktif şekilde görevler almışlardır. İttihatçılar, Kâmil Paşa ile derin ayrılıklar yaşamaya başlayınca, padişahattan yeni bir isim bulunana kadar görevine devam etmesini, sonrasında ise derhâl görevden alınması gerektiğini padişaha bildirmişlerdi. Kâmil Paşa, İttihatçılar arasındaki muhalif kesimi kullanmaya çalışarak görevine devam etmek istediye de başarılı olamamıştı ve İttihatçılar adım adım iktidarı ele geçirmişti.¹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, büyük toprak parçalarının kaybedilmesinin faturasının yıllardan beri sadece askeri alanda yapılan ıslahatlarla kapatılamayacağını, aynı zamanda her alanda çağdaşlaşma mecburiyetini ve Batı tarzı yenileşmenin gerçekleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin, dünya devletleri arasında yer almasını sağlamak için çok zor şartlarda çalışmışlardır.¹⁸

II. Meşrutiyet döneminde eğitime baktığımızda çağdaş eğitim için birçok proje hazırlanmış olsa da savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle uygulamaya geçilememiştir. “Millet” kavramı kullanılmaya başlanmış, daha sonra Türk-İslam sisteminden bahsedilmiş, son olarak da Türkçülük akımı üzerinde durulmuştur. 31 Mart Vakası sonrası ve Balkan Savaşları arasındaki dönemde eğitimde denge sistemi uygulanmış, öğretmen ve memurların fazla olduğu bölgelerde bazı kısıtlamalar yaşanmıştır. Okullardaki karmaşıklıklar giderilmeye çalışılmış, eğitimde Türkçülük İslam'la birleştirilmiş, eğitim sistemi devam ettirilmeye çalışılmıştır. I Dünya Savaşı döneminde Türk milliyetçiliği ders kitaplarında yerini almıştır. Bu dönemde dil sorunu da gündeme gelmiş, Arap ve gayrimüslimler kendi dillerinde eğitim gördüklerinden karışıklığa sebep olmuştur. II.

¹⁷ Bayram AYNA ve Fuat KUYUCU, II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Sadrazam Kâmil Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidar Mücadelesi, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Araştırma Makalesi, 2021, s.74-75-77.

¹⁸ Ozan ÖRMECİ, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Tarih Okulu, 2010, s. 102.

Meşrutiyet döneminde ilk defa anaokulları özel okul statüsünde açılmıştır. Balkan Savaşları sonrasında resmi okullar açılmaya başlanmıştır. Avrupa'dan gelen kadın eğitimciler, İzmir ve Selanik gibi merkezlerde eğitim kurumlarının öncüsü olmuştur. Yahudi ve Ermenilerle bu okul sayıları artmıştır. II. Meşrutiyet döneminde eğitim sorunlarının başında bina, barınma ve eğitimci bulma problemleri başta olmak üzere birçok sorun yaşanmıştır. İlkokul parasız ve zorunlu hâle getirilmiştir. Okullaşma konusunda ciddi kararlar alınmış ve programlar yapılmıştır.¹⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticilerinin çoğunun Balkanlarda doğup büyümüş olması nedeniyle Balkan topraklarının kaybedilmesi büyük bir üzüntüye yol açmıştı. Enver Paşa, Trablusgarp'ta büyük başarılar göstermiş olmasına rağmen Trablusgarp toprağı kaybedilmiş ancak o bile Balkan toprakları kadar İttihat ve Terakkicilere acı vermemişti. Âdem-i Merkeziyetçilik sistemi ile şeyhler arasında birlik sağlamak ve Osmanlı'ya bağlamak, Osmanlı'ya bağlanmasa bile kendi devletlerini kurmalarını sağlamaya çalışmak önemli bir fikir hâline gelmişti. Fransızlar gözünü Suriye'ye dikmişti ve Arap şeyhlerin Fransa'da toplantı yapmaları İttihatçıları iyice kuşkulandırmıştı. İttihatçılar, II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için yabancı ülkelerin müdahalesini nasıl istediye Arap şeyhler de aynı şekilde İttihatçılardan kurtulmak için yabancı ülkelerin müdahalesini istemişlerdi. İttihatçılar, Osmanlılık yerine İslamcılık ve Milliyetçilik fikrinin ülkeyi kurtarmada daha etkili olacağını düşünmüş ve bu yönde çalışmalar gerçekleştirmişlerdi. İslamcılık düşüncesi Arnavutluk kaybedildikten sonra zayıflamaya başlamıştı. Arnavutluk, Osmanlı Devleti'nin imtiyazlı ve çok önem verdiği bir toprak parçasıydı ve Osmanlı'da derin üzüntüye sebep olmuştu. Türkçülük politikası üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştı. İdeolojik yaklaşımlar iç siyasette de etkisini göstermiştir. İttihatçılar ayrılıkçı milletvekili sayısını azaltıp kendilerine bağlamayı düşündükleri topluluklardan milletvekili sayısını arttırmış, Arnavut ve Slav kökenli milletvekili sayısı düşürülerek Arap milletvekilleri hatta Trablusgarp bölgesindeki milletvekili sayısı arttırılmıştır. İttihatçılar arasında liderlik, genellikle Enver Bey, Talât Bey ve Cemâl Bey arasında kolektif bir şekilde idare edilmişti. İttihatçılar, iktidarı kaybetmemek için kendilerine karşı müsamahakâr davranmamıştı. Kimi zaman idamla sonuçlanan kararlar alınmıştı. II. Abdülhamid sürgüne gönderilmiş, iki dönem arasında

¹⁹ Ahmet TOKDEMİR ve Muhammed ŞAHİN, II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2011, s. 859-860.

ciddi farklar oluşmaya başlamıştı. İttihatçılar, iktidara geldikten sonra ya eski düzeni tümünden ortadan kaldırarak yeni bir düzen kuracak ya da eski düzenin devamını sağlayıp kurum ve kuruluşları yanlarına alarak yollarına devam edeceklerdi. İkinci yolun daha mantıklı olacağından ikinci yolu seçmişlerdi. Yapılacak yeniliklerde halkın isteklerinin ön plana çıkarılması devrimleri daha kalıcı hale getireceğinden bu yönde çalışılması gerektiği kararı alınmıştı. 1914'e gelindiğinde devlet siyaseti tam olarak ihtiyaçlarını eline geçmişti.²⁰

1.8. Traplusgarp'ın Siyasi ve Dini Gücü Senûsilik

Senûsilik, Hz. Hasan'ın soyundan türemiştir. Bu nedenle seyitlik vasfıyla tanınmıştır. Cezayir'de filizlenmiş birçok Afrika ülkesine yayılmıştı. Öncelikle Kuzey Afrika'da sosyal, dini, kültürel birçok alanda insanların hayatına sirayet etmiştir. Senûsi tarikatı mezhep, siyaset ayırımı yapmaksızın bölge insanını birleştirmeye çalışmıştı. Senûsilik birçok alanda ılımlı politika izlemiş, bu sebeple de her geçen gün çok geniş coğrafyalara yayılmıştır. Tarikat üyeleri tam bir kardeşlik dayanışması içerisinde oluşmuştu. Maddi durumu iyi olan maddi durumu iyi olmayan tarikat üyelerine binek hayvan ve silah almıştı. Tarikat üyeleri birçok hayvan ve silah sahibi olmaları zorunlu kılınmıştı. Senûsi tarikatı, siyaset ile bilfiil meşgul olmuştu. Diğer tarikat üyeleri ise siyasete pek girmemişlerdi. Senûsi zaviyeleri birçok ülkede, birçok bölgede genellikle insanların geçiş noktalarında kurulmuştu. Birçok zaviye kurulmasına rağmen hepsi görevlerini disiplinli yapmış ve hepsi denetlenmişti. Zaviyelerin ticaret yolu üzerine su kaynaklarına yakın yapılması amaçlanmıştır. Böylece, yolculara hizmet vermek ile beraber ticaret kervanlarına da büyük hizmetleri olmuştu. Hacılar, hacca giderken kurulan bu zaviyelerden ziyadesi ile istifade etmişti. Senûsi dervişleri sadece dini işlerle uğraşmamış, aynı zamanda ticaret ve çiftçilik ile de uğraşmıştı. Senûsiler, Afrika'nın gelişmemiş yörelerinden gelen gençlere hem ticaret öğretmiş hem de tarımı öğretmiş hem İslam dinini öğretmiş ve bu gençler ülkelerine geri dönmüş, kendi bölgelerine bu faaliyetleri gerçekleştirmeye çalışmıştı, böylece Senûsilik her geçen gün daha geniş alanlara yayılmıştı. Tarımda, özellikle Cebluğ'da sulama sistemlerini kullanması ile daha ileri bir seviyeye gelmiş ve halk zenginleşmişti. Aynı zamanda Cebluğ'da binlerce kitabın olduğu

²⁰ Feroz AHMET, İttihat ve Terakki 1908-1914, Çeviren: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.196-197-198-199.

kütüphane kurulmuştu. Cebluğ'da basılan kitaplar, birçok İslam coğrafyasına gönderilmişti. Sahil bölgesinin sömürgeciliğe maruz kalma ihtimaline karşılık sahil kesiminde örgütlenme çalışmaları yapılmaya başlanmıştı. Senûsi tarikatı sadece din ve sosyal hayat ile ilgilenmekle kalmamış, Batılı işgal güçlerine karşı da örgütlenip savaşmış, sömürgeci güçlerin Senûsilerin buldukları bölgelere girmelerine engel olmaya çalışmışlardı. İşgalci devletler Senûsilerden korkmaya başlamış, bu tarikatı yıpratmaya çalışmış, İslam birliğinin tesis edilmesini engellemeye çalışmışlardı. Senûsiler, Batılı işgalci devletlerle mücadele ederken modern silahları yoktu. Senûsilerin Osmanlı'dan gelen küçük silahlar dışında silah alacak maddi gücü yoktu. Düşman saldırılarından elde edilen silahlarla mücadele etmeye çalışmışlardı. Senûsiler genel itibariyle hep savunma savaşı yapmış, kendilerine karışılmadığı müddetçe sömürgeciliğe karşı savaşmıştı. Sadece İtalya ile değil, İngiltere ve Fransa ile de mücadelelerini sürdürmüşlerdi.²¹

Trablusgarp'ta Hamidiye Alaylarının kurulması, Sanayi Devrimi'nin olması, sömürgeciliğin artması, Batılı devletlerin gözünü Afrika'ya çevirmiş ve Afrika halkları için tehlikeli günler başlamıştır. Osmanlı Devleti; Mısır, Tunus gibi önemli bölgeleri Batılı sömürgeci devletlere kaptırmıştı. Binlerce sığınmacının Trablusgarp'a sığınması ile güvenlik endişeleri hat safhaya ulaşmış ve güvenlik tedbirlerinin bir an önce alınması gerekmişti. Bölgeye giden Zeki Paşa gerekli incelemeleri yapmış, Kuloğulları ve yerli halktan kuvvetler oluşturmuştu. 20 bin kişilik ordunun büyük bir kısmı Yemen'deki isyanı bastırmaya göndermesi sonucu küçük bir birlik Trablusgarp'ta kalmıştı. II. Abdülhamid, Trablusgarp'ın işgalini engellemek için Hamidiye Alaylarının kurulmasını zaruri görmüştü. Kuloğulları askeri yetenekleri Trablusgarp'ı savunacak durumda olmadığını görmüş, Kuloğulları yerine daha modern, merkeze bağlı disiplinli bir ordu kurmak istemiş ve Hamidiye Alaylarını kurmaya karar vermişti. Bu durum uzun yıllar Trablusgarp'ı yöneten, vergiden muaf Kuloğulları teşkilatlarının hoşuna gitmeyecek, isyan girişimleri gibi bir dizi faaliyetlere girmişlerdi. Kuloğulları teşkilatı, Anadolu'dan Trablusgarp'a Yeniçeri olarak götürülen gençlerden oluşmuş, zamanla yerli kadınlarla evlenip Arap kültürünü yaşamış, bölgede hâkim güç haline gelmişlerdi. Belli zamanlarda silah eğitimi görmüş, ama düzenli bir ordu kurulamamıştı. II. Abdülhamid döneminde bölgenin işgalcilere kaptırılmaması için güçlü bir orduya ihtiyaç duyulmuş, bu ordu Kuloğulları ile Trablusgarp'ın savunulamayacağını tespit etmiş ve Kuloğullarının yerine Hamidiye

²¹ Mustafa ÇUBUK, Senûsilik ve İşkalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı-Senusilik İşbirliği, Araştırma Makalesi. s. 231-223.

Alaylarını kurmuştu. Hamidiye Alayları sadece Trablusgarp bölgesi ile sınırlı kalmayacak, Afrika'nın birçok bölgesinde kurulacak, herkes kendi bölgesini koruma işini üstlenmiş olacaktı. II. Abdülhamid'in Hamidiye Alaylarını kurması işgalci devletlerinin hoşuna gitmeyecek, Arapları ve yerli halkları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma girişiminde bulunmuşlarsa da pek başarılı olamamışlardı. Hamidiye Alaylarının başına Senûsilerin liderlerinin geçirilmesine karar verilmiştir.²²

²² Nevzat ARTUÇ, Trablusgarp ve Bingazi de Hamidiye Alayları, Doruk Yayınları. 2021 İst. s. 128-130.

2. TRABLUSGARP'IN OSMANLI İDARESİNE GEÇİŞİ VE COĞRAFI, EKONOMİK VE SOSYAL HAYAT

2. 1. Trablusgarp'ın Osmanlı İdaresine Geçışı

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim' in 1517 tarihinde Mısır'ı fethetmesi ile Kuzey Afrika'ya adım atmıştı. 1533'te Cezayir'in 1551'de Trablusgarp'ın ve daha sonra 1574 tarihinde Tunus'un fethi ile birlikte Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümü Osmanlı yönetimi altına girmişti. Daha sonraları üç bölge Garp Ocakları adıyla Salyane²³ adı verilen yıllık vergi karşılığında merkeze bağlanmıştı. Garp Ocakları ilk aşamada Cezayir Beylerbeyliğine bağlı iken 1573 tarihinde Tunus ve 1587 tarihinde Trablusgarp kendi başına beylerbeylik haline gelmiş bölgedeki denge korunmaya çalışılmıştı.

Trablusgarp'taki köyler, ilçeler dahil tüm arazisinin hazineye devredilmiştir, bunun için bölgeye hazineden para gönderilmiştir.²⁴

Orhan Koloğlu'na göre; *XVII. Yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'dan özellikle İzmir ve çevresinden Trablusgarp'a gönderilen Yeniçerilerin etkinliği artmaya başlamıştı. Zaman ilerledikçe yerli halk ile evlenerek Kuloğulları adını alan Yeniçeriler arasında Dayı adı verilen nüfus sahipleri türeyerek yönetimi ele geçirmişti.*²⁵

Yine Nevzat Artuç'a göre; bu dayıların etkinliği 1711'de Karamanlı Ahmet Bey ailesine geçecek, daha sonraları II. Mahmut zamanında merkezden giden valiler etkin olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. *XIX. Yüzyıl sonlarında Trablusgarp vilayeti; Tunus, Fizan, Humus ve Cebel-i Garbi olmak üzere 4 sancak oluşmuştu.*²⁶

2. 2. Coğrafi ve Ekonomik Özellikleri

Tarihten günümüze kadar dilden dile dolaşan Fizan kelimesi, günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde dahi çok kullanılır ama Fizan nerededir pek bilinmez; ama herkesin bildiği bir şey var Fizan çok uzak bir sürgün coğrafyası olmuştur. Bu sebeptendir ki Trablusgarp'a bağlı Fizan konusunda detaylı bilgiler de paylaşmak istediğimiz için konu ile ilgili Fizan bölgesiyle bağlantılı olarak genel çerçeveyi çizerek bahsetmişim.

²³ Salyane: Osmanlı Devleti'nde bazı eyaletlerden yılda bir kez toplanan ve başkent İstanbul'a gönderilen vergiye verile addır.

²⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, Ocak, Şubat 1579, EK-1, s.61.

²⁵ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, İstanbul, 2021, s.17.

²⁶ Nevzat ARTUÇ, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 82.

Trablusgarp'ın kıyı kesimleri zeytinlik ve Halife Otu dediğimiz ticari amaçla kullanıldığından zamanla tahrip edilmiş ve yok olmuştur. Trablusgarp'ın iç bölgeleri uçsuz bucaksız çöllerle kaplı olduğundan iç bölgelere doğru gidince sıcaktan korunmak için yer altı mağaralarında yaşadıkları görülmüş ve coğrafi yapıya uyum sağlanmıştır.

İktisadi faaliyetler genelde kıyı kesiminde yoğunlaşmış. İç kesimlerde Fizan'a doğru gidildikçe deve sütü içerek susuzluklarını giderdiklerine rastlanmıştır. Vahalarda sivrisineklerin yoğunluğu sebebiyle sıtma hastalığının yoğun olduğu görülmekle birlikte, kışın karayel rüzgârlarının çok geniş bir sahada estiği görülmüştür.

Cami Baykurt'a göre; *Trablusgarp'ta Ziraat'in gelişmesi için ancak mevzi (lokal) faydalar barındıran artezyen kuyularının kazılması veya mevcut kaynaklardan teknik olarak yararlanılması gibi vasitalardan çok, su çatı üzerindeki yüksek yaylalarda orman yetiştirilmesi ve bu suretle yağmur mevsimlerinde yağmurların inmesini sağlamak gerekir. Nalût'tan itibaren Mislâte'ye kadar dağın yüce yüzeyleri ve özellikle eski Roma zamanında milyonlarca ağaç ürününe vatan olmuş olan Terhûne ile Urfelle arasındaki geniş yaylalarda orman yetiştirmek için harcanacak gayretle, giderek tükenen genel servet artırılabilir. Ne yazık ki şimdilik hükümet şeklimi, Romalılarından kalma yüzyıllar görmüş zeytinliklerle yerleşimlerin yakınındaki yeni dikenleri bile keçi sürülerinin hırslı dişlerinden kurtarmayı beceremiyor.*²⁷

Osmanlı Devleti'nde, zaman zaman Trablusgarp'ın kıtlık sorunlarıyla ilgili haberler üzerine konu araştırılmıştır. Halkın açlıktan fırınlara saldıracak durumda olması gibi haberler üzerine Osmanlı Devleti konuyla ilgilenmiştir.²⁸

Trablusgarp nüfusunun çok büyük bir kısmı kıyı ve kıyıya yakın bölgelerde yaşamaktaydı. İç bölgeler çöllerle kaplı olduğu için halk vahalara yakın bölgelere yerleşmiş ve sivrisinek çokluğu nedeniyle sıtma hastalığı çok görülmüş, birçok insan hastalanmış veya hayatını kaybetmiştir.

2. 3. Coğrafi Özellikler ve Sosyal Hayat

Trablusgarp bölgesinde herhangi bir akarsu, çay, dere veya göl bulunmamıştır. Trablusgarp'ta tam manada bir dağ silsilesi yer şekilleri mevcut olmamıştır. Atlas Dağ sırası ise gerçekte Tunus bölgesinde son bulmuştur. Fakat biri Trablusgarp bölgesinde diğeri Berka bölgesinde olmak üzere Cebel Platosu bulunmasıyla yer almıştır. Cebel

²⁷ Cami BAYKURT, *Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebîr'e Doğru*, Ark Yayınları, İstanbul, 2011, s. 27.

²⁸ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 28 Şubat 1909, EK-2 401-402.

Platosu'nun en yüksek noktası 800 metre yüksekliğinde ve Atlas Dağı'nın bu vilayetten geçen parçası, Gıryan bölgesi, Cebel-i Garbi, Tarhûne ve Mislata isimleri ile bilinen yükselteleri oluşturmuştur. Bunlardan Gıryan bölgesinin yükseltisi, Tunus hududunda bulunan Doyran Dağı'ndan başlayarak doğuya doğru uzanıp Cebel-i Garbi Sancağı'ndan geçtikten ve Nalut Dağı'nı teşkil ettikten sonra Gıryan kazasına gidip orada nihayete ermiştir.

Abdullah Özdağ'a göre; *Tarhuna yükseltisi ise Hums Sancağı'nın güney tarafından batıdan doğuya doğru ve sahile paralel bir şekilde Mislata kazasına kadar uzanarak Mislata yükseltisini teşkil etmektedir. Fizan sancağında nüfusun çok az bir kısmının bulunduğu ve geniş çöllerin güneyinde Tibesti bölgesine doğru 2200 metreye kadar yükselteler bulunmaktadır.*²⁹

II. Abdülhamid zamanında Trablusgarp-Fizan bölgesi daha da ön plana çıkmıştır. II. Abdülhamid, kendisine muhalif olan başta İttihatçılar olmak üzere Bulgar, Rum ve Osmanlının pek çok farklı yerinden Fizan'a sürgünler göndermiştir. Fizan'a gidecek sürgünler önce Trablus bölgesi oradan da Fizan bölgesini inceleme altına almıştır. Birçok sürgün Fizan hakkında günlük tutmuş veya yazılar yazmışlardır. Fizan yolu çok çetin olduğu için hastalanıp ölenler de olmuştur.

Trablusgarp'tan iç bölgelere, Fizan'a yolculuk sırasında uçsuz bucaksız kumullardan geçmek çok zor olmuştur. Nitekim yolda açlık, susuzluk, kum fırtınaları, soyguncular gibi birçok zorlukla mücadele etmek gerek ve zorlu şartlara karşı mücadele etmek gerekmiştir. Bu zor şartlara dayanamayan insanlar ya hastalanıyor ya da hayata veda etmek zorunda kalıyordu. *Fizan'da yaşayan halkın kökeni Libya'nın güneyi ile Nijer'in kuzeyinde yaşayan Berberi asıllı oldukları iddia edilen Tevarik kavmidir. İkincisi ise Libya'nın güneyi ve Çat'ın kuzeyi ile Nijer'in kuzeydoğusunda yaşayan hatta Etiyopyalılarla aynı soydan geldikleri ileri sürülen Tabû kavmidir. Kuzey Afrika'nın en köklü kavmi kabul edilen Berberiler ise tarih boyunca çeşitli sebeplerle Sahra'ya sık sık göçmek zorunda kaldıkları için Fizan bölgesinde bunlara sıkça rastlamak mümkündür.*³⁰

Fizan bölgesi, aynı zamanda kervanların geçtiği en güvenli yol olduğundan ticaretin Çat, Nijer, Mali gibi ülkelere kervanlar bu noktadan güvenli geçtiğinden bu bölge konumu ile önemli bir yere sahip olmuştur. Fizan bölgesinde Osmanlı yönetimine başkaldırı pek

²⁹ Abdullah ÖZDAĞ: *Osmanlı idaresinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 4-5.

³⁰ Ahmet KAVAS, *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 150.

olmamıştır. Çünkü Osmanlı, kendi tebaasından ayrı tutmamış ve adaletli davranmıştır. Bu netice ile Fizan ve Trablusgarp Osmanlı'yı hep yanlarında görmek istemiştir.

Osmanlı Devleti, Afrika coğrafyasında bulunan bölgede yaşayan etkin aile, hanedan ve tarikatları yanına alarak geniş coğrafyayı hâkimiyeti altına almıştır. Trablusgarp coğrafyasında ise Senûsiler aracılığı ile bölgeyi kontrol altına almış ve yönetmiştir.

*II. Abdülhamid döneminde Batı'nın işgallerine karşı bazı girişimlerde bulunmuştur. Fas sultanına özel elçi gönderen padişah, yaveri Sadık el Mueyyed'i de ilki 1887'de ikincisi de 1895'te olmak üzere iki kez Libya'da Bingazi sancağındaki Senûsi Şeyhi Muhammed el-Mehdi'ye göndermiştir.*³¹

Nevzat Artuç'a göre; *Senûsilik, Hıristiyan egemenliğine karşı siyasal bir başkaldırı hareketidir. Senûsiler, şeyhlerinin İslam'ı yeniden dünyaya hâkim kılacak Mehdi olduğuna inanırlardı. İşte bu yüzden Hıristiyan işgali altındaki bütün Müslümanların bağımsızlıklarını kazanmalarını zaruri görmekteydiler.*³²

Mustafa Çubuk'a göre; *tarikatin yönetim ve eğitim merkezi uzun bir süre, Trablusgarp ve Mısır arasındaki Cağbub oldu. Diğer zaviyelerde görev alacak şeyhler Cağbub'daki zaviyeler de eğitilirdi. Cağbub'taki merkezde aynı anda 700 öğrenci eğitim görmekteydi. Cağbub bölgesi Senûsi Şeyhine, Osmanlı sultanı tarafından bir fermanla verilmişti. Cağbub'ta Senûsiler, sulama sistemi ve su depoları kurarak sakinlerini zenginleştirdi.*³³

Senûsi tarikatı, Afrika'nın hemen hemen birçok bölgesinde etkinliğini yaymış başta Sudan, Yemen, Tunus, Hicaz ve Cezayir'de daha fazla etkinlik sağlamıştır. Senûsi tarikatı, ticaret ve hac yolları üzerine inşa ettikleri imarethaneler sayesinde kervan ticareti ve hacıların uğrak noktalarını oluşturmuştur. Bu noktalarda ticareti kontrol ederek hakimiyet bölgesini genişletmiştir. Hacılara rehberlik edip yeme, içme, barınma gibi pek çok ihtiyacı karşıladıkları için bu hizmetlerden dolayı para kazanmış ve ayrıca bölge insanına çok yardımcı olarak faaliyetlerde bulunmuştur.

Trablusgarp'ta küçük çaplı tarım ve ticaret faaliyetleri yapılsa da bölge halkının refahı için yetersiz gelmekteydi. Kendi yeraltı madenlerini de çıkaracak durumda

³¹ Serhat ORAKÇI, *Türkiye Afrika İlişkileri*, Pelikan Basım, 2018, s. 105.

³² Nevzat ARTUÇ, *İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918)*, Bilge Kültür Sanat, s.51.

³³ Mustafa ÇUBUK, *Senûsilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senûsi İşbirliği*, Araştırma makalesi, s. 225.

değillerdi. Osmanlı meclisinde ekonomi konuları müzakere edilmiştir. Trablusgarp bölgesinde neler yapılacağı konuşulmuştur.³⁴

Senûsi tarikatı buldukları bölgelerde tarım yapıyor, bu tarım ürünlerini diğer bölgelere gönderiyor, fazla olan kısmıyla da kendi bölgelerinde olmayan ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Tarikat aynı zamanda sosyal ve askeri mekanizmayı da çok iyi kontrol etmiştir.

İslam'ın yayılmadığı noktalardan getirilen insanlara İslam'ı öğretmiş, zanaat, ilim öğretilmiş memleketlerine tekrar gönderilmiş, bu insanlara hem zanaat öğretip kendi geçimini sağlamaları öğretilmiş hem de İslam öğretilmiş ve böylece İslam'ın yayılması da sağlanmıştır. Senûsiler Müslümanları tek çatı altında birleştirmek istemiş, diğer mezhepleri dışlamamıştır. Tüm mezhep ve ırkları kendi bünyesinde barındırabilmiştir. Bu özellik sayesinde çok hızlı yayılmıştı. Her müridin bir binek hayvanı ve silahı olmak zorunda kalmasıyla siyasi etkinlikler farklılaşmasına sebebiyet vermiştir. Olmayana tarikat bu olanağı sağlamıştır. Sabahları abdest aldıktan sonra diğer namaz vakitlerinde teyemmümle namaz kılabilmişler ve sadece namazın farzlarını kılarak ibadet yapabilmesine fırsat sağlamıştır. Tarikatın tüm üyeleri birlik ve beraberlik içinde hareket etmesine olanak vermiştir.

Senûsiler, geniş bir coğrafyanın Osmanlı padişahına bağlı olmasını sağlamış ve Osmanlı Halifesine her daim hutbe okutmuştur. Böylece Osmanlı, Senûsi tarikatı aracılığı ile geniş bir coğrafyaya hâkim olmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı halifesi de gerekli maddi ve manevi desteğini Senûsi Şeyhlerinden esirgememiştir.

Nevzat Artuç'a göre; *Senûsiler; Berka'da atmış dört, Trablusgarp'ta yirmi, Fizan'da on sekiz, Kufra'da dokuz, Mısır'da kırk yedi, Afrika Sudan'ında on dokuz, Tunus'ta on altı ve Cezayir'de bir olmak üzere Afrika genelinde toplam yüz doksan dört zaviye açmışlardır. Ayrıca Arabistan'da yirmi beş Senûsi zaviyelerinin sayısı iki yüz on dokuz ulaşmıştır. Senûsilik, bu yönüyle Afrika'nın en büyük ve en teşkilatçı tarikatı olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Afrika dışında Anadolu, Yemen, Hindistan ve Cava'da da Senûsi zaviyeleri açılmıştır.*³⁵

³⁴Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 27 Nisan 1902, EK-3, s.367-368.

³⁵Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat, s. 52-53.

3. MEŞRUTİYETİN İLANI VE TRABLUSGARP'A YANSIMASI

3. 1. II. Meşrutiyet'in İlanı

I. Meşrutiyet 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşları sırasında gayrimüslim vekillerin olması mecliste alınan kararların çok hızlı bir şekilde o dönem Osmanlı'ya düşman olan ülkelere aktarılması, Osmanlı'nın bir hamle yapmadan karşı tarafın daha önce hamle yapmasına savaş düzeninin değiştirilmesine sebep olmuştur.

Nitekim II. Abdülhamid tüm bunları göz önünde bulundurarak meclisi kapatmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durum sebebiyle katı kurallar uygulamaya başlamıştır. II. Abdülhamid'in mutlakiyet tutumuna ve bunalımlı duruma son vermek ve tekrar anayasal düzeni getirmek için bazı aydınlar yurt içinde ve yurt dışında yoğun bir şekilde çalışmış bu hareketi yürütenlere Jön Türkler tabiri kullanılmıştır. Jön Türkler I. ve II. Meşrutiyet'i hazırlayan Osmanlı'nın çağın ihtiyaçlarına göre Islahat yapılmasını isteyen inkılâpçı olarak etkin faaliyetlerini sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti bazı kaynaklarda değişik tarihlere rastlamakla beraber, 3 Haziran 889'da "İttihat-ı Osman) (Osmanlı Birliği)" adıyla, İstanbul'da Askeri Tıbbiye okulunda kurulmuştur. Aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey ile ilişki kurduktan sonra cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır.³⁶ İttihat ve Terakki üyeleri Avrupa'da Jön Türkler ile birleşerek daha da güçlenmiş Paris, Cenevre, Bükreş, Kahire ve Rumeli'de birçok şube açarak siyasi varlıklarını korumuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkanlar'da etkinlik alanı bulmuş ve çalışmalarına devam etmiştir. II. Abdülhamid'e karşı olanların merkezi Rumeli olmuştur. En önemli sebepleri Makedonya'da karışıklıkların olması etkin olmuştur. Avusturya ve Rusya'nın gözünü Balkanlara dikmesi İttihatçıları endişelendirmiştir. Bir an önce meşrutiyeti ilan ederek bu kötü gidişatı bitireceklerine inanarak hareket etmiştir. Rumeli'de bulunan 3. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey'in yanındaki asker ve sivillerle 3 Temmuz 1908 tarihinde Resen 'den ayrılarak dağa çıkması ile siyasi yapılanma başlamıştır. Makedonya'da olaylar iyice karışınca II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet' i ilan etmek zorunda kalmıştır.

1908 yılının yaz aylarında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu sağlamış ancak bu durum seçilen mebusların cemiyetle bağları oldukça zayıf kalmasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu zayıflığı, 17

³⁶ Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih*, Der. Yayınları, İstanbul 2010, 8.Baskı, s. 460-462.

Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Mebusa'nın açılmasıyla daha net biçimde ortaya çıkmıştır. Sadrazam Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında cereyan eden iktidar mücadelesi, başlangıçta basın aracılığı ile sürdürülmüş olsa da kısa bir süre sonra tam bir siyasal bunalıma dönüşmüştür. Padişah, hükümet ile cemiyet arasındaki bu çekişmede “tarafsız görünmeye” özen göstermiş, hatta büyük çaba göstermiştir. II. Meşrutiyet döneminin en önemli siyasal bunalımı 31 Mart Vakası olarak vuku bulmuştur.

3. 2. Osmanlı'da II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Gelişmeler

Nevzat Artuç'a göre; *II. Meşrutiyet döneminde Türk Demokrasi tarihinde ilk defa olmak üzere, çok partili siyasal yaşama geçilmiştir. Bu dönemde İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Sosyalist Fırka ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Ahali Fırkası, Heyet-i Mettefika-i Osmaniye, Osmanlı Demokratik Fırkası ve Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası gibi çok sayıda siyasi parti kurulmuştur. Ayrıca çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Bunlardan Tanin, Hürriyet, İttihat ve Terakki, Osmanlı, İçtihad, Rumeli, Şurayı Ümmet, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, İslam Mecmuası, Kalem ve Karagöz gibi gazete ve dergiler doğrudan, Tasvir-i Efkâr ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri ise dolaylı olarak İttihat ve Terakki Cemiyetini desteklemişler. Başlangıçta İttihatçıların yanında yer alan Serbesti, Mizan, İkdam, Sabah ve Sırat-el Müstakim gibi gazeteler, bir süre sonra siyasi alanda başlayan kutuplaşmalara paralel olarak, İttihatçılara karşı çıkarak muhalefetin yanında yer almışlardır.*³⁷

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra devlet yönetimi konusunda tecrübeleri olmayan İttihatçılar, devlet içerisinde hızlı kadrolaşmalar yapmış, yönetim üzerinde etkili olmuş, ayrı bir hükümet gibi hareket etmeye başlamış ve kendi içlerindeki çıkar çatışmaları sebebiyle halkın İttihatçılara karşı öfkesi artmıştı. Ordu içinde dinî vecibelerin ciddiyyetten uzak bir şekilde yapılması da eleştirileri arttırmıştı. Devlet yönetiminde neredeyse İttihatçı olmayan hiç kimse kalmamıştı.³⁸

31 Mart Vakası'nın kimler tarafından çıkarıldığına dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte, İngiliz istihbaratının etkili olduğuna dair fikirler ağır basmıştır. “Din elden gidiyor!” yaygarası yapılmış ve iç karışıklıklar başlamıştı. II Abdülhamid, olayları durdurmak istemiş olsa da başarılı olamamıştı. Başta İttihat ve Terakki'ye hükümet darbesi

³⁷ Nevzat ARTUÇ, Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 5.

³⁸ Sevim AYIK, İttihat ve Terakki Yönetimine Muhalef Bir Bakış Hikmet Gazetesi 1912, s. 29-37.

olarak planlanmış olsa da ayaklanma kontrolden çıkarak kanlı bir eyleme dönüşmüştür. İttihat ve Terakkici subaylar kaçmak veya saklanmak zorunda kalmıştır. Selanik'ten İstanbul'a ayaklanmayı bastırmak için Hareket Ordusu gönderilmiştir. Ordu'nun başında ise III. Kolordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa vardı. İstanbul'a gelen ordu isyanı bastırmış, II. Abdülhamid'in isyanı desteklediğine dair somut bir delil olmamasına rağmen II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, yerine Mehmet Reşat tahta getirilmiştir.³⁹

3. 3. İttihatçıların Fizan'a Sürülmesi

Sürgün cezaları eski çağlarda başlamış, Roma döneminde ve daha sonra Osmanlı Devleti dönemlerinde de devam etmiştir. Devletler sözlü ve yazılı kurallar belirlemiş ve bu kurallara uymayan kişiler, zaman zaman işledikleri suçun niteliğine göre uzak bölgelere sürgün edilerek cezalandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde sürgün cezaları özellikle 18.yüzyılın sonlarında ve 19.yüzyılın başlarında artış göstermiştir. 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti, savaşlarda aldığı yenilgiler sonucunda İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılı ülkelere birçok öğrenci göndermiştir. Bu ülkelere gönderilen öğrenciler Fransız İhtilâli'nin etkisinde kalarak Osmanlı Devleti'nde ciddi değişiklikler yapmak istemişlerdir. Jön Türkler isimli bir grup, tahtta bulunan II. Abdülhamid'den meşrutiyeti ilan etmesini istemiştir. Jön Türkler adlı grup ile II. Abdülhamid arasında çekişmeler yaşanmıştır. II. Abdülhamid tarafından sürgün cezası ile cezalandırılmış ve faaliyetlerini yurt dışında sürdürmek zorunda kalmışlardır. II. Abdülhamid döneminde hafiyelerin geneli doktor ve askerlerden seçildiği için sürgün cezası ile cezalandırılanların çoğu bu meslek gruplarında faaliyet gösteren insanlardı.⁴⁰

II. Abdülhamid döneminde sadece İttihatçılar değil, kanunlara uymayan toplumun çeşitli meslek gruplarından insanlar da sürgün cezası ile cezalandırılmıştı. Çorum bölgesinde yaşayan Garip Bey adlı Alevî dedesinin Trablusgarp'a sürülmesi buna örnektir.⁴¹

II. Abdülhamid, meşrutiyeti yeniden ilan etmek amacıyla kendisine karşı büyük mücadele başlatan İttihatçıları yıldırma için farklı yöntemler kullanmıştır. Nitekim kimini büyük makamlara getirerek kimini sürgün ederek otoriteyi sağlamaya çalışmıştır.

³⁹ Taner ASLAN, 31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2010, s. 4.

⁴⁰ Abdullah ACEHAN, Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri, s. 13-21-22.

⁴¹ Aziz ALTI, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş'ı Veli Araştırmaları Dergisi, 2020.

Yönetime muhalefet eden 77 kişi 28 Ağustos 1897’de Şeref Vapuru ile Trablusgarp bölgesine bağlı bulunan Fizan bölgesine sürgün edilmiştir. Tarihte *Şeref Kurbanları* adıyla anılan söz konusu İttihatçılar, 3 Eylül 1897 tarihinde ayak bastıkları bölgenin zorlu şartlarına uymaya çalışmış ve mevcut duruma uyum sağlamıştır. Hatta eleştirdikleri padişahı af dilemişlerdir.

*Müşir Recep Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa gibi İttihatçılara sempati duyanlar ile Dr. Abdullah Cevdet, Yusuf Akçura, Ferit Tek, Dr. Reşit Bey, Sami Celal Bey, Cami Bey (Bayburt) gibi İttihatçılar bulunmaktaydı.*⁴² İttihatçılar bölgeye gittikten sonra hemen padişahı af dileyerek suçlarına karşı af dilemiştir. Fizan bölgesine gitmeyip Trablusgarp bölgesinde kalmak için hem de bölgede başarılı çalışmalar yaparak bölge halkına rehber olmaya çabalamıştır. Gerek imar çalışmaları gerekse kurumsal yapılanma konusunda büyük çalışmalar yaparak bölge halkıyla bütünleşmiştir. Çok uzun zaman bölgede ciddi çalışmalar yapılmaması bölgenin çok bakımsız kalmasına neden olmuş ve her alanda bölgeyi geri bırakmıştır.

İttihatçı kadroların eğitilmiş olması ve ileri görüşlülüğü sayesinde zorunlu olarak gittikleri bu coğrafyada ciddi çalışmalar yapmış ve düzenlemeleri planlamıştır. Bu isimlerden biri de bölgeye vali olarak gönderilen Recep Paşa olmuştur. Recep Paşa, Trablusgarp’ta vali olduğu dönemde İtalyanların banka açmalarına ve şirket kurmalarına engel olmak istemiş, Ziraat Bankası’nın açılmasını sağlamış fakat Ziraat Bankası, İtalyanlar kadar kaynağı olmadığından İtalyan bankaları kadar etkili olamamış ve İtalyanlar, Trablusgarp’ın birçok yerinde banka şubeleri açmıştır. Recep Paşa, Ziraat Bankası’nı açarak yerli halkın İtalyan tefecilerin eline düşmesine engel olmak istemiştir. Recep Paşa, bölgedeki susuzluk sorunu ile de ilgilenmişti.⁴³

Recep Paşa döneminde Trablusgarp’ta susuzluk problemine karşı artezyenlerin açılması istenmiş fakat gerekli ödenek bulunmadığından bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Recep Paşa sadece imar faaliyetleri ile sınırlı kalmamış aynı zamanda Fransız işgaline karşı tedbirleri almış, Cami Bey’i Fransızların işgaline engel olmak için görevlendirmişti.⁴⁴

Recep Paşanın valiliği sırasında Trablusgarp bölgesinde ciddi çalışmalar yapılmıştır. “*Şeref Kurbanları*” diye anılacak 77 genç sekiz ayı bulan bir hapis hane hayatından sonra 28 Ağustos 1897 günü şeref adlı gemiyle İstanbul’dan yola çıkarıldılar. Aralarında 26 tıp öğrencisi, 15 Harbiye öğrencisi, 17 Mülâzım (teğmen), altı doktor, bir

⁴² Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat, s. 69.

⁴³ Gülsüm ŞİMŞEK, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, s. 175-177-178.

⁴⁴ Abdullah ECEHAN, Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri, s. 13-21-22.

*binbaşı, birkaç sevil memur hatta bir tekkeni şeyhi de vardı. 78. Sürgün İstanbul'da kalmıştı. Herhalde yaş ortalaması 25'i zor bulan bu topluluktakilerin hepsi de başlangıçta inançlıydılar ki geminin ambarına doldurulurken "yaşasın hürriyet" diye bağıryorlardı.*⁴⁵

Osmanlı Devleti, sürgüne gönderilen kişilerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için gidecekleri yerin uzaklığına göre yolluk vermiş ve maaş bağlamıştı. Trablusgarp'a gönderilenlerin ve özellikle de Fizan bölgesine sürgün edilenlerin maaşlarında sıkıntı yaşandığına dair başkente çeşitli yazılar gönderilmişti. Çünkü Fizan bölgesinin geliri, giderini karşılayamıyordu. Sürgün edilenler çeşitli hastalıklar geçirmiş, iyi hâl göstermiş, devlete faydaları göz önünde bulundurularak affedilmişlerdir. Sürgünöyken kaçanların cezası iki katına çıkarılmıştı. Trablusgarp bölgesine sürgüne giden İttihatçılar, Recep Paşa tarafından korunup kollanmıştır. Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey, Trablusgarp'ta 7 numaralı İttihat ve Terakki şubesini açmıştır. Trablusgarp'a sürgün edilen İttihatçılardan birçoğu, Recep Paşa'nın gerekli önlemleri almamasından ötürü kaçmayı başarmıştı.⁴⁶

Bu durum İttihatçıların Trablusgarp bölgesinde kendilerince kaldıkları yerde gazete çıkarmalarına sebebiyet vermiştir. Ancak sadece iki baskı çıkarabilmişlerdir. El işleri ile uğraşarak yapılanmalarını sürdürmüştür. Artık II. Abdülhamid değil yanındaki devlet adamlarını, saray görevlilerini ve memurlarını suçlamaya başlamıştır Nitekim II. Abdülhamid'den af diliyor, en azından Trablusgarp bölgesinde kalmak istemiştir. II. Abdülhamid affettikten sonra Trablusgarp bölgesinin çeşitli il ve ilçelerine mesleklerini ilgilendiren görevlere atanmıştır. Oysa sürgünler İstanbul'a dönmeyi umut etmiştir. Nitekim bazı sürgünlerin bu süreçten sonra Avrupa'ya kaçtıkları ve bazen de kaçışları başarısız olduğu için büyük hayal kırıklığı yaşayan sürgünler olmuştur.

*Gülsüm Şimşek'e göre; tüm bu hadiseler yaşanırken İtalya boş durmuyor asılsız haberler çıkarmaya başlamıştı. Trablusgarp'ı işgale zemin hazırlamaya başlamıştı. Roma'dan bir telgraf ajansının rezilce haberlerine göre, İtalyan hükümeti birçok deniz subayını Trablusgarp'ta araştırma yapmaya yolladı; böylece işgalin hiç kan dökmeden gerçekleşmesi tasarlanıyordu. Zira bütün Türk subayları aylıklarını ödenmesi koşuluyla bir rejim değişikliğinden yana görünüyörlarmış.*⁴⁷

⁴⁵ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s. 2.

⁴⁶ Gülsüm ŞİMŞEK, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, s. 175-177-178.

⁴⁷ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s. 40.

Oysaki hiçbir Türk subayı ve devlet adamı hiçbir zaman devletini, milletini, topraklarını satacak kadar hain olmamıştır. Sürgünler sadece İttihatçılardan değil her kesimden, dinden, milliyetten olan Osmanlı tebaası mevcut olmuştur.

Orhan Koloğlu'na göre; *Arnavutluk'tan isyancı Süleyman; Vakkas ve arkadaşları, Muğla'dan Ahmet Esat; İstanbul şehremini Rıdvan'ı öldüren Bedirhanoglu ailesinden üç kişi; Bitlisli Şeyh Abdülbaki ve Abdülhadi; 1900 yıllarındaki karışıklıklardan dolayı idama mahkum edilen cezaları kale bentliğine çevrilen 89 kişi; Bulgar isyancıları, Kozanoğlu Ahmet Paşa, biraderi ve yakınları Bingazi'de; İttihatçılarla küreğe mahkum Karadağlı İbrahim ve arkadaşları Fizan'da, Selanik'ten gönderilen eşkıyalar; Harbiyeli Haydarpaşazade Arif; Bulgar komitacılar ki Osmanlı arşivlerindeki bir belgeye göre 300'ünün gönderilmesi tasarlanmıştır.*⁴⁸

Trablusgarp'ta sürgünlerin çoğalması üzerine İstanbul'a haber gönderilmiş artık adli sürgünlerin gönderilmesini, siyasi sürgünlerin çoğaldığını bölgenin gelirinin düşük olması sebebiyle siyasi sürgünlere verecek paralarının olmadığı dile getirilmiştir. Sürgün edilenlerden bazıları artık dayanamayıp verem, tifo gibi hastalıklarla hayatını kaybetmiştir. Hatta bir kısmı çok zor olmasına rağmen firar etmesiyle sonuçlanmasına nede olmuştur. Yusuf Akçura gibi Trablusgarp'ta kalanlar da kaçmayı akıllarından çıkarmış sadece bu coğrafyada ne gibi hizmetlerde bulunabiliriz deyip hizmet etmeye çalışmıştır. Firar edenlerin bazıları daha sonraları Trablusgarp'a görevli olarak gönderilmiştir. Trablusgarp bölgesinde kütüphane kuran, okul açan, doktor olarak hizmet veren, evlenip çocuk sahibi olan bölgeyi sahiplenen kişiler çoğunluk yer almıştır. Hatta eğitilmiş kişiler hanımlar için okullar açarak sosyal ve kültürel faaliyetlerde aktif yer almış ve bölgede faaliyetlerde bulunmuştur.

Örnek olarak; çağdaş eğitimin yerleşmesi için Maarif Nezareti elinden geldiğince çaba sarf etmesi ve bunun için çabalardan bulunması etkin olmuştur.

Ahmet Rasim Paşa'nın valiliğinde başlatılan eğitim kampanyasının sonucu olarak Trablusgarp bölgesinde 25 tane Osmanlı İlkokulu açılmıştır. En kalabalık Gayrimüslim cemaat olan Yahudilerin 9 tane, İtalyanların 7 tane, Fransızların 4 tane okul açılması bölgenin kozmo-politik yapısını anlatmıştır. Bingazi'de de 12 Osmanlı, 2 Fransız, 2 İtalyan, 1 Yahudi İlk mektebi vardı. Tabi bunlara kızlar da devam ediyordu. 3 Ağustos

⁴⁸ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s. 46.

1899 tarihli vilayet gazetesi Trablusgarp'taki bir haber eğitimin kadınlara da yaygınlaştırılması için çalıştığını kanıtlıyor.⁴⁹

3. 4. II. Meşrutiyet'in İlanının Trablusgarp'a Etkisi

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, Trablusgarp bölgesinde haber yayılmıştır. Bölgede yayılan habere en çok sevinen İttihatçılar olmuştur. Yerli halk genel itibariyle sonuçları görmeyi bekleyerek duruma göre hareket etme kararı alınmıştır. İttihatçılar otuz yıllık suskunluğu bitirmiş olmuştur.

Gazete, dergi gibi yayınları artık rahatça çıkartacaklarının mutluluğunu yaşamaya başlamıştır. Trablusgarp, Bingazi ve Fizan'dan oluşan bu bölgeyi Osmanlı uzun bir zaman şeyh ve aşiret reislerini kendine bağlayarak halk üzerinde etkinliğini sağlamıştı. II. Meşrutiyet'in ilanı, Trablusgarp'ta iki grubun oluşmasına sebep olmuştu. Sürgünlerden oluşan İttihatçı ve aydın grup büyük sevinçle karşılayıp kutlamalar yapıp toplantılar yaparken Osmanlı'nın uzun süre kendisine bağlı gelenekçi devlet memurları, şeyhler ve aşiret reisleri kazanımlarını kaybetme korkusunu yaşamaya başlamışlardır. Padişahın halkına vermiş olduğu bir lütuf olarak görmeleri sebebiyle ilk zamanlarda sessiz kalmalarını sağlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla Trablusgarp bölgesinde de okullaşma oranı artırılmaya çalışıldı. Yöre halkının yerleşik hayat alışkanlığı olmadığı için okullara çok az sayıda öğrenci geldi. Bölgede yatılı okul yaparak bu sorun giderilmeye çalışılmıştır.⁵⁰

Kalabalık topluluklar, sokaklarda sevinç gösterileri yapmaya başlamıştır. Sürgündeki Osmanlı subayları konuşmalar yapmıştır. Hatta kentte adeta bir bayram havası esmeye başlamıştır. Bir süre sonra çıkarlarının zedelenecek korkusu olan grubun halk kitlelerini arkasına alıp isyan etmeye başlamaları ile huzur ortamı yerini gerginliğe bırakmıştır. Recep Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atanması nedeniyle İstanbul'a dönmesi gerekmiş ve yerine Bekir Sami Bey atanmıştır.

II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu siyasilere af konusunu Trablusgarp'taki tüm mahkûmların istemeye başlamasıyla olaylar büyüdü. Haksızlık yapıldığı gerekçesiyle mahkûm yakınları da olaylara katıldı. Karamanlı soyundan olan Belediye Başkanı Hassune Paşanın kıskırtmasıyla İttihatçılara karşı kaymaya başlamıştı.

⁴⁹ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.54.

⁵⁰ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 26 Nisan 1910, EK-4, s.418-419.

- *Hazır bulunanlar anayasanın iptali lehine karar vermektedirler, aksi halde silahlı direnişe kadar gidilecektir.*
- *Trablusgarp'tan bütün Jön Türklerin gönderilmesini şart koşmaktadırlar.*
- *Yahudi ve Hıristiyanlara saldırmayacakları konusunda ve hiçbir aşırılık yapmayacakları konusunda yemin ederek söz vermektedirler.⁵¹*

Karahanlı ailesin etkinliğini kullanması neticesinde halk taşkınlık yapmadan bu kararları aldıktan sonra dağılmıştır. Kısa bir süre sonra halk Recep Paşanın İstanbul'a döneceğini duymuş ve yerine halk tarafından sevilmeyen Bekir Sami Bey'i başlarında istemediklerini söylemiştir.

Recep Paşa İstanbul'a yeni görevine gitmek için hazırlık yaparken isyancılar Recep Paşayla görüşmek istemişti. Recep Paşa isyancılarla görüştü. İsyancılar; Hürriyetin lağvı; Bekir Bey'in uzaklaştırılması bütün Jön Türklerin Trablusgarp'tan çıkarılması.⁵² gerekliliği ifade edilmiştir.

İsyancıların ısrar ettikleri konular normal şartlarda kabul edilmesi pek mümkün olmamıştır. Ama Recep Paşa'nın İstanbul'a acil dönmek istemesi olayların daha da büyümemesi için istemeden isyancıların şartlarını kabul etmesine sebebiyet vermiştir. Yaveri M. Ali Sami Paşa'yı vali vekilliğine getirmiştir. Kendisiyle birlikte çok sayıda Jön Türk'ü İstanbul'a götürmüştür.

Tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Trablusgarp'ta da seçimleri kazanma yarışı başlamıştı. Araplar, hürriyet söylemlerinin geçici olduğunu düşündüğünden seçimlere hazırlık yapmaya pek hevesleri yoktu. İttihatçılar ise tüm kadroları kendileri tarafından seçmenin gayretine girmişti. II. Abdülhamid döneminde yerleşmiş tüm kadroları ele geçirmenin heyecanıyla çalışmıştı. Fakat çok kolay olmayacaktı. Kökleşmiş bir yapıyı bir defada sil baştan değiştirmek zaman alacaktır.

Recep Paşa'nın ayrılışından sonraki dönemde hürriyet yanlısı kampanyanın en kararlı destekçisi yeri basın oldu. 30 Ağustos 1908 tarihinde taş basması sayısıyl uzun bir aradan sonra yeniden yayın hayatına giren El Terakki gazetesi, her yazısında yeni Anayasayı savunuyordu. Mithat Paşanın öyküsünü anlatıyordu ama "El Devir El Cedid" başlıklı yazısında sultan Abdülhamid'den de saygıyla bahsediyordu.⁵³

Recep Paşa'nın ölüm haberi Trablusgarp bölgesine ulaşınca, Trablusgarp bölgesinde derin üzüntüye sebep olmuştur. Recep Paşa herkes tarafından çok sevilen,

⁵¹ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.79.

⁵² Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.10.

⁵³ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.88.

sayılan bir devlet adamı olması ve Trablusgarp'ta önemli işlere imza atması nedeniyle camilerde mevlit okutulmuştur. Bu vesile ile de olsa Trablusgarp'ta birbirleriyle anlaşamayan grupların bir araya gelmiş olması olumlu bir hava oluşturmuştur.

Trablusgarp'taki olaylar bu dönemde durulmuştu ve hak ilk başta meşrutiyetin İslam'a aykırı bir durum olduğunu algılamıştır. Nitekim İttihatçılar eşitlik, hak, hukuktan bahsederek İslam'a aykırı olmadığını açıklamıştır. Aynı zamanda halk, meşrutiyetin Halife tarafından sunulduğunu düşünerek olaylar durulmaya başlamıştır.

31 Ağustos tarihinde II. Abdülhamid'in tahta çıkış töreni kutlamaları yapması ve İttihatçıların törene katılması olumlu havayı daha da pekiştirmiştir. *Haftalık toplantılarını düzgün sürdüren cemiyet hürriyet ve anayasa üzerinde devamlı konuşmalar yaptırıyor, şiirler okutuyor, böylece bu fikirlerin yaygınlaşmasını sağlamaya çalışıyordu. Hatta sahneye piyes koymak bile tasarlandı. Avukat Mehmet Kadri Efendinin "Zalimlerin Mahkemesi" hakkında yazdığı piyesin temsili düşünüldü, ancak hazırlıklar tama olmadığından Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" piyesinin Ramazan'a (eylül sonuna) yerleştirilmesine karar verilmiştir. Bu piyesin başrolünde oynamak üzere bir kadın artist arandığını, yalnız yol parası karşılığında, birkaç kez rolü üstlenmek üzere İstanbul'dan bir kadın artist getirilmesi tasarlandığı yazıyordu. Temsilin geliri İstanbul yangınında zarar görenlere verilecektir.*⁵⁴

İttihatçılar şiirler, piyesler, tiyatrolar, nutuklar ile etkinliklerle meşrutiyeti ve meşrutiyetten gelen kazanımları Trablusgarp'ta anlatmaya çalışıyor, aynı zamanda Fizan bölgesinde gelecek sürgünleri uğurlamak ve sürgünleri İstanbul'a yollamak telaşında hareketlenmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet'in vermiş olduğu seçim hakkı eski rejim yanlıları ve İttihatçıları yoğun bir çabaya girişmelerine sebep olmuştur. Eski rejim taraftarları elindeki mevkileri kaybetmek istememesi için çabalarını arttırmıştır. Bunun için elinden gelen tüm gayreti sarf ederken İttihatçılar bu kadroların hepsini almak istiyor ve bunun için hummalı çalışmalar her iki tarafı iyice germesine sebebiyet vermiştir. Eski rejim taraftarları anayasanın şeriata aykırı olduğunu iddia ederek yola çıkmıştır.

İttihatçılar, Halifenin buyruğu olduğu İslam'a aykırı olmadığı kamuda Kuran hükümlerinin geçerli olacağını Adalet, Hürriyet ve Eşitlik devlet kademelerinde çok önemli olduğunu bu hükümlerin devleti daha da güçlendireceğini devlet içinde dili, dini ne olursa olsun anayasal düzenin birleştirici rolü olacağını başta Trablusgarp bölgesindeki din adamlarına ve aşiret reislerine anlatmayı gerekli bulmuş ve faaliyetlerinde bulunmuştur.

⁵⁴ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.87.

Böylece hem seçimleri kazanacak hem de isyan hareketlerini bitirecekleri planın uygulamaya çalışmıştır. Tabi tüm bu söylemler kökleşmiş yapının Trablusgarp bölgesinde kısa sürede uygulamak çok kolay olmamıştır.

Nevzat Artuç'a göre; *1908 yılına gelindiğinde 32.000 kişilik nüfusa ulaşan Trablusgarp'ta öncelikle belediye teşkilatı vücuda getirilmiştir. Daha sonra şehrin su ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla içme suyu şebekesi tesis etmiş, üç okul, üç hastane, üç otel, iki matbaa kurulmuş ve biri Türkçe, diğer Arapça olmak üzere toplam sekiz günlük gazete yayınlanmıştı.*⁵⁵

Recep Paşa'nın ölümü ve Trablusgarp'ta durulmayan olaylar üzerine Mustafa Kemal'in Trablusgarp bölgesine asayişini sağlaması üzerine gönderilmesine karar verilmiştir. Çok zor ve meşakkatli bir şekilde yola çıkarak Trablusgarp bölgesine ulaşmaya çalışmıştır. Oraya vardığında barınabileceği bir yer mevcut olmamıştır Trablusgarp bölgesinde sevkiyat memurunun davetiyle hiç tanımadığı sevkiyat memurunun evinde kalmaya başlamıştır.

Trablusgarp bölgesinde Recep Paşa ayrıldıktan sonra yerine Erkân-ı Harbiye Reisinin vekil bıraktıktan sonra bazı aşiretler isyan etmiştir. Nitekim oradaki Türkleri kollarını bağlayıp varsa bindirip göndermiştir. Mustafa Kemal İbrahim Paşa'ya bu isyancılara neden müdahale etmediğini sorarak cevap arama faaliyetine girişmiştir. Nitekim İbrahim Paşa da İstanbul'dan böyle bir emir gelmediğini bu sebepten dolayı müdahale etmediğini söylemiştir. İbrahim Paşa, Mustafa Kemal'i ve Mustafa Kemal'e evini açan genci de alıp Recep Paşa'nın konağına yerleştirmiştir. İbrahim Paşa, kardeşini de Mustafa Kemal'e yardımcı olması için yanına vermiştir.

Mustafa Kemal, Trablusgarp bölgesinde söz sahibi olan Hassune Paşanın getirilmesini emretmiştir. Nitekim Hassune Paşa belediye başkanı görevinde yer almış ama sanki tüm Trablusgarp bölgesinin sahibi gibi bir imaja sahip olmuştur. Hassune Paşa ile konuşup bazı sözler olarak serbest bırakmıştır. Trablusgarp bölgesinde Polis Müdürü Cemal Bey, Mustafa Kemal'e tüm kuvvetlerini verebileceğini söylemesine rağmen Mustafa Kemal zor kullanmanın yanlış olduğunu söyleyip teklifi reddetmiştir. Trablusgarp bölgesindeki faaliyetlerinden dolayı Mustafa Kemal'in hayatı tehlikeye girmiştir. Asi aşiretler, Trablusgarp bölgesini işgal etmiştir. Mustafa Kemal, isyancıların başıyla görüşmek istediğini söylemiş tek başına geldiği için görüşmeye izin verilmiştir.

⁵⁵ Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat, s. 71.

İsyancıların içinde bulunduğu grubun Trablusgarp'taki yöneticileri, menfaatlerinin biteceğini zannettikleri için bazı aşiretleri ve halkı arkasına takıp isyan ettikleri anlaşılmış ve menfaatlerinin devam edeceğini onlara maddi manevi olarak zarar verilmeyeceğini anlatan Mustafa Kemal, camii avlusunda halka konuşmuş ve halka birlik çağrısında bulunmuştur. Hatta Mustafa Kemal, halk ile konuştuğundan sonra bir şeyhin zaviyesine ziyaretine gitmiştir. Mustafa Kemal, şeyh ile görüşmesi sırasında şeyhin yetki ve makamını sorması Mustafa Kemal'i zor durumda bıraksa da Mustafa Kemal'e geniş yetkilerle gönderildiğine dair belgeyi başkalarına da verilmiş olmasını öğrenmiştir. Bu konuda Mustafa Kemal, dirayetli ve kararlılığıyla hiç bozuntuya vermeden bu konuyu çözmüştür. Mustafa Kemal tam ayrılacağı sırada Dr. Mustafa Şevket'in daveti üzerine Bingazi bölgesine geçmiştir. Trablusgarp bölgesinde isyan bitmiştir. Mustafa Kemal, Makedonya bölgesine döneceği sırada doktorun Bingazi bölgesinde uğra pusulasını aldıktan sonra Bingazi bölgesine geçmiştir.

Bingazi bölgesinde isyan hareketi patlak vermiştir. Mustafa Kemal, Bingazi bölgesi çok geniş nüfusa sahip adeta devlet başkanı sıfatındaki Şeyh Mansur ile görüşmüş hatta onu hiç hesaba almayan tavırlarıyla polis jandarma gibi Osmanlı Devleti'nin memurları hayretler içinde kalmıştır. Mutasarruf ve Doktor Mustafa Şevket'in arasındaki anlaşmazlığı gidermeye çalışır. Çünkü Bingazi bölgesindeki isyanı önlemeyi yonul birlik ve beraberlikten geçtiğini ortamın sükûneti devletin menfaatine olacağını çok iyi bilmiştir. Mustafa Kemal akıllı hamleler yaparak Bingazi bölgesindeki isyanı bitirmiştir.

Mustafa Kemal Muaffak olmuştur. Şimdi Bingazi'de Mutasarruf Bey, yeni hükümet hâkimidir; alay kumandanı, yani ordu hâkimidir. Jandarma ve polis şefleri, yani devletin inzibat vasıtalarına hâkimdir. Hüküm ve nüfuzu kıran bir adam vardır: Şeyh Mansur...ve orada artık hâkim olmayan diğer bir adam daha vardır: Mustafa Kemal...Çünkü, o Bingazi'yi terk etmiştir. Fakat Bingazi'de hâkim olanlar hiç şüphe yok ki Mustafa Kemal'in kendilerine verdiği cüret ve cesaret hükümet otoritesini ellerine alabilmişlerdir.⁵⁶

Mustafa Kemal'in Trablusgarp'a gitmesiyle Trablusgarp'taki birçok isyan hareketi bitmiştir. Eski rejim yanlılarına pirim verilmemiş anayasa kabul ettirilmiştir. Trablusgarp bölgesindeki teşkilatların disiplininin sağlanması yolunda gayret gösterilmiş tüm bunlar yapılırken şiddete başvurulmamış ılımlı, uzlaştırmacı bir politika ile problemler çözülmüştür.

⁵⁶ Afet İNAN, Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyân. VIII, (31), s. 401.

Mustafa Kemal'in ne zaman Bingazi'den ayrıldığı hakkında elimizde kesin bir bilgi yok. Eylül ortalarında Selanik'ten ayrılmış, Ekim başlarında Trablusgarp'a varmıştır. Üç hafta kadar kaldığı bu kentten 19 Ekim'de ayrılmıştır. Bingazi'den ayrılışının da Kasım ayının ortasından sonraya kalmış olabileceğini sanmıyoruz. Kanımızca tüm Libya gezisi 2,5 ay sürmüştür.⁵⁷

3. 5. Senûsiler ve Trablusgarp Halkının II. Meşrutiyet Hükümetinden Beklentileri

Trablusgarp bölgesinde çeşitli gazeteler halkın yeni rejimden beklentilerini 33 maddede sıralanmıştır. Bunlar:

- *Askeri güç artırılmalı*
- *Jandarma geliştirilmeli*
- *Deniz güvenliği sağlanmalı*
- *Hukuk mektebi açılmalı*
- *Kervan nakliyatı düzenlenmeli*
- *Liman yapılmalı*
- *Gümrük düzenlenmeli*
- *Artezyen suyu onarmaları hızlanmalı*
- *Maden aramaları ve balık üretimi artırılmalı*
- *Ziraat geliştirilmeli*
- *Şahsi girişime teşvik ile anonim şirketler kurulmalı*
- *Yerel yönetimler geliştirilmeli*
- *Dil konusu düzeltilmeli*
- *Kazalarda örf ve adetlere göre tayin yapılmalı*
- *Vergiler düzeltilmeli*
- *Askeri müdahaleler engellenmeli*
- *Sivil yönetim gelmeli*
- *Ziraat mektebi kurulmalı*
- *Çocukların yabancı mekteplere gitmesini engellemek için mektepler ıslah edilmeli*
- *Mektep sayısı artırılmalı*
- *Medreseler Tunus ve Mısır tarzında ıslah edilmeli*
- *Halka yeni ziraat aletleri verilmeli*

⁵⁷ Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.109.

➤ *Fakirlere yardımı belediye iş bularak sağlamalı...vs.*⁵⁸

Meclis-i Mebusan, 17 Aralık 1908'de görkemli bir şekilde açıldıktan sonra seçim mazbatasını alan Trablusgarp bölgesinin 8 vekili, 30 yılın birikmiş tüm sorunlarını dile getirmiş ve bölge için çalışmalara başlamıştı. Ekonomik, bayındırlık, askerî, adlî, toplumsal ve eğitim konusundaki sorunlar mecliste görüşülmüştü. *Trablusgarp bölgesinin vekilleri şu isimlerden oluşuyordu: Mahmut Naci Bey, Ferhat Bey, Sadık Bey, Süleyman el Barûnî Efendi (Cebeli Karbi), Mustafa bin Kaddare Efendi (Hamos), Cami Bey (Fizan), 81.694 nüfuslu Bingazi sancağından ise Ömer Mansur Paşa ve Yusuf Şetvan Bey.*⁵⁹

Meşrutiyetin vermiş olduğu özgürlük havası, ilk önce basında görülmeye başlanmıştır. Gazete ve dergi sayısı çoğalmıştır. Tabi bunda İtalyanların Trablusgarp bölgesinde çıkarmış olduğu 6 Gazetenin etkisini de unutmamak gerek ve çabaları unutulmaması gerekmiştir. İtalyan gazeteleri, İtalyan yayımcı politikasını haklı sebeplere dayandırmaya çalışması Trablusgarp bölgesinin yerli basınında atağa geçmesine vesile olmuştur. Çünkü İtalya'nın Trablusgarp bölgesinin işgalinin zeminin oluşturmaya çalışan İtalyan gazetelerine karşı yerel basın bunu reddederek Trablusgarp bölgesinin sorunlarını dile getirip Trablusgarp bölgesi daha iyi yaşam koşullarına nasıl sahip olacağını araştırıp bunları yayımlamıştır. Ayrıca basın aracılığı ile Osmanlı donanmasının iyileştirilmesi kampanyası gündeme gelmiştir.

*Osmanlı donanmasını güçlendirmek için başlatılan bağış kampanyasına Libya'dan da 7.960 lira katkıda bulunduğu da haber veriyordu.*⁶⁰ Trablusgarp bölgesinde gazetelerin sayısı gittikçe fazlaşmış ve hatta birbiriyle rekabet halinde çalışmış birbirlerine muhalif olarak yapılmıştır. Bunun en büyük etkenlerinde biri de 1880 yıllarında okuryazarlığı artırmak için açılan okullar ve kızlar için de okulların açılmış olması okuryazarlığı artırmıştı, bu sebeple gazeteler ilgi de artmıştır.

*Gazeteler II. Abdülhamid'den sonra iktidara gelenlerin yaptığı icatları örnektir. Bu icraatlar; kütüphaneler açmak, zeytin ve zeytinyağı üretimini artırmak ve ziraat alanında birçok gelişmelerde bulunmaktadır. Bunların yanında yaptıkları Türkçülük ve Osmanlıcılık propagandaları da oldukça başarılı olmuştur.*⁶¹ 1908 yılına gelindiğinde 32.000 bin kişilik nüfusa ulaşan Trablusgarp'ta öncelikle belediye teşkilatı vücuda getirilmiştir. Daha sonra

⁵⁸Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.113.

⁵⁹Abdullah ECEHAN, *Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri*, s. 13-21-22.

⁶⁰Orhan KOLOĞLU, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s.114.

⁶¹Fatih ÖZASLAN, *Osmanlı Basınında Trablusgarp Savaşı: Mecmuası Örneği*, s.70

şehrin su ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla içme suyu şebekesi tesis etmiş, üç okul, üç hastane, üç otel, iki matbaa kurulmuş ve biri Türkçe, diğeri Arapça olmak üzere toplam sekiz adet günlük gazete yayınlanmıştır.⁶²

İtalya ile sorunlar ekonomik ve kültürel sızma ile ilgiliydi. İlk olarak M. Naci, İtalyan okulları ile rekabet edebilmek için yeni okulların yaptırılması konusu gündeme getirir. (9 Haziran 1910) Ocak 1911’de aynı konuyu Sadık ve M. Naci çok daha ayrıntılı şekilde tartışırlar. İtalyanların ikisi yüksek dereceli olmak üzere 12 okul kurduklarını ve sayıları yirmi bine ulaşan Yahudi cemaatini bu yolla yanlarına çektiklerini kaydeder ve sorar: “nüfusun yirmi bini İtalyanca, bir buçuk milyon nüfuslu Osmaniye’den, Türkçe bilen yüz adam bile yok.” İktisadi yerleşme politikasına hükümetin gafil davrandığını, halkın umutsuz ve üzgün olduğunu, kültürel etkinliklerini artırarak İtalyanların davalarını güçlendirdiklerini söyler. Maarif nezaretini hamiyetsizlikle suçlar. Şunu da kaydetmek gerekir ki, yönetim dili olarak Türkçenin yaygınlaşmasına Arap milliyetçi dernekleri “Türkleştirme” suçlamasıyla yoğun şekilde karşı çıkmaktaydılar.⁶³

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra tüm Osmanlı coğrafyasında seçim hazırlıkları başladığı gibi Trablusgarp’ta da seçim hazırlıkları başlamıştır. Seçimler için din görevlileri ve belediye meclisleri görevlendirilmiştir. İtalya da boş durmamıştır. Trablusgarp bölgesinde çıkan kolera, tifo gibi hastalıkları fırsat bilip insanlara yardım etme adı altında Osmanlıyı küçük düşürme İtalya’yı kurtarıcı gösterme çerçevesinde ilaç ve doktorlarıyla halkın yardımına koşmuştur. Osmanlı doktorları gittikleri bazı mahallelerde olumsuz hareketlere maruz kalmıştır.

3. 6. Seçilebilmek İçin Gerekli Şartlar

- Osmanlı teması olmak
- Muvakkaten hizmet-i ecnebiyede olmamak
- Türkçe bilmek, (dört sene sonundaki itihabda mebus olabilmek için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır)
- 30 yaşını ikbal etmek
- Hin-i intihabda bir kimsenin hizmetkârlığında olmamak
- İflas ile mahkûm olmuş ise iade-i itibar etmiş olmak
- Sû-i ahal ile şöhretli olmamak

⁶² Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat, s. 71.

⁶³ Orhan KOLOĞLU, Osmanlı meclisinde Libya ve Libyalılar, Bayur Yayınları, İstanbul, 2013, s. XXI.

- *Hukuki medeniyetten sakıt olmamak*
- *Tâbiyet-i ecnebiye iddiasında bulunmamak*
- *Seçilen memursa görevini bırakacaktır*⁶⁴

*Cami Bey ve Yusuf Şavtan Bey'in milletvekilliklerine itirazlar olmuştu. Bu itirazların gerekçelerinden biri Cami Beyin Fizan'da doğmadığı için milletvekili olamayacağı iddiası idi. Fakat birçok Osmanlı milletvekillerinin seçildiği bölgede doğmadığını göz önünde bulundurulması istenmiş ve bu iddianın geçerli bir dayanağı olmadığı göz önünde bulundurulmuş ve tekrar milletvekili olmuştu. Yusuf Şavtan ise II. Adülhamit'e hafiyelik yaptığı iddiası bu iddia da asılsız çıkması sonrası Yusuf Şavtan Beyin milletvekilliğine kimse itiraz edememişti.*⁶⁵

Milletvekili seçildikten sonra kendi bölgelerinin sorunlarını meclise getirmiş aynı zamanda çözüm önerilerini de sunmuştur. Trablusgarp bölgesinin yüzölçümü birçok büyük devletten büyük olmasına rağmen nüfusun çok az olması yatırımların, ziraat, ticaretin doğru yapılmamasından dolayı halkın göç etmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Romalılar döneminde bu toprakların tahıl ambarı olduğu hatta toprakların çok verimli olduğunu iddia etmiş bire 100-150 dahi verebilecek verimli topraklara sahip olduğunu milletvekilleri iddia etmiştir. Kuraklık nedeniyle bölgede yaşayan halkın göç etmek zorunda kaldığını bu sebep dolayısıyla bölge halkına yardım edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

İtalya, gözünü Trablusgarp'a diktikten sonra bu topraklarda birçok okul açmıştır. Nüfusun küçümsenmeyecek bir kısmı İtalyanca konuşmaya başlamıştır. Oysa Osmanlı Devleti, çok uzun bir süre Trablusgarp bölgesinde olmasına rağmen çok az kişi Osmanlı Türkçesini öğrenmiştir. Osmanlı Devletinde birçok okul yaptırdığını ve yenisinde raporlar hazırlandığını meclis konuşmalarında çok tartışılmıştır. Bu dönemde tüm milletvekilleri kendi bölgeleri konusunda konuşmalar yapmıştır.

3. 6. 1. Yerel konular üzerinde şöyle bir liste ile karşılaşyoruz

- *Gadames telgraf hattı: Sudan'a giden kervanların güvenliği açısından önemleri (Naci Sadık Baruni)*
- *Trablusgarp limanı inşaatı: 1898'de başlayan girişimin bitirilmesi*
- *Trablusgarp'taki kıtlık sebebiyle muhtaçlara yardım.*

⁶⁴ Orhan KOLOĞLU, *Osmanlı meclisinde Libya ve Libyalılar*, Bayur Yayınları, İstanbul, 2013, s. 12.

⁶⁵ Orhan KOLOĞLU, *Osmanlı meclisinde Libya ve Libyalılar*, Bayur Yayınları, İstanbul, 2013, s. XII.

- *Miri topraklara dikilen ağaçların, dikenlerin mülkiyetinde sayılması (Naci Sadık Baruni)*
 - *İhraç edilen hayvanlardan alınan vergi düşürülsün. (Ö. Mansur)*
 - *Bingazi liman inşaatı canlandırılınsın. (Ö. Mansur)*
 - *Sıcak ülkelere ve bu arada Fizan'a atanacak memurların hakları*
 - *Trablusgarp nafia memurlarının faaliyetleri (Mustafa)*
 - *Kufra'nın kaza, Sollum'un nahiye yapılması (Y. Şetvan)*
 - *Bingazi'de adliye teşkilatının düzenlenmesi (Y. Şetvan)*
 - *Bingazi'deki mescitlere imam tayini ve aylık bağlanması (Ö. Mansur)*
 - *Trablusgarp, Hams, Mısrata ve zaviyede adli teşkilat hakkında (Naci Sadık Baruni)*
 - *Bingazi'de kubbesi yıkılan camiinin tamiri (Y. Şetvan)*
 - *Bingazi'deki tarihi eser kalıntılarının devletçe tetkiki (Ö. Mansur)*
 - *Trablusgarp yolları (Naci Sadık Baruni)*
 - *Bingazi'den Cebeli Ahdar'a yol (Ö. Mansur)*
 - *Trablusgarp'a su getirilmesi (Naci Sadık Baruni)*
 - *Bingazi dışındaki meskûn yerler çok uzak, jandarmaya ödenek verilsin (Ö. Mansur)*
 - *Tunus hududu için karakol zarureti (Naci Sadık Baruni)*
 - *Donanmanın güçlenmesinin Afrikayı Osmanî için önemi (Ö. Mansur)*
 - *Trablusgarp zeytinliklerinin korunması için kanun teklifi (Cami)*
 - *Fizan'da deve ve hurma ağacı vergisinin iptali ve Gadames'e teşmilli*
 - *Bingazi jandarma kuvvetinin artırılması (Ö. Mansur)*
 - *Askere alma için Trablusgarp ve Bingazi halkı yazıldı, Fizan da yazılınsın (Cami)*
- Daha pek çok sorun mecliste gündeme gelmiştir.*

Milletvekilleri, hurma ağaçlarının kesilmesi ile yapılan bir içkinin olduğunu, bu içkinin zararlı olduğunu ve dinen haram olduğunu, aynı zamanda hurma ağaçlarının biteceğini, bölge halkının temel gıdalarından biri olan hurma ağaçlarını koruyan kanunların çıkarılmasını istemiştir. Göçerlerin askerlikten muaf tutulmasını, Trablusgarp bölgesine gönderilen memurların yerel dilleri bilmesini istemiştir. Bölge halkı ile iletişime geçebilmesini, sorunların hızlı çözmesi anlamında önemi büyük olmuştur. Kuraklıktan birçok insan olumsuz etkilenmiştir. Bu insanların zor durumda olduğunu, çeşitli yörelere göç etmek zorunda kalmaları ciddi problemlere yol açmıştır. Bu zararların giderilmesi gibi konularda yasa değişikliği talep edilmiştir. Trablusgarp milletvekilleri sadece bölge

sorunları ile ilgilenmemiş, tüm Osmanlı coğrafyasındaki sorunlara eğilmiştir. Bunlardan bazıları: İstikrar kanunu kabulü, Ayan üye sayısı 150 bin nüfusa bir olsun, sıcak ülkelere atanacak memurlar... vb. gibi birçok sorun ile ilgilenmiştir.⁶⁶

Trablusgarp, coğrafi olarak Bağdat, Basra, Yemen'e benzemediği, Osmanlı ile çok daha yakın bir coğrafyada yer aldığı ve Osmanlı için Afrika'daki fethedilmiş diğer ülkelere benzemediğinden büyük bir önem teşkil eder. Trablusgarp, askerî anlamda güçlü bir bölge olamamıştı. Bunda topraklarını savunacak donanmasının olmaması, askerlerin bir bölümünün Yemen Ayaklanmasını bastırmak üzere gönderilmiş olması gibi nedenler ön plana çıkmaktadır. Yemen'de isyanı bastırmak için gönderilen bir kısım asker de gerek coğrafi şartlardan ötürü gerekse savaş tecrübesi olmayan, ayrıca çok uzun kıyısı olan bir ülkeyi savunacak gücü olmayan bir grup olduğundan başarılı olamamıştı.

Trablusgarp meselesi II. Abdülhamid döneminde gündeme gelmişti. II. Abdülhamid, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmek gibi bir planlarının olup olmadığını öğrenmek için Osmanlı himayesinde çalışan iyi bir istihbaratçı olan Mösyö Lokort' tan bilgi toplamasını istemiştir. Mösyö Lokort yaptığı istihbarat çalışmaları sonucunda İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmek için hazırlık yaptığını, iki ya da üç savaş zırhlısının Trablusgarp'a gönderilmesi, çok daha fazla asker sevkiyatı yapılması, Napoli Limanında yeterli düzeyde hafiyeye bulundurulması ve bir an önce tedbir alınması gerektiğini II. Abdülhamid'e bildirmişti. İtalya, Trablusgarp'ı işgal etme planını büyük devletler arasındaki sömürge yarışı ve bu yarış sonunda ortaya çıkacak bölge paylaşma durumu nedeniyle bir süre ertelemek zorunda kaldı. Yine de İtalya, hedeflerini gerçekleştirmek için Trablusgarp limanlarına vapur seferleri düzenlemiş ve bölgedeki etkinliğini arttırmak için Trablusgarp'ta posta teşkilatını kurmuştu. Yine bölgedeki etkinliğini arttırmak için Bonco Di Roma adında bir banka kurarak Bingazi ve Trablusgarp'ta etkinliğini arttırmış, Osmanlı Devleti bu durumu protesto etmişti. II. Abdülhamid boş durmamış, bölgeden sürekli çok geniş bilgilere ulaşmıştı. Trablusgarp ile ilgili Osmanlı Devleti tarafından alınabilecek tedbirler, İngiltere'nin Mısır; Fransa'nın Cezayir ve Tunus işgalini tehlikeye atabilecek büyük göç dalgalarına sebebiyet verebileceği için Avrupalı devletler İtalya'nın 1902'ye kadar Trablusgarp'ı işgal etmesinin önünde durmuşlardır.⁶⁷

⁶⁶ Orhan KOLOĞLU, Osmanlı Meclisinde Libya ve Libyalılar, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. XXVI.

⁶⁷ Orhan KOLOĞLU, *Fizan* korkusundan *Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, 2021, s. 134-135.

4. TRABLUSGARP SAVAŞI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

4. 1. Savaş Öncesi İtalya

Osmanlı Devletinin ünlü gazetelerinden Tanin Gazetesi, 17 Nisan 1912'de yayınladığı "İtalya Medeniyeti" başlıklı yazısında İtalyanların öncelikle kendi milletine medeniyet götürmesi gerektiğini yazmıştı:

*"İtalya'da bulunan 1.254 nahiyede içme suları ya pek fena veyahut pek nadirdi. 8.477 nahiyede lağım mevcut olmayıp kirli sular sokak ortasından akmaktaydı. 1700 nahiyede bayram ve hastalık gibi zaruri ihtiyaçlar olmadığı müddetçe ekmek bile çıkmamaktaydı. 5.954 nahiyede zengin aileler bile ancak ara sıra et yiyebilmekteydi. 600 nahiyede halk için bir tabib bile bulunmamaktaydı. 366 nahiyede mezarlık yoktu. 164 nahiyede ise uyuz ve sıtma hastalığına yakalanan 90.000 köylü bir arazide karantina altında tutularak diğer insanlardan dışlanmış bir şekilde yaşamaktaydı."*⁶⁸

Bazı aydınlar, gazetelerde İtalyanların, Trablusgarp veya başka diyarlara medeniyet götürmek yerine kendi memleketine medeniyet götürmesi gerektiğini sıklıkla dile getirmeye başlamıştı. Fakat bu söylenenler İtalyanlar tarafından hiçbir şekilde dikkate alınmamış, aksine gözünü Kuzey Afrika'ya ve sömürgeciliğe dikmiş bir hükümet yönetime geçmişti. İtalyan hükümeti, 1911 yılında ortaya çıkan kıtlığı bahane ederek Trablusgarp'ı işgal etmişti. Her ne kadar Trablusgarp halkını açlık ve sefaletten kurtarıp onlara medeniyet getirdiklerini söyleseler de bu durum kimseye inandırıcı gelmemişti.⁶⁹

4. 2. İtalyan Devletinin Kurulma Aşaması

İtalya 1815'de şu devletlerden oluşmaktaydı: Sardinya Krallığı, Modena, Lucca ve Parma Dukalıkları, Toskana Grandüklüğü, Papalık Devletleri, Napoli Krallığı, San Marino Cumhuriyeti, Lombardiya Cumhuriyeti ve Venedik Cumhuriyeti Avusturya'ya verilmişti.

1820 ve 1831 Napoli, Torino, Modena, Parma ve Papalık Devletlerinde geçici başarılar elde eden ayaklanma dalgaları ve darbeler Avusturya'nın yardımıyla bastırıldı. Mazzini Piyemonte(1832) ve Sovoy'daki (1833) isyanları başarılı olamadı.

1861 17 Mart II. Vittorio Emmanuele önderliğinde İtalya Krallığının ilan edilmesi.

1862 İtalyan kuvvetler, Aspromonte'de yaralanıp esir düşen Garibaldi'nin ilerleyişini durdurdu (29 Ağustos).

⁶⁸ Derin Tarih Dergisi, Şubat 2020, s. 46.

⁶⁹ Derin Tarih Dergisi, Şubat 2020, s. 45.

1866 İtalya-Prusya ittifakı ve Avusturya'nın Yedi Hafta Savaşlarında Prusya'ya yenilmesinin ardından Venedik bölgesinin İtalya'ya bırakılması.

1867 Geribaldi'nin Papalık Devletlerini işgal hareketi Fransız ve Papalık kuvvetleri tarafından 3 Kasım'da Mentana'da durduruldu.

1870 Fransız garnizyon Fransa-Prusya Savaşı sırasında Roma'dan çekildi. İtalyan kuvvetler bombardıman ve taarruzun ardından 20 Eylül'de şehre girdi. Halk oylaması sonucu Roma İtalya'ya katılarak başkent oldu.

1871 İtalya-Papalık ilişkilerinin Garantiler Kanunuyla belirlenmesi; konunun Papalığın gelirlerini ve bağımsızlığını, Vatikan Devletinin diplomatik dokunulmazlığını temin etmesi.⁷⁰

4. 3. İtalya'nın Savaş Öncesi Yaptığı Antlaşmalar

İtalyanlar, hem askerî yönden zayıf olmaları hem de siyasî güçlerinin de olmaması nedeniyle İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelerin sömürgecilik faaliyetlerine engel olamamış ve onların bölgelerine pek girememişti. Sömürgeci büyük ülkelerle ittifak yapmak daha çok işine gelmişti ve İngiltere ile 1887'de anlaşma yapmıştı. İtalya, İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesini desteklemiş İngiltere de İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmesini desteklemişti. 24 Mart 1887'de bu antlaşmaya Avusturya da katılmıştı. Bu devletler Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizinde de birbirlerinin çıkarlarını koruma konusunda anlaşmıştı. Daha sonraki dönemde İtalya ve İspanya arasında Akdeniz'de iki devletin birbirlerinin çıkarlarını koruma konusunda da bir antlaşma yapılmıştı.⁷¹

İtalya, müttefiki olan Avusturya'dan herhangi bir yardım görmeyince kendisini Karadeniz'in hâkimi olarak gören Rusya ile anlaşma yoluna gitmişti. İtilaf Devletleri aralarında yaptığı anlaşmayı yenilediler ve anlaşmaya yeni maddeler eklediler. En önemli maddesi İtalya'nın Bingazi ve Trablusgarp'ta işgallerini destekler madde eklenmiş hatta İngiltere'nin de bu antlaşmayı kabul etmesine çabalamışlardı.⁷²

4. 3. 1. Rusya-İtalya arasında Racconigi Antlaşması

Rusya, Trablusgarp ve Bingazi üzerinde egemenlik kurmamak konusunda bir siyaset izlemeyi taahhüt etmişti. İtalya da Boğazlar konusunda Rusya'ya yardımcı olma

⁷⁰ J. M. Roberts, Avrupa Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 475-476.

⁷¹ Rifat UÇAROL, Siyasi Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s. 486.

⁷² Müge ORHAN, Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi, Trakya Üniversitesi, 2010, s. 24.

siyaseti uygulamayı taahhüt etmiş ve sadece bununla kalmamış, Balkanlar konusunda karşılıklı menfaat ve ittifaklarda birbirlerine yardımcı olma konusunda anlaşmışlardı.⁷³

İtalya daha önce Habeşistan yenilgisi ve sömürgelerini Fransa'ya kaptırdığı için Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı göstermek zorunda kalmış, bu konuda çekingen davranmıştı. Sonraki dönemlerde diplomasi yoluyla "Trablusgarp'ı alabilir miyim?" düşüncesine kapılmıştı. Trablusgarp'ı savaşız alabilmek için dönemin güçlü devletleri olan İngiltere ve Fransa savaşta iken siyasi gücü arkasına almayı başarmıştı. Bununla birlikte Trablusgarp'ta kültürel, ekonomik ve sosyal anlamda nüfuz etmeye başlayabilmişti. Özellikle basın yoluyla Trablusgarp'ın İtalyanların hükmüne geçmesi için sürekli yayınlar yaparak gündem çalışması gerçekleştirmişlerdi. İtalya bu konuda Almanları Osmanlı Devleti ile arası iyi olduğu için arabulucu olarak kullanmak istediler. Almanlar, bu yolla Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu daha da arttırmıştır. İtalyanlar, Osmanlı'nın İtalyanların Trablusgarp'ta toprak satın almasını istemediği ve ticaret yaparken zorluklar çıkardığı gibi gerekçelerle Almanlara Osmanlı'yı şikâyet etmeye başlamıştı. İtalya'da hükümette bulunan Gionlitti, siyasi baskılarla Trablusgarp'a alamayacağını anlamış ve gizlilik içinde işgal hazırlıklarının başlamasını istemişti. İtalyanlar, Trablusgarp'ın işgaline karşı olanlar ve alınmasından yana olanlar olmak üzere iki gruba ayrılmış olsa da işgali isteyen grup çoğunluğu oluşturuyordu. Başbakan Gionlitti, savaş istemeyen sosyalist grubu etki altına alabilmek için bir dizi reform hareketi yapmış işçilerin çalışma koşulları, emeklilerle ilgili düzenlemeler, hafta sonunun tatil yapılması gibi çalışmalar gerçekleştirmişti. İtalyan basını da halkı Trablusgarp'ın işgaline hazırlıyordu. Hamidiye Kruvazörü Trablusgarp'a geldiğinde halk büyük bir coşku ile karşılamıştı. Bu karşılama bile İtalyan gazetelerinde İtalyanların haklarına tecavüz olarak değerlendirilmiş, bu olaydan rahatsızlık duyulmuştu.⁷⁴

Gionlitti, programında üç proje belirlemişti. Bunlardan biri Trablusgarp'ı almaktı. Kendi hatıratlarında bu projesini beyan etmişti. Trablusgarp'ta bahaneler aramışlardı. Osmanlı Devleti, İtalya'ya ne yaparsa yapsın memnun olmuyordu. Gionlitti, Trablusgarp Savaşı'nın çıkması durumunda Osmanlı Devleti'nin göstermelik bir mücadele sonunda Trablusgarp'ı İtalya'ya bırakacağını düşünmüştü. Osmanlı Devleti'nin çok fazla mücadele edecek gücünün olmadığını düşünüyordu. Bu düşünceler doğrultusunda İtalyan hükümeti boş durmamış, Trablusgarp'ta faaliyetlere başlamıştı. Bu faaliyetlerin başında Trablusgarp

⁷³ Rifat UÇAROL, Siyasi Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s. 448.

⁷⁴ Kaya İMRAG, Osmanlı Libya'sı, İlgi Basımevi, İstanbul, 2020, s.123-125.

Belediyesine borç para vererek hakimiyet sağlamaktı. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Osmanlı Bankasından aynı şartlarda, Trablusgarp Belediyesine para vererek İtalya'nın planlarını bozmak istemişti. Osmanlı Devleti'nin fosfat yataklarının işletme hakkını Amerikalılara vermek istemesi gibi durumlar İtalyanları iyice rahatsız etmişti. İtalyan hükümeti, İbrahim Paşa'nın ortadan kaldırılmasını bile düşünmüş, Osmanlı Devletinden İbrahim Paşa'yı Trablusgarp'ta istemediklerini Osmanlı Devletine bildirmişti. İtalya sadece banka veya yeraltı zenginlikleri ile değil, eğitim ve öğretim yoluyla da Trablusgarp'a nüfuz elde etmek istiyordu.⁷⁵

Osmanlı Devleti, Trablusgarp'taki yeraltı madenlerinin yabancı devletlere verilmesini imtiyaz gibi sıkıntılara sebep olacağını düşünerek özellikle fosfat yataklarının önemini göz önünde bulundurmuştur. Avrupa'dan mühendisler getirerek Osmanlı'nın işletilmesine karar verilmiştir.⁷⁶

İtalyanlar Bonco di Roma aracılığıyla, Trablusgarp'ta ekonomik hakimiyet kurmaya çalışmıştı. Banka, Trablusgarp bölgesindeki halkın topraklarını İtalyanlara satmak için aracılık yapıyordu. Bu bankanın aynı zamanda Papalık ile çok yakın ilişkileri vardı. Vatikan, hükümeti Trablusgarp'ın işgaline teşvik etmiş ve bunu banka üzerinden daha rahat yapabiliyordu. İtalya, aynı zamanda Trablusgarp'ta okullar açmıştı. Bu okullarda İtalyanlar sevdirmeye çalışılıyordu. Türklerin ve Arapların arasını açmak, bu iki halkı birbirine düşürmek amacıyla İtalyanlar, Trablusgarp'ta birçok okul açmış, okullarla sınırlı kalmamış postane, yetimhane, maden ocakları, özellikle Bingazi bölgesinde çok büyük araziler satın almışlardı. Bu arazilerin büyük çoğunluğu Bonco di Roma'nın girişimiyle gerçekleşmiş, yerli esnafı iflas ettirmiş, esnafın ellerindeki mallar alınmıştı.⁷⁷ Bonco di Roma, Trablusgarp Limanının inşası için müracaat etmişse de kabul edilmemiştir. Hükümet imkanlarıyla yapılacağına karar verilmiştir.⁷⁸

İtalyanlar, okullar aracılığıyla Trablusgarp'ta İtalyanca konuşan kişi sayısını 20 binin üzerine çıkarmıştı. Bunlarla da kalmamış tifo ve kolera gibi hastalıkların Trablusgarp'ta yaygınlaştığı dönemde İtalyan hükümeti, bedava ilaç dağıtmış ve bölgeye doktorlar göndermişti. Bölgeye giden bazı Türk doktorların "Yaşasın İtalya!" sloganları

⁷⁵ Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi Cilt 2, Ankara, s.75-76.

⁷⁶ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 20 Mayıs 1910, EK-5, s.423.

⁷⁷ Orhan KOLOĞLU, Osmanlı Meclisinde Libya ve Libyalılar, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. XXI.

⁷⁸ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 23 Mayıs 1910, EK-6, s.425.

eşliğinde dövüldüğü ve Yahudi mahallelerinde kötü hadiselerin yaşandığı haberleri gelmeye başlamıştı.⁷⁹

4. 4. Trablusgarp'ın Savaş Öncesi Durumu

Trablusgarp milletvekillerinden Trablusgarp hakkında detaylı bilgiler alınmış ve bu sorunları meclise taşımışlardır. Trablusgarp milletvekillerinden Mahmud Naci, Trablusgarp arazisinin çok verimli olduğunu hatta bire yüz, yüz elli vereceğini söylemişti. Mecliste Ömer Mansur da bu iddiaya paralel konuşmalar yapmıştı. İtalyanların da Trablusgarp'ı "Altın diyarı" olarak adlandırdığı ortaya çıkmıştı. İtalya'nın böyle bir propaganda yapmasının asıl amacı Trablusgarp'ın verimli arazilerini işgal etmeyi İtalyan halkına benimsetmekti. Trablusgarp arazisi övüldüğü kadar da verimli değildi. Bölge milletvekilleri Trablusgarp'a daha fazla yatırım yapılması için bu tarz söylemlerde bulunmuşlardı. Milletvekilleri Trablusgarp bölgesi için taleplerini dile getirmişti. Bunların başında kuraklık, dolu ve sel dolayısıyla bölge halkının zarar görmesi nedeniyle İtalyanlardan maddi yardım talep etmişlerdir. Son dönemde üretimin azalmasından dolayı halk az kazanmış ve bu nedenle bölgede vergilerin düşürülmesi istenmişti. Vergiler düşürülmediği takdirde göçlerin hızlanacağı ve nüfusun azalacağı belirtilmişti. Bingazi Milletvekili Yusuf Şetvan kuraklık sebebiyle oluşan sıkıntının artezyen kuyuları açılarak çözülebileceğini dile getirmişti. Osmanlı Devleti, 1909'da kıtlık sebebiyle beş bin kişiye yardımcı olmak üzere 50 bin kilo arpa alınması için 8000 liralık para göndermişti. Sadece bu ödenek yeterli olmamıştı.⁸⁰

Üç yıldır yağmayan yağmurlar, çok sert geçen kışlar neticesinde Trablusgarp'ta kıtlık ve tifo hastalığının yayıldığı, bunun için çocuklar başta olmak üzere birçok kişinin sokaklarda perişan olduğunu Osmanlı'dan acil yardım gönderilmesi gerektiğine dair haberlerin gelmesi üzerine Osmanlı Trablusgarp'a yardım göndermiştir.⁸¹

4. 5. Osmanlı Devletinin Savaş Öncesi Durumu

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilanından sonra Türk nüfusu kadar Arap ve gayrimüslim nüfusu vardı. Milletvekili sayıları Türk milletvekillerinin sayısından 9

⁷⁹ Hale ŞIVGIN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 23-25.

⁸⁰ Orhan KOLOĞLU, Osmanlı Meclisinde Libya ve Libyalılar, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15-17.

⁸¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 20 Mart 1910, EK-7, s.401.

fazlaydı. Sayısal veriler böyle olunca mecliste karar alma konusunda çok fazla sorun çıkıyordu. Türk milletvekillerinin arasında da birlik ve beraberlik yoktu. Orduda görevli subayların siyasete girmesi ve derin görüş ayrılıkları sebebiyle uyumlu çalışma ortamı oluşmuyordu. Böyle bir durumda ülke yönetimi her geçen gün zorlaşıyordu. Yemen sorunu, Lübnan Ayaklanması, Makedonya'daki karışıklıklar İtalyanların iştahını kabartıyor ve bu fırsatı değerlendirmek istiyorlardı. Karadağ Kralı, İtalyan Kralının kayınbabası olması hasebiyle Balkan ülkeleri de Trablusgarp konusunda İtalyanlardan taraf olmuşlardı. Padişah V. Mehmet Reşat, Arnavutluk İsyanı bastırıldıktan sonra Rumeli'ye seyahat etmiş, cuma namazını çok büyük bir kalabalıkla Kosova'da kıldırmıştı.

Dürzi Ayaklanmasının başı İmam Yahya Osmanlı'ya karşı ayaklanmış, bunun üzerine Yemen'e ordu gönderilmiş ve ordunun bir kısmının Yemen'e gönderilmesi Trablusgarp savunmasında yeterli asker sayısına ulaşamamasına neden olmuştu. Bu karmaşa içinde Yemen ayaklanmasıyla uğraşmak Osmanlı Devleti için pek de fayda sağlamayacağı, aynı zamanda büyük bir güç kaybı olacağı düşüncesiyle Ahmet İzzet Paşa, Yemen'e kısmi muhtariyet vererek problemi çözmüş, uzun zaman Osmanlı'ya bağlı kalmış ve sorun çıkarmamışlardı.⁸²

20.yy. Osmanlı Devleti'nde birçok sorun vardı. 16. yüzyılda Fransa'ya verilen imtiyazlar, zamanla Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte ülkeye ciddi şekilde zarar vermeye başlamıştı. Kapitülasyonlar sadece Fransa ile sınırlı kalmamış, birçok Avrupa ülkesine verilmişti. En son ABD de bu imtiyazlardan payını almıştır. 1902'de Alman ve İtalyanların kendi uyruğundaki Katolikleri koruma bahanesiyle dalga dalga büyüyen kapitülasyonların son örneklerinden biri olmuştu. 1911 yılında birçok okul ve kilise Osmanlı topraklarında etkinliğini arttırmıştı. Sadece din alanında değil dış borçlarla da ekonomik anlamda Osmanlı adeta ablukaya alınmıştı. 1874 yılına gelindiğinde devlet gelirlerinin yarısını dış borçlara vermeye başlamıştı. II. Abdülhamid döneminde borçlar yapılandırılmış ve faiz düşürülmüştü. Düyunu Umumiye kurulmuş, borçlar ödenebilir bir düzleme getirilmişti.

II. Abdülhamid, ülkede ciddi imar faaliyetlerini başlatmıştı. Haydarpaşa-İzmit demiryolu ile başlayan birçok proje Almanlara veriliyordu. Daha sonra Fransız ve Ruslara da demiryolu işleri verilmişti. Demiryolu projelerinin en önemlisi olan Bağdat demiryolu, Osmanlı Devleti'nin tekrar güçlenme ihtimalini doğurduğundan sömürgeci devletler

⁸² Cemal KUTAY, Osmanlı Trablusgarp'inde (Libya) İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları, Milli Kütüphane, 2016/1-22218, s. 37-38.

tarafından engellenmeye çalışılmıştır. II. Abdülhamid, denge siyaseti yürütmüş ve ülkeyi parçalanmaktan kurtarmıştı.⁸³

Osmanlı Devleti'nin donanması olmaması sebebiyle İtalyanlar, Osmanlı'yı devireceklerini düşünüyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti, halktan para toplamak suretiyle donanmasını güçlendirmeye çalışmıştır.⁸⁴

*II. Abdülhamid döneminde Osmanlı donanması Haliç'te 30 yıl kapalı talimsiz ve tamirsiz bırakılmıştı. Bunun sebebi Abdülhamid 'in amcası Abdülaziz döneminde uğradığı suikastte donanmanın önemli bir rol üstlenmiş olmasıydı. II. Abdülhamid, bu olayın kendi başına da gelebileceği endişesiyle donanmayı Haliç ve Çanakkale'ye çekerek en zaruri onarımlarını bile yaptırmamıştı.*⁸⁵

4. 6. Trablusgarp Savaşının Başlaması

İtalya, Almanya ve Fransa arasındaki durumu bildiği için Balkanlarda herhangi bir sorun çıkmadan Trablusgarp'a asker çıkarmak istiyordu. İtalya, Trablusgarp'a yapacağı herhangi bir çıkarmada Osmanlı Devleti'nin kendisine karşılık veremeyeceğini düşünüyordu. İtalyanlar her ne kadar Osmanlı'nın kendileriyle savaşmayacağını düşünse de Arap halkında bir nefret oluşma ihtimalini göz önünde bulunduruyorlardı. Osmanlı'da kanla alınan topraklar ancak kanla verilir.⁸⁶

İtalyanlar, Osmanlı Devleti'ne ultiatom vermiş ve bu Osmanlı Devleti tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı. Döneminde birçok isyan yaşanan ve bu isyanları bastırmada başarısız olan Sadrazam Hakkı Paşa istifa etmişti. Hakkı Paşa'dan sonra Sait Paşa sadrazamlığa getirildi. Hemen büyük devletlere telgraflar çekilmiş, İngilizlerin Mısır yönetimi tarzı benimsenmek istenmişse de İngilizler tarafından bu talep karşılık bulmamıştı. Osmanlı Devleti'nin Paris ve Berlin Antlaşmalarında Osmanlı Devleti'

nin toprak bütünlüğünün korunması yönündeki kararlara yönelik verilen sözlerin tutulması talebi de karşılık Osmanlı Devleti yalnız bırakılmış, birçok konuda ortak hareket ettiği Almanya dahi ikiyüzlü bir tavır sergilemiştir. Son olarak İtalyanlara cevaben

⁸³ Timothy W.Childs, Trablusgarp Savaşı ve Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, Çeviren: Deniz Berkay, s. 16-17.

⁸⁴ Fatih ÖZASLAN, Osmanlı Basınında Trablusgarp Savaşı: Donanma Mecmuası Örneği, s. 65.

⁸⁵ Hale ŞİVGİN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 46.

⁸⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Türk İnkılap Tarihi Cilt 2, s. 101

çaresizce geniş ticari imtiyazların verilmesi önerisinde bulunulmuş ancak sonuç değişmemiştir.⁸⁷

4. 7. Savaşın İç Politikadaki Tesiri

Osmanlı çok zor bir döneme girmişti. Osmanlı içinde birçok ayaklanma baş göstermiş, Balkanlarda milliyetçi ve ayrılıkçı politikalar ayaklanma noktasına gelmiş, siyasiler kendi aralarında anlaşamamış, anlaştıkları tek konu İttihat ve Terakki'nin düşürülmesi olmuştu.⁸⁸

4. 8. Savaşın Başlaması

Trablusgarp Savaşının patlak vermesi devlette ve halkta büyük şaşkınlığa sebep olmuştu. Recep Paşa döneminde eğitilmiş asker sayısı yeterli düzeyde iken, savaş başladığında düzenli ordu olması gereken asker sayısının çok altında kalmıştı. Savaşın başladığı ilk günlerde İtalya önce Bingazi'yi işgal etmişti. İtalyan donanmasında güçlü toplar varken, Osmanlı tarafında top yok, Eşref Bey İtalyan askerlerine baskın düzenlemiş makinalı tüfekler elde etmiştir. İtalya, 1 Ekim 1911'de Trablusgarp'ı abluka altına almış, bunu uzun bir açıklama ile dünyaya duyurmuştur. Alman İmparatoru İkinci Vilhelm, İtalyanların Trablusgarp'a saldırmasını olumsuz karşılamış ama daha sonra Osmanlı Devleti'ne barış yapması için telkinde bulunmuştu. Almanlar Osmanlı Devleti'ni korumak için bir şey yapmamış, sadece kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmişti. İngiltere, Mısır'ın tarafsız kalacağını beyan etmiş, İtalya Trablusgarp'ı bombalamaya başlayınca, halk şehir tahrip olmasın diye iç bölgelere çekilmişti. İtalyanlar Trablusgarp'a asker çıkarmaya başlayınca İngiltere için önemli olan Mısır adına hayati öneme sahip Sollum Limanının İtalyanlar tarafından işgal edilmemesi için gemisini göndermişti. İtalya; Derne, Humus ve Bingazi'ye asker çıkarmıştı.⁸⁹

Osmanlı-Yunan Savaşında Osmanlı'nın Yunanistan'a karşı üstünlük kurduğu dönemde Batılı devletler Yunanistan'ın ağır bir yenilgi almaması için araya girmiş hatta Osmanlı Devleti'ne baskı kurmuş ve sonuç olarak Girit özerklik kazanmıştı. Girit Müslümanlarına baskı uygulanmış, servetlerine el konulmuş ve bu bölgedeki Müslümanlar

⁸⁷ Hale ŞIVGIN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.47-49.

⁸⁸ Orhan KOLOĞLU, Osmanlı Meclisinde Libya ve Libyalılar, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 273-275.

⁸⁹ Cemal KUTAY, Osmanlı Trablusgarp'inde (Libya) İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 58-59.

İzmir, Aydın ve bir kısmı da Trablusgarp'a kaçmak zorunda kalmıştı. Göç sorununu çözmek için göç komisyonu kurulmuş, Bingazi ve Derne'de faaliyetlerde bulunmuş ve tüm zorluklara rağmen barınma sorunu çözülmüştür. Ramazan Bayramı'ndan sonra Trablusgarp'ta olağanüstü hareketlilik olmuştu. Okullar kapanmış, depolardaki mallar, askerî malzemeler şehir dışına taşınmıştı. Derne Vapuru sahile yanaşmış, herkes el birliği ile gönüllü olarak taşıma işlerine yardımcı olmuş, hatta silahlar da taşınmıştı. Taşınan bu silahlar 1930'a kadar İtalyanlarla mücadelede kullanılmıştı. Girit'ten Trablusgarp'a gelen göç bu kez Anadolu'ya doğru yönelmişti.⁹⁰

Osmanlı Devleti donanmasını yenilemeye çalışmıştı. 1911'de İngiltere'den Reşadiye Savaş gemisi sipariş edilmişti. 1914'te bitirilmesi ve Osmanlı'ya teslim edilmesi planlanmıştı. Daha sonra 1913'de Brezilya'dan henüz tamamlanmamış savaş gemisi satın alınarak Sultan Osman ismi verilmişti. Bu geminin de 1914'te bitirilmesi planlanmış ve buna ilave iki modern savaş gemisi alınması da planlanmıştı. İtalyanlar güçlü donanmasına katmak için 1911'de dört savaş gemisi siparişi daha vermişti.⁹¹

İtalyanların Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinden sonra Osmanlı donanmasının durumunun çok iyi olmadığı ve nerede olduğu ile ilgili çeşitli söylentiler çıkmaya başlamıştı. Çünkü donanma limanda görülmemişti. Oysa Osmanlı donanması Beyrut'tan ayrıldıktan sonra Güney Anadolu kıyıları ve Rodos'u geçerek Ege Denizi'ne girmiş Sakız Adası civarında İtalyanlarla savaş emri almıştı. Donanma daha sonra Çanakkale'ye gelmişti. İtalyanlar, Osmanlı Devleti'nin Beyrut'tan hareket ettiği haberini kendi konsoloslarından öğrenmişti. İtalyan amirler Osmanlı donanmasının nereye gitmiş olabileceği düşüncesi üzerinde çok kafa yormuş pek sağlıklı sonuçlara ulaşamamıştı. İtalyanlar, Osmanlı donanmasının Trablusgarp veya Bingazi'ye gelebileceği üzerinde daha çok durmuştu. İtalyan amiraller Osmanlı donanmasının gerek Trablusgarp gerek Bingazi yönünü kullanmaları hâlinde Osmanlı donanmasını ağır bir yenilgiye uğratacaklarını telgraf ile Roma'ya bildirmişlerdi. Oysaki Osmanlı donanması Çanakkale'ye çekilmişti. Donanma komutanı mesafenin uzak olması sebebiyle savaş durumundan üç gün sonra haberdar olmuştu. İtalyan basını, bu durumu öğrendikten sonra donanmasına büyük eleştiriler yağdırmıştı. İtalyan deniz gücünün görevini layıkıyla yapmadığına dair fikirler dolaşmaya başlamıştı. İtalya, Osmanlı Devleti'nin denizde savaştığı gücünün olmadığını

⁹⁰ Mehmet ESEN ve Nuri KARAKAŞ, Osmanlı Devletinin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Bingazi Savaşları, 2011, İzmir, 8-9.

⁹¹ Timothy W.Childs, Trablusgarp Savaşı ve Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, Çeviren: Deniz Berkay, s. 50-51.

tahmin edememişti. Planlarını denizde savaşıma üzerine kurmuş olsalar da bu durum planların değişmesine neden olmuştu. İtalya, savaş başladığında tüm dünya kamuoyuna savaşın sadece Trablusgarp bölgesi ile sınırlı kalacağını duyurmuş olmasına rağmen Adriyatik, Beyrut, Çanakkale ve Kızıldeniz'e de sıçratmıştı. Bu durumu ise savaş hâlinde hesapta olmayan olayların çıkmasına bağlamıştı. İtalyanlar tüm gücüyle Trablusgarp bölgesine yüklenmesine rağmen kesin sonuç elde edememişti. İtalya, Preveze'ye asker çıkarmak istemiş bunda da başarılı olamamıştı. İtalyanlar, Trablusgarp'ta başarılı olamayınca savaşı Osmanlı'nın diğer ahilerine yaymaya çalışmıştı. Trablusgarp bölgesindeki birçok yeri bombalamaya başlamıştı. 20 Ekim'e kadar bombalama devam etmiş olsa da hiçbir bölge kendiliğinden teslim olmamış, işgal başlamıştı.

İtalya, sadece Trablusgarp bölgesinde değil, Kızıldeniz'i de bombalamaya başlamış, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Şeyh İdris'ten de yardım alarak Osmanlı'yı zor durumda bırakmaya çalışmıştı. İtalyanlar, savaşa büyük harcamalar yaparak hazırlanmış, ticaret gemileri kiralayıp savaş gemisine dönüştürmüş ancak kara harekatı olacağına pek ihtimal verilmemişti. Osmanlı Devleti'nin 22 Eylül'de Trablusgarp'a gönderdiği gemi bile İtalyanları tedirgin etmiş, İtalyan basınında Osmanlı'nın Trablusgarp halkını yok etmek istediğine dair asılsız propaganda faaliyetleri yürütülmüş, bir an önce İtalyan Hükümetinin tedbir alması gerektiği yazılmıştı. Osmanlıda Sait Paşa elindeki mevcut ordu ile savaşmak istemiş olsa da Osmanlı Devleti'nin bir gemi göndermek dışında alabileceği herhangi bir önlem bulunmuyor ve Avrupa devletleri de herhangi bir savaş durumunda tarafsız kalacaklarını belirtiyorlardı. Ahmet Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa İtalya ile savaşmanın bir cinayet olacağını düşünüyorlardı. Oysa Osmanlı Devleti hiçbir toprağını tarihi boyunca savaşmadan kaybetmemişti. İttihat ve Terakki adına Hüseyin Cahit, Trablusgarp'ta savaşmak istemişti. Şeyhülislam Cemalettin Efendi ise, İttihat ve Terakki'nin savaşı kendi çıkarları için uzattığını, Trablusgarp'ın İtalya'ya bırakılarak Bingazi'nin savaşız alınmasının daha doğru olduğunu savunmuş olsa da Sait Paşa 19 Ekim 1911'de müdafaa kararını açıklamıştı. İtalyan saldırılarına karşı Trablus komutanı Miralay Neşet Bey'e kuvvetlerini iç bölgelere çekme talimatı vermişti. İngiltere ve Fransa, sömürgesi olan Müslümanları gücendirmemiş İtalya, Osmanlı Devleti ve sömürgesi olan Mısır gibi ülkeleri idare etmeyi başarmış, çok yönlü politika izlemişti. Osmanlı genç subaylarını gizli bir şekilde bölgeye gönderme kararı almıştı.⁹²

⁹² Hale ŞİVGİN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 66-68.

Trablusgarp'ta 23 Aralık 1911'de Osmanlı askerleri ve İtalya birlikleri arasında Mirzara bölgesinde çıkan çatışmada düşman kuvvetlerinin beş yüze yakın sandalı imha edilmiştir, iki yüz tüfek ile birçok cephane ele geçirilmiştir. Osmanlı cephesinde on beş şehit otuz gönüllü ve iki asker yaralanmıştır.⁹³

Osmanlı Meclisi, Trablusgarp ve Bingazi'de işgal için bulunan İtalyan askerlerinin def edilmesi için orada bulunan Osmanlı birliklerinin yerel halkla birlikte hareket ederek Şeyh Senûsi ve diğer şeyhlerin İtalyanların eline geçmesini engellemek için her türlü desteği vermesine karar verilmiştir.⁹⁴

Humusta bulunan İtalyan birliklerinin bir kilometre kadar ilerlemesi ile askerlerimiz ve gönüllülerle beraber saldırıyı püskürterek geri çekilmesine neden olmuştur. Bu saldırıda Dünder bölüğü gelen tüm İtalyan askerlerini bertaraf etmiş. İtalyan askerlerinden çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirilmiştir.⁹⁵

4. 9. Enver Bey Trablusgarp'ta

Dönemin hükümeti ve Harbiye Nazırı Hakkı Paşa, Osmanlı subaylarının Trablusgarp'a gitmesini istemiştir. Osmanlı subaylarının Trablusgarp 'a gitmesine Said Paşa hükümeti izin vermiştir.⁹⁶ Enver Paşa, İtalyan askerlerinin mevkiilerini Tobruk bölgesinde tespit etmiş, İtalyan birlikleri püskürtülmüş, taburları tahrip edilmiştir.⁹⁷

Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Fuat Bey, Nuri Bey, Eşref Bey, Ali Fethi Bey, Hâilil Bey, Nuri Bey, Ekrem Bey, Albay Nusret Bey ve birçok gönüllü subay Trablusgarp'a gitmiştir.⁹⁸ Enver Paşa'nın Trablusgarp bölgesine görevli komutan olarak tayini yapılmıştır.⁹⁹

Subaylar 22-23 Ekim 1911'de Trablusgarp'a doğru yola çıkmış, Mısır sınırına kadar demir yolu ile giden subaylar at ve develerle iki haftalık meşakkatli yolculuktan sonra 7 Kasım 1911'de Tobruk'a ulaşmışlardı. Bölge beyleri ve şeyhleri Enver Bey'in yanına gelerek Osmanlı'yı destekleyeceklerini bildirmişlerdi. Senûsi şeyhlerinden Seyyid Ömer, 3 Kasım 1911 'de iki bin kişilik mücahidi ile birlikte Enver Bey'e yanında olduklarını

⁹³ BOA, DH, SYS, 75-4/1, 24 Aralık 1911, EK-8.

⁹⁴ BOA, MV, 160/21, 26 Aralık 1911, EK-9.

⁹⁵ BOA, DH, SYS, 75-4/2-5-9, 11 Ocak 1912, EK-10.

⁹⁶ Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat, s. 182.

⁹⁷ BOA, DH, SYS, 75-4/1-5-2, 28 Şubat 1912, EK-11.

⁹⁸ Hale ŞIVGIN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 69.

⁹⁹ BOA, DH, SYS, 75-4/1-4-5, 21 Ocak 1912, EK-12.

bildirmişlerdi. Bu sırada Enver Bey terfi almış, yarbaylıktan Umum Kumandanlığına tayin edilmişti. Said Paşa, Trablusgarp' a gönüllü giden subaylara bilerek destek vermiş, Trablusgarp 'a her ay 25.000 Lira göndermişti. Enver Bey bu para ile ihtiyaçları karşılamış, mücahit sayısını kısa bir zamanda dokuz yüzdenden, on altı bine çıkarmış, Sollum-Trablus telgraf hattını tamamlamış, bütün halkı silahlandırmak istemişti. Araplara silahlı eğitim vererek komutan yetiştirmişti. Yöre halkı ile birlikte idari yapıyı teşkilatlandırmış, zaviyelere hükümet işlerini yapma yetkisini vermişti. Senûsi birlikleri kurulmuş ve bu birliklerden taburlar oluşturulmuştu. Eğitim sorununun giderilmesi için okullar açılmış, bazı öğrenciler, daha iyi eğitim almaları için İstanbul'a gönderilmişti. Bölgede küskün aşiretler barıştırılmış, telgraf hatları düzeltilmiştir. Mısır Hidiv ailesinin göndermiş olduğu parayla hastane kurulmuştur. Bu iyileştirmeler sonuç vermiş, İtalyan askerleri bir türlü kıyıya çıkamamış İtalyanlara ağır darbeler vurularak silahları alınmış ve silahlar İtalyanlara karşı kullanılmıştır. Enver Bey, Trablusgarp'ta İslam siyasetini uygulamıştı.¹⁰⁰

Teşkilat-ı Mahsusa çalışmalarına aralıksız devam etmiş, Hindistan'daki Müslümanları harekete geçirmiş, İtalyanların Trablusgarp işgali protesto edilmişti.¹⁰¹ İtalya ise 20 Şubat 1912'de uçaklarla Arap aşiretlerinin olduğu bölgelere Arapça yazılı beyannameler atmıştır.¹⁰²

Teşkilat-ı Mahsusa, çalışmalarını devam ettirirken İtalyanlar propaganda yapmaktan geri durmuyordu. “Halife Trablusgarp’ı sattı.” yalanlarıyla Trablusgarp'ta fitne çıkarmayı planlamışlardı. Enver Paşa, bir beyanname yayınlayarak Halife'nin Trablusgarp'ı satmadığını, bizzat kendisini Trablusgarp'a mücadele etmek için gönderdiğini ve herkesi İtalyanlara karşı savaşmaya davet etmiş, hep birlikte İtalyanlara karşı mücadele çağrısında bulunarak Trablusgarp ile ilgili ilk Cihat Bildirgesi Almanya'daki Müslüman birliği tarafından yayınlanmıştı. Ulaşım ve iletişim sorunları nedeniyle istenilen sonuç alınamamıştı. İslam dünyasını uyandırmaya çalışan Enver Bey'e karşı en çok rahatsız olan İngilizler olmuştu. İngilizler, Enver Paşa'nın Senûsi liderinin kızıyla evlendiği hatta öldüğü haberlerini bilinçli olarak çıkarmıştı fakat İngilizler de emellerine ulaşamamıştı. Enver Bey, Trablusgarp'ta çok sevilmiş, kendisine “evliya” diyen bile olmuştu. Enver Bey, Senûsilerin gözünde bir paşadan öte, kral olmuştu. Enver Bey'e

¹⁰⁰ Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat, s. 92-93.

¹⁰¹ Cemal KUTAY, Osmanlı Trablusgarp'inde (Libya) İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 87-88.

¹⁰² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 20 Şubat 1912, EK-13, s.517.

çok büyük sevgi ve saygı duymuşlardı. Senûsilerin gözünde padişah damadı, sıradan bir subaydan çok daha üstün vasıflarda görülmüştür. Senûsilerden oluşan kuvvetler Enver Bey'in önünde resmi geçit bile yapmıştır. Resmi geçit töreninde her kabile kendi sembolleri ile geçit törenine katılmıştır. Törende Osmanlı Devleti'nin İtalyan gemilerini Çanakkale'de püskürttüğü, padişah V. Mehmet Reşat'ın Trablusgarp'ı bırakmayacağına dair beyanat okunmuş, bu durum halkta büyük sevinç yaratmıştı. Enver Bey, kabileler arasında uzlaşmacı bir tavır sergilemiş, tüm kabileleri barıştırmıştı. Daha önce birçok kabile savaş halinde iken artık Trablusgarp için bir olunmuş ve bölgeye huzur gelmişti. Enver Bey, savaş dışında bölge halkı ile kaynaşmak için çeşitli yarışmalar düzenlemiş, ödüller vermiştir. Güçlü bir teşkilatçılık örneği sergilemişti. Bölgedeki çok sayıda önder ve Senûsi şeyhleri Enver Bey'i ziyaret ederek bölgenin geleceği hakkında fikir alışverişinde bulunmuş ve Enver Bey'i liderleri olarak kabul etmişlerdi.¹⁰³ Senûsi birliği için de önemli bir birliktelik oluşmuştu.

Enver Bey, hayatının tüm yönüyle Senûsilerin yanında olmuştur. Trablusgarp Savaşı'nın tüm hızıyla devam ettiği dönemde, Trablusgarp bölgesindeki öğrencilerin eğitim hayatına devam etmeleri için İstanbul'a göndermişti.¹⁰⁴

Enver Bey Senûsileri yanına alarak çeşitli toplantılar yapmış, başarılı savunma konusunda bilgiler vermişti. Bölgede sadece başarı gösteren Enver Bey değildi. Silah arkadaşları da aynı oranda başarı göstermişlerdi. Eşref Bey' de on iki büyük çarpışmaya girmiş, büyük başarılar elde etmişti. İtalya Savaşı kazanacağına o kadar emin söylemlerle Trablusgarp'a geziye gittiklerini bile dile getirmişlerdi. Bu gezi İtalyanlara kayıp ve başarısızlıklara mal olmuştu. İtalya adeta yeni bir Habeşistan yenilgisi yaşamıştı. İtalya bu başarısızlıkları sonucunda generallerini değiştirmek zorunda kalmıştı.¹⁰⁵

İtalya, yenilgisini ve başarısızlığını örtmek için iftiralara başvurmuş, Osmanlı Devleti'nin İtalyanlara karşı dom dom kurşunu kullandığına dair asılsız iddialar ortaya atmıştı. Oysa İtalyan askerleri kendilerine karşı beyaz bayrak açan sivillere bile silahla karşılık vermiş, sağlık görevlilerine hiç acımadan saldırmıştı. Aynı zamanda Osmanlı

¹⁰³ Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat, s. 96-99.

¹⁰⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 4 Şubat 1912, EK-14, s.515.

¹⁰⁵ Cemal KUTAY, Osmanlı Trablusgarp'inde (Libya) İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 112-113.

tarafından yakalanan İtalyan askerlerine işkence edildiğine dair asılsız iddiaları vardı. İtalya, tüm dünyaya yalan haber yaymaya çalışmıştı.¹⁰⁶

İtalya, dünyaya asılsız iddialarını yaymaya çalışırken Osmanlı ve Trablusgarp mebusları tarafından Meclisi Mebusan'a Trablusgarp ve Bingazi'den gelen talebeleri çeşitli okullara yerleştirme önerisi sunulmuş, meclis tarafından öğrencilerin yatılı olarak okullara yerleştirilmesi kabul edilmiştir.¹⁰⁷

4. 10. Savaşın Trablusgarp Dışına Yayılması

İtalya uzun hazırlıklar yapmış, gerekli tüm silah ve donanma hazırlıklarını bitirmişti. İtalya Trablusgarp'ı kolay alacağını düşünmüştü. İtalya, savaşı kolay kazanamayacağını anlayınca Trablusgarp Savaşı'nda daha da sert politikalar yürütmüştür. 40 kadar Osmanlı askerinin Lebne Muharebesi esnasında yaralanmış ve yaralılar tedavi için sevk edilmeyi beklerken İtalyan askerleri, Osmanlı askerlerini feci bir şekilde süngüleyerek öldürmüştür. Londra'daki Osmanlı Cemiyeti Kırmızı Vaha kitabında bu olayı anlatmıştır.¹⁰⁸ İtalya'nın kayıpları her geçen gün daha da fazlalaşmıştı. Zavure bölgesinde, çatışmaların yoğunlaşması İtalya'nın denizden toplarla kendi askerlerini desteklemesine rağmen çok kayıp vermiş, İtalya silah ve cephanelerini terk edip geri çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı subayları ve yerel güçler çok sayıda silah ve cephaneye kazanmıştı.¹⁰⁹ İşler İtalya'nın planladığı gibi olmamıştı. Çok büyük ordu hazırlamasına rağmen Trablusgarp'ta istediğini elde edemeyen İtalya savaşı Beyrut, Çanakkale, Anadolu kıyıları ve Kızıldeniz'e yayarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak istemişti. İtalya, Çanakkale açıklarına donanma çıkartıp Osmanlı Devleti'ne gözdağı vermek istemişse de bu girişime Avusturya engel olmuştur. İtalya Ege Adalarından bazılarını işgal etmek istemişti. Bu konuda Avusturya karşı çıkmıştı, Almanya da savaşın geniş alanlara yayılma tehlikesine dikkat çekmişti. Rusya bu konuda muhalefet etmemiş, Fransa İtalya'ya destek çıkmış, İngiltere ise İtalya'nın bu girişiminin İngiltere'ye zarar vereceğini söylemişti. İtalya'nın savaşı daha geniş sahalara yaymasına sadece Avusturya karşı çıkmıştı.

¹⁰⁶Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 25 Mart 1912, EK-15, s.525.

¹⁰⁷Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 16 Mayıs 1912, EK-16, s.528.

¹⁰⁸BOA, HR, SYS, 1559/2-95-96, 25 Haziran 1912, EK-17.

¹⁰⁹BOA, DA, SYS, 75-4/1-6-72, 26 Ağustos 1912, EK-18.

Avusturya, İslam aleminin Avrupa'ya karşı ayaklanma tehlikesinin de olduğunu dile getirmişti. İtalya Avusturya'yı dinlememiş savaşı geniş alanlara yaymaya başlamıştı.¹¹⁰

4. 10. 1. Beyrut'un bombalaması

Osmanlı donanması tatbikat için gittiği Beyrut'ta savaş başlamış donanma savaşacak durumda olmadığından karşılık verme şansı olmamıştı. İtalyan donanmasının bombardımanı sonucu iki gemi kullanılmaz hale gelmiş aynı zamanda Beyrut limanı da bombalanmıştı. Olayda 15 kişi şehit olmuş, 100 kişi de yaralanmıştı. Bombardımandan sonra Osmanlı Beyrut'a üç bölük asker göndermişti. Beyrut'un bombalamasından sonra Suriye ve Filistin'de bulunan İtalyanlar şehirden çıkartılmıştır. İtalyan gazeteleri Trablusgarp Savaşının başlangıcında, İtalya'nın Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı duyacağını yazarken, Trablusgarp'taki İtalyan başarısızlığı ve istediğini elde edememesi sonucu aynı gazeteler söylemlerini değiştirmeye başlamıştı. Sonuç itibariyle Beyrut'un bombalanması kayda değer bir durum oluşturmamıştı.¹¹¹

4. 10. 2. Kızıldeniz'deki faaliyetleri

İtalya Kızıldeniz'e donanma göndermişti. İtalya Kızıldeniz'den de bir saldırı geleceğini düşünmüştü. Bu bölgede Osmanlı'ya karşı ayaklanan İmam Yahya ve İtalya ile işbirliği içerisinde olan Seyit İdris'in olması bu bölgenin korktukları gibi olmadığını göstermişti. İtalya'nın Kızıldeniz'e donanmasını göndermesinden İngiltere kendi çıkarlarının tehlikeye düşmesi nedeniyle rahatsız olmuştu ve İtalya bu bölgede pek bir şey yapmadan ayrılmıştı.¹¹²

4. 10. 3. Çanakkale bombardımanı

Osmanlı Devleti, İtalya'nın boğazlara saldırması ihtimaline karşılık boğazları ticaret gemilerine kapatacağını duyurmuştu. Bu hamle ile Osmanlı Devleti, büyük devletlerin dikkatini boğazlara çekmek istemişti. Yapılan bu hamleden sonra Çanakkale Savaşı olasılığına karşı savunmayı güçlendirmişti. Almanya'dan getirilen mayınlar boğazlara

¹¹⁰ Hale ŞİVGİN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

¹¹¹ Hale ŞİVGİN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

¹¹² Hale ŞİVGİN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

döşenmiş adeta I. Dünya Savaşı'na ön hazırlık yapılmıştı. İtalyan donanması Çanakkale'yi bombalamaya başlayınca Çanakkale tabyasında görevli Antalyalı Yusuf Onbaşı ile Kütahyalı Ahmet Onbaşı'nın kullandığı iki top isabetli atışlar yapmış, İtalyan zırhlı gemilerinin vurulması sonucu savaş dışı kalan gemiler Çanakkale'den uzaklaşmışlardı. İtalyan gemileri her ne kadar püskürtülmüş olsa da Osmanlı Devleti Çanakkale'ye yeni bir saldırı olursa boğazları tamamen kapatacağını duyurmuştu. Ayrıca boğazları ticaret gemilerine de kapattığını duyurmuştu. Osmanlı Devleti, boğazların transit geçiş bölgesi olmasından ötürü ticaret gemileri geçemeyince birçok ülkede ciddi sıkıntılar yaşanmaya başladığı için büyük devletlerin de ricasıyla boğazlar ticaret gemilerine tekrar açıldı. İtalya'nın Çanakkale ve adalara saldırması sonucu haberleşme ağlarını yok etmesine ilk tepki Avusturya'dan geldi. Avusturya Almanya'ya telkinde bulunarak İtalya'nın durdurulması gerektiğini söyledi. Eğer İtalya'nın durdurulmadığı takdirde işgalleri genişleteceği yönünde endişeleri vardı. İtalya'nın saldırgan tutumunu Ege adalarına kaydırması sonucunda Osmanlı Devleti bir kez daha boğazları kapattığını duyurmuş ancak büyük devletler, ticaretin bozulduğundan yakınınca tekrar açmıştı. Çanakkale ve çevresindeki tüm İtalyanlar sınır dışı edilmişti. Harbiye Nazırı Trablusgarp'ı teslim etmeyeceklerini açıklayarak kararlı bir tutum sergilemişti. Avrupalı devletler özellikle Avusturya ve Almanya başta olmak üzere Çanakkale'ye yapılan saldırılar konusunda herhangi bir somut adım atmamıştı.¹¹³

4. 11. Rodos ve 12 Ada'nın İşgali

İtalyanlar, Trablusgarp Savaşı devam ederken maliyesinin iyice bozulması ve halkının tepkisinin artması nedeniyle Osmanlı Devleti ile bir an önce masaya oturarak savaşı bitirmenin yollarını aramaya başlamış ve ilk planladığı yer olarak Ege Adalarını ve Rodos'u işgal etme girişimini başlatmıştı.¹¹⁴

İtalya'nın Çanakkale'yi bombalaması, başta İngiltere ve Avrupa devletlerinin hoşuna gitmemişti. Ancak İtalyanlar zaten boğazları zorlamak istememişti. İtalya, büyük devletlerden barış için görüşmeler talep etmiş, Osmanlı ile büyük devletlerin müzakereleri sonucunda Trablusgarp ve Bingazi'de Osmanlı padişahının fiili haklarının kaldırılması ve

¹¹³ Halil ÖZCAN, Telgrafçı İhsan (Pere) Bey'in Gözünden Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Boğazı'nın Ablukası ve Bozcaada'nın İşgali, Araştırma Makalesi, 2022, s. 116.

¹¹⁴ Eminalp Malkoç, İtalyanların Trablusgarp Savaşı Sırasında On iki Ada'yı İşgallerinin Türk Basınındaki Yankısı: İkdam ve Şehbal Örnekleri, Araştırma Makalesi, 2020, s. 96.

İtalya'nın askerlerini çekmesini istemişti. Tabi bu sonuç İtalya'nın beklediği sonuç olmadığı için İtalya çok kızmıştı ve 12 adaların işgaline başlamıştı. İtalya daha önceden planladığı bu harekâtı Osmanlı Devletinin askerlerini çekmesine bağladığı gibi bir durum oluşturmuştu. Adalarda bulunan toplam 1200 Osmanlı askeri sadece bir gün savaşabilmiş, aynı günün akşamı teslim olmak zorunda kalmıştı. İtalyan güçleri hem sayı hem de silah ve cephane konusunda çok üstün bir güçle saldırdığından Osmanlı askerleri daha fazla dayanamamıştı. Osmanlı askerinin büyük kısmı teslim olmuş, bir kısmı da halkın arasına karışarak kaybolmuştu. Diğer küçük adalarda askeri birlikler olmadığı için çok daha kolay işgal etmişti. Telgraf hatları tahrip edilmiş, iletişim kesilmiş böylece adaların Osmanlı Devleti ile ilişkileri de kesmişti. Tüm adalarda İtalya işgalini tamamlamıştı.

İtalya Rodos ve 12 adayı işgal etmekle Trablusgarp'a harp malzemesi taşıyan gemileri kontrol etmiş, bu durum Osmanlı Devleti'nin moralini bozmuştur ve Osmanlı Devleti'ni barış yapmaya zorlamıştır. İtalya boğazlarda elde edemediği başarıyı adaları almakla başarmıştı. Avrupa devletleri ise ses çıkarmamış sadece Avusturya'nın sözde bir itirazı olmuşsa da sonuçları kabul etmişti. Rodos ve 12 Ada'nın İtalya tarafından işgal edilmesi Trablusgarp ve Bingazi'nin karşılıklı olarak değişim tahliyesine sebep olmuştu. Tabi İtalyanlar bu işgali çok büyük bir başarı gibi gösterseler de adalarda Osmanlı askerinin olmaması ve adadaki Rumların da İtalyanlara yardım etmesiyle adalar İtalya'nın eline geçmişti. İtalya bu adaları Osmanlı'ya vermeye pek niyetli değildi. Adalarda muhtariyet bir devletin kurulmasını istemiş, ada halkını Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya çalışmıştı.

İtalya, Rumları Osmanlı'ya karşı kışkırtmış ve aynı zamanda savaşın sonunda adalara yerleşmeyi planlamıştır. Bu durum Rumlar tarafından fark edilince Rumlar ve İtalyanların arası açılmıştı. İtalya adaları işgal ettiğini afişler yoluyla Trablusgarp ve Bingazi'ye havadan uçakla atmış. Bu durum Osmanlı subayları üzerinde pek de etkili olmamıştı. İtalyanlar Trablusgarp'ta istediği sonucu alamayınca Sakız ve İmroz adalarını da işgale yeltenmiş bu konuda Avusturya güçlü bir şekilde muhalefet etmiş hatta üçlü ittifaktan bile çıkabileceğini söylemişti. İtalya, barış görüşmeleri öncesi Osmanlı'ya karşı büyük bir zafer kazanmak istemişti. Boğazlara gizlice sızma girişimi de püskürtüldüğünden İtalya'nın bu hamleleri de sonuçsuz kalmıştı.¹¹⁵

¹¹⁵ Hale ŞIVGIN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 95-107.

Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Daily Telegraph'da yayınlanan röportajında İtalya'nın Osmanlı donanmasının zayıflığı nedeniyle Ege Adalarının işgal edilmesinin muhtemel olduğunu ancak böyle bir gelişmenin Trablusgarp Savaşı'na hiçbir etkisinin olmayacağını belirtmişti. Osmanlı Devleti'nin genel düşüncesi de bu yöneydi. Nitekim Hariciye Nazırı Asım Bey Daily Telegraph'ta çıkan demecinde İtalyanların değil, Ege'deki Osmanlı adalarını işgal etmesini, Çanakkale Boğazı'ndan geçip İstanbul'a gelseler bile şartlarını kabul etmeyeceklerini açıklamıştı.¹¹⁶

Gerek Harbiye Nazırının gerekse Osmanlı bürokrasisinin, Trablusgarp'ı İtalya'ya vermeyeceğini kararlı bir şekilde dile getirmesi savaşın kolay olmayacağını işaretledi. İtalyanların 12 Ada'yı işgal girişiminin amacı sadece Osmanlı Devleti'ni Trablusgarp'ta zor durumda bırakmak değil başka hesapları da vardı. Akdeniz'de ciddi bir rakip olarak gördüğü Yunanlılara karşı 12 Ada'yı alarak diplomaside elini güçlendirmek ve Yunanistan'a karşı koz olarak kullanmak istemişlerdi. Balkan savaşları'nın çıkmasıyla Osmanlı, İtalya ile Uşi Antlaşması'nı imzalamış ve bu anlaşma neticesinde eğer Osmanlı, Trablusgarp'ı boşaltırsa İtalya da 12 Ada'yı Osmanlı Devleti'ne iade edecekti. Fakat İtalyanlar adalardan çıkmak istemeyince Yunan kökenli ada sakinleri Yunanistan'a bağlanmak için çeşitli toplantılar yapmış ve bu eylem İtalyanları rahatsız etmişti. Bu olaylar yaşanırken Yunanistan için daha büyük bir tehlike kapıdaydı. Almanya Kuzey Buz Denizi'nde donanma bulundurmuydu. Fransızlar, her ne kadar İngiltere'den İtalya'yı sert bir şekilde uyarmasını istemişse de İngiltere ılımlı bir politika sürdürmüştü. Fransızlar, İtalyanları sert bir şekilde uyarış Ege'deki işgal ettiği yerlerden çıkması durumunda Güney Arnavutluk konusunda İtalya'ya destekleyeceğini bildirmişti. 12 Ada konusunda sadece Fransızlar müdahil olmamış, Karadağ da müdahil olmuştu.¹¹⁷

Karadağ Kralının Avusturya'ya başvurarak Kuzey Arnavutluk'un işgaline yardım alması karşılığında ordusunu Avusturya'nın hizmetine vereceğini bildirmiş ve Avusturya bu öneriyi reddetmişti. Avusturya İtalya ile bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşma gereği İtalya ve Avusturya işgal edecekleri yerleri iki ülkenin onayına bağlamıştı. Osmanlı'ya bağlı Bosna Hersek'i işgal eden Avusturya İtalya'ya danışmamıştı. İtalya savaşın başında Avusturya'ya Ege adalarına saldırmayacağı sözünü vermişse de iki devlet de birbirlerine

116 İsmail Ediz, İtalya'nın Oniki Ada'yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu (1912-1918), Akademik İncelemeler Dergisi, 2016, s.42-43-44.

117 İsmail Ediz, İtalya'nın Oniki Ada'yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu (1912-1918), Akademik İncelemeler Dergisi, 2016, s.42-43-44.

karşı sözlerini tutmamıştı. İtalya, büyük devletlere başvurmuş olsa da sahilden ileri gidemeyen İtalyanlara halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu bir toprak parçasının bırakılması pek mümkün görünmüyordu. İtalya'nın savaş alanını genişletmesi durumunda Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan tüm İtalyanları sınır dışı edeceğini açıklamış, İtalya'nın bu göç dalgasını kaldırmamasın mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Savaşın sonuna doğru Ege adalarına saldıran İtalyanlara karşı Osmanlı, ülkede yaşayan İtalyanları sınır dışı etmişti.¹¹⁸

4. 12. 1912 Yılında Osmanlının İç Durumu

İttihat ve Terakki kazanmış olduğu başarıdan dolayı kendini iyi hissetmişti. Meclisin çoğunluğuna sahip olmuştu. Zafer kazanmış olma durumu ittihatçıların ülkenin içinde olduğu kötü günleri ve daha da kötü olacağını hesaplayamamış adeta zafer sarhoşluğu içine girmişlerdi. Kâmil Paşa, Mısır'da padişaha yolladığı mektupta ittihatçıların görevine son verilmesini istemiş, Osmanlı'nın ayakta kalması için İngiltere ile ittifak yapılmasını ve İtalya'nın Osmanlı'yla savaşından bahsetmişti, padişah kendisinin İttihatçılar tarafından tahta getirildiğini unutmamış bu konuyu hiç şekilde dile getirmemişti. İngiltere ile ilgili yazısını da dikkate almamış sadece İtalya'nın, Osmanlı'ya saldırması konusu dile getirilmişti. İttihatçılar Kâmil Paşa'ya çok sert cevaplar vermişlerdi. İttihat ve Terakki çoğunluğu sağlamış fakat Trablusgarp Savaşı, Arnavutluk İsyanı, Yemen ve Balkanlar gibi Osmanlı'nın, başına bela olan sorunlarla pek ilgilenilmemesi İttihatçıları çok yıpratmıştı. 1912'ye geldiğinde halk, ittihatçılardan pek hoşnut olmamış ve halkta büyük ümitsizlikler başlamıştı. Kuruluşundan itibaren İttihat ve Terakki'yi iktidardan düşürmek isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlerde istediği sonucu alamamış ve ihtilal yapma girişimlerini değerlendirmeye başlamıştı.

Ordu içinde siyaset yayılmaya başlamış, bazı subaylar Manastır civarında dağa çıkmış, kabinenin feshedilmesini, yeni seçimlerin yapılmasını, Arnavutluk'a gönderilen devlet görevlilerinin Arnavutça bilmesi gerektiğini söylemiş hatta hükümetin müzakere yapacağı söylentileri gündemdeki yerini korumuştur. Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığından istifa etmişti. Harbiye Nazırlığına atanacak kimsenin bulunamaması sebebiyle sıkıntılar artmış, ittihatçılara duyulan güven gittikçe azalmıştı. Diğer taraftan

¹¹⁸ Timothy W.Childs, Trablusgarp Savaşı ve Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, Çeviren: Deniz Berkay, s. 91.

bazı subaylar "Halaskar Zabitan Grubu" adında bir grup kurmuşlardı. Meclis ordu ile siyaseti birbirinden ayırmaya çalışmıştı. Subaylar görevlerinde yükselmek için partiler aramaya başlayınca Halaskar Zabitan Grubu kurulmuş, bu grubun bazı istekleri olmuştu. Hükümet değişmeli, Hükümetin işine dışardan karışılmamalı, meclis fes edilip seçimler yapılmalı, ordu fiilen siyasetten çekilmeli gibi şartları öne sürmüşlerdi. Sait Paşa mecliste güvenoyu aldıktan sonra istifa etmişti. Sait Paşa devletin içinde bulunduğu kötü durumdan ve devletin kurtuluşunun pek de mümkün görmediğinden istifasını sunmuştu.

Osmanlı Devleti içinde çok sıkıntı yaşanmasına rağmen Trablusgarp ile ilgilenmeye devam etmiş, Osmanlı maliyesinden Trablusgarp Savaşı nedeniyle çıkan sıkıntıları gidermek için para yardımı yapılmıştır.¹¹⁹

4. 13. Uşi Antlaşması

4. 13. 1. Uşi Barış Görüşmeleri ve İttihatçıların barışa karşı çıkmaları

21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa iktidara gelmiş ve iş başı yapar yapmaz Balkanlarda yeni bir savaş tehlikesine karşı Trablusgarp Savaşı'nı sonlandırmak adına İtalya ile görüşme zemini aramıştır. Osmanlı subayları, savaşın bittiğini İtalya'nın uçaklardan attığı mektuplardan öğrenmişlerdi. Savaşın bittiğini öğrenen Enver Bey çok üzülmüş, Senûsileri ve Trablusgarp'ı bırakmayacağını ilan etmişti. Senûsiler, savaşın başından bu yana Enver Bey'e kayıtsız ve şartsız bağlı kalmış ve canları pahasına mücadele etmişlerdi.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nde Balkan Savaşları'nın çıkması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp halkına yardımcı olamayacağını dile getirilmiş. Trablusgarp'a tam muhtariyet verilmiş ve Trablusgarp'ın yeniden yapılandırılması için Şemseddin Bey'i devletin şekillenmesinde görevlendirmiştir. Kanunlar ve mahalli idarenin tesisi için Osmanlı tüm desteğini göndereceğini yazışmalarda dile getirmiştir.¹²¹

Yönetime geçen Ahmet Muhtar Paşa, Abdülhamid döneminde 1877-78 savaşlarında çok büyük başarılar elde etmiş, tanınmış bir devlet adamıydı. Mısır'da görev yapmış ve zor bir dönemde iş başına geçmişti. Eski devlet adamlarından oluşan bir kabine kurmuştu. Bu dönemde İtalyanlar boğazlara saldırmış ve püskürtülmüştü. Ahmet Muhtar

¹¹⁹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 4 Eylül 1912, EK-19, s.539.

¹²⁰ Nevzat ARTUÇ, İttihatçı-Senûsi İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat.

¹²¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp, 16 Ekim 1912, EK-20, s.541.

Paşa ülke içinde birçok olumsuzlukla uğraşmış fakat üzerinde çok durmamış dış olaylara ağırlık vermiştir. Bu dönemde askerlerin siyasete karışmamaları, öğretmenlerin partilerle ilgilenmemeleri, ordunun seçim hakkını kullanmaması, orduda siyasete bulaşanların cezalandırılması gibi pek çok karar alınmış, dış işlerinde aktif bir politika izlemiştir.¹²²

İtalyanlar tarafından Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp'ı terk etmesi karşılığında para verileceği ve din adamlarının görev yapacağı gibi çeşitli teklifler sunulmuş ancak Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. İtalyanlar bir an önce savaşın bitmesini istiyordu. Almanya da Osmanlı'ya telkinde bulunarak savaşın bitirilmesini istemiş, İtalya-Avusturya düşmanlığının körüklenmesi korkusu nedeniyle savaşın sonlandırılmasının kendi yararına olacağını düşünmüştü. Osmanlı Devleti için de savaşın bitmesi önemliydi. Çünkü Balkan Devletleri, Osmanlı'ya karşı savaşa hazırlanmışlardı.¹²³

Osmanlı Devleti 11 Ekim 1912'de hükümetin buyruğuna girerse Seyit İdris'in bağışlanacağını İtalyanlara bildirmişti. İtalyanlar tarafından barış teklifi gelmiş olsa da İtalyanlar barış teklifinin Osmanlı tarafından geldiği yönünde propaganda çalışması yapıyorlardı.¹²⁴

4. 13. 2. Uşi Barış Antlaşması'na giden müzakere süreci iki aşamadan oluşur

Birinci aşamada masada çok karmaşık bir diplomasi vardı. İtalyanlar önce garantör devlet söylemini ortaya atmış olsa da çıkarlarına ters düştüğü için vazgeçmişti. İtalya'nın üzerinde durduğu bir diğer madde Ege Adalarının boşaltılması ve Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki askerlerini eş zamanlı geri çekmesi istenmiş, ancak Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta yerel halka dini özgürlüğünün verilmesi, geleneklerin yaşatılması gibi istekleri İtalya tarafından kabul edilmemişti. İtalya, 12 Ada'nın Osmanlı'ya iadesi konusunda yerli halka hak ve özgürlüklerinin verilmesini istemişti. Ayrıca İtalyanlar, Arapların arasında Osmanlı'nın bulunmasını istememiş ve Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a müdahale hakkını doğurabilecek durumların hiçbirini kabul etmemiştir.

Barış görüşmeleri başlar başlamaz İtalyanları kaygılandıran bir diğer unsur Almanya'nın İstanbul'a gönderdiği yeni Alman elçisiydi. Bu elçi; İtalya'nın, İngiltere'nin Mısır üzerindeki haklarından daha fazlasını isteme hakkının olmadığını, İngiltere'nin

¹²² Yusuf Hikmet BAYUR, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Türk İnkılap Tarihi Cilt 2, s. 301-302.

¹²³ Hale ŞİVGİN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 135.

¹²⁴ Hale ŞİVGİN, Trablusgarp Savaşı ve 1911-12 Türk-İtalyan İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 135.

haklarına sahip olduğu kadarını isteyebileceğini söylemişti. İtalya Almanya'yı bu açıklamasından dolayı protesto etmişti. İtalyanlar, Trablusgarp üzerinde mutlak hâkimiyet kurmak istemiş, gerekirse masadan kalkabileceklerini duyurmuşlardı. Osmanlı Devleti, tam yetkiyle donatılmadığı için yetkinin Babı Ali'de olduğunu duyurmuştu.

Osmanlı delegeleri iki seçenek üzerinde durmaya başlamıştı. Trablusgarp'ın ve İtalya'nın savaşta aldığı yerlerin İtalya'ya bırakılıp Bingazi'nin Osmanlı'ya bırakılması kalan kısmın da yerli halka bırakılması öngörölmüşü. İtalya, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta kısmen söz hakkı olmasını düşünmüşü. İtalya, iki seçenek üzerinde pek durmamıştı. Osmanlı heyeti çalışmalarına devam etmiş, Osmanlı'nın sırtında büyük yük olan kapitülasyonları kaldırmak için mücadele etmiş, yıllardan beri Osmanlı'yı sıkıntıya sokan bu durumdan kurtulmak için Avusturya ile görüşölmüş, fakat sonuç alınamamıştı. 1923 Lozan'da kapitülasyonlar kaldırılmışı. Osmanlı heyeti kapitülasyonlar konusunda sadece Avusturya ile görüşmemiş, Fransa ile de görüşölmüş, Fransa ise Uşı Antlaşması sonrası durumu değerlendireceğini dile getirmişti. Osmanlı heyeti İtalya'ya üçüncü bir seçenek sunmuş, bu seçenek ise babadan oğula geçecek bir devlet kurup Trablusgarp ve Bingazi'ye özerklik verilmesi önerisi de İtalyanlar tarafından kabul edilmemişü. 14 Ağustos'ta İtalyan heyeti 12 ada için hangi devlete bağlanması konusunda oylama düşünölmüş ise de aynı hakları Osmanlı'nın da Trablusgarp ve Bingazi için isteyebileceği düşünöncesiyle İtalyanlar tarafından vazgeçilmişü. İtalya'nın korktuğu başka bir şey de Avusturya'nın Balkanlarda etkin olmasıydı. İtalyanlar, çıkarlarına aykırı gördüğünden Osmanlı'nın Balkanlarda varlığını koruması taraftarlığını yapmıştır. İtalya'nın müzakere sürecinde üzerinde durduğu konulardan biri de 12 Ada konusunda İtalya ile işbirliği yapan yerli halkın affedilmesi konusuydu. İtalyanların Osmanlı sınırları içinde olup da sınır dışı edilen İtalyan asıllı kişilere tazminat verilmesi konusu da Osmanlı heyeti tarafından kabul edilmemişü. Osmanlı heyeti tarafından verilen İtalya'nın kapitülasyonlar konusunda Osmanlı'ya yardım edeceği uyarısı pek sonuç vermemişü.

Müzakerelerde ilk turda anlaşma çıkmayınca ikinci tur görüşmeleri başlamıştı. Osmanlı heyeti İtalyan heyetine Trablusgarp'ta bulunan iki limanın İtalya'ya verilmesi, Trablusgarp'a özerklik verilmesi ve Trablusgarp'ın İtalya'ya bırakılması, Bingazi'ye özerklik verilmesi bunun karşılığında İtalyanların Doğu Afrika'da bulunan Massawa ve Eritre'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması seçeneklerini sunmuş ancak bu isteklerin hiçbirini İtalyanlar tarafından kabul edilmemişü. İtalyan heyetinin Osmanlı heyetine sunduğu yarım milyon franklık teklif Osmanlı heyeti tarafından reddedilmişü.

Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ta tam teşekküllü bir ordusu olmamasına rağmen son derece başarılı bir savunma yapmıştı. İtalyanlar, kıyı kesimleri hariç iç kesimlere girememiş fakat Osmanlı Devleti de modern bir ordusunun bulunmaması sebebiyle İtalyanları saf dışı bırakamamıştı. Osmanlı, donanmasının olmaması nedeniyle çok zor durumda kalmış, Trablusgarp ve Bingazi gibi Kuzey Afrika'da toprak kaybı yaşamakla kalmamış, 12 Ada'yı da kaybetmiş ve Balkan ülkeleri Osmanlı'nın zayıfladığını görünce Osmanlı'ya saldırma cesareti bulmuşlardı.

Uşi Barış Görüşmeleri ikinci aşaması 16 Eylül-18 Ekim 1912'de başlamıştı. İkinci turda İtalyanlar hiçbir taviz vermemişti. Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan devletleri saldırı düzenlerse Balkan devletleri ile ittifak yapacağını, Osmanlı Devleti ile anlaşırca Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini dile getirmiş, denizden Osmanlı askeri sevkiyatlarına karşı da aynı tutumu sergileyeceğini belirtmişti. Uşi'de gizli antlaşmanın altıncı maddesini reddetmişlerdi. Maddede Osmanlı Devleti'nin para ve yardım gönderilmesi ile ilgili maddeyi de ileriki tarihlerde bahane ederek 12 Ada'yı boşaltmayı reddetmişlerdi. Ticaret konusundaki madde de ise kapitülasyonlar ancak diğer büyük devletlerin onayına bağlanmıştı ki zaten böyle bir durum söz konusu olmamıştı. Trablusgarp halkı için af maddesi de Cezayir'de yaşayan halka verilen haklar ölçüsünde olması kabul edilmişti.

4. 14. Uşi Barış Antlaşması

18 Ekim 1912'de açık bir barış antlaşması ilan edildi. Tamamı 11 madde olan açık anlaşmanın başlıca esasları şunlardır:

- 1.** Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi derhal boşaltacak ve buralara bağımsızlık verilecekti. Ancak İtalya, bölgede barışın kurulması için girişimlerde bulunabilecekti. Yani dolaylı olarak kendine katabilecekti.
- 2.** Buna karşılık İtalya savaş sırasında ele geçirdiği 12 Ada'yı Osmanlı Devletine geri verecekti. Ancak Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın adaları işgal etmesi tehlikesine karşı, İtalya'nın işgali geçici olarak sürecekti.
- 3.** Padişah aynı zamanda halife olduğundan, Trablusgarp'ta Naibü's Sultan adıyla bir temsilci bulunduracak, ancak bunun dini görevleri dışında hiçbir siyasi yetkisi bulunmayacaktı.
- 4.** İtalya kapitülasyonların kaldırılması konusunda Osmanlı Devletine yardım edecekti.¹²⁵

¹²⁵ Rifat UÇAROL, Siyasi Tarih, Der Yayınları, İstanbul 2010, 8.Baskı, s. 493-494.

- 1. Madde:** Her iki hükümet antlaşma imzalandıktan sonra maddeleri yerine getirmeye hemen başlayacaklarını kabul ederler.
- 2. Madde:** Her iki hükümet Trablusgarp ve adalarda işgal ettikleri yerleri hemen boşaltacaklarına dair taahhütleri ile ilgili.
- 3. Madde:** En kısa sürede savaş esirlerinin ve rehinelerin değiş tokuş edilmesi.
- 4. Madde:** Bu savaşa karışmış halkların cezalandırılmaması, bu kapsamda tutukluların serbest bırakılması.
- 5. Madde:** Savaştan önceki ilişkiler aynen devam edecek sözleşmeler ve antlaşmalar hemen yürürlüğe girecek.
- 6. Madde:** İtalya, Osmanlı ile Avrupa arasında yapılacak ticaret antlaşmalarında yardımcı olacak bazı ürünlere yeniden vergiler getirilmiş, kapitülasyonların kaldırılması konusunda Osmanlıya yardımcı olacağını taahhüt etmiştir.
- 7. Madde:** Osmanlıda bulunan postaneler kapatıldığı takdirde İtalya'da aynısını yapacak. (Bu madde postanelerle ilgili.)
- 8. Madde:** Avrupa devletlerine verilmiş olan kapitülasyonların kaldırılması için İtalya, Osmanlı Devletine yardımcı olacaktır. Bu madde kapitülasyonların kaldırılmasına yardımcı olma ile ilgili.
- 9. Madde:** Trablusgarp Savaşı'ndan dolayı Osmanlı Devletinde bulunan İtalyan kökenli vatandaşlar işten atılmıştı. Bu vatandaşların tekrar işe alınması ve zararlarının karşılanması ile ilgili madde.
- 10. Madde:** Osmanlının kamu borçları yeniden düzenlenecektir. Kamu borçları konusunda anlaşmazlığa düşerlerse hakem tayin edilip çözülecek. Bu madde kamu borçları ile ilgili.
- 11. Madde:** Bu antlaşma imzalandığı günden itibaren üç gün içinde yürürlüğe girecek.¹²⁶

4. 15. Uşi Barış Antlaşması Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Uşi Antlaşması'ndan sonra Bâb-ı Âli, antlaşmanın gizli hükümleri gereğince, 16 Ekim 1912 tarihinde *Ferman-ı Âli* yayınlamıştır. Bu fermana göre; eski Evkâf Nazırı Şemsettin Bey¹²⁷, Trablusgarp ve Bingazi'deki Osmanlı menfaatlerini korumak üzere beş

¹²⁶ BOA, HR, SYS, 1555/5-61-66, 18 Ekim 1912, EK-21.

¹²⁷ Çerkeslerin Ubih Kabilesi'ne mensup olan Mehmed Şemseddin Paşa, Hacızade Osman Bey'in oğludur. 1855 tarihinde Kuzey-Batı Kafkasya'da Ubih memleketinde doğdu. Ailesi 1864 yılında Kafkasya'dan önce Samsun'a, daha sonra da İstanbul'a göç etti. Eğitimine çocukluğuna adım attığı Kafkasya'da başlayan Mehmed Şemseddin, İstanbul'daki Hafız Paşa Sıbyan Mektebi'ni bitirdikten sonra Fatih ve Beşiktaş Rüşdiye Mekteplerinde okudu. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)'den mezun olduktan sonra 1880 yılında Mülkiye

yıl süreyle Naibissultan olarak tayin edilmiş ve en kısa sürede bir kadı tayini gerçekleştirilmesine karar verilmiştir³⁶. Ayrıca Trablusgarp Vilayeti'ne gönderilen, 18 Ekim 1912 tarihli yazılı emirle, Uşi Barış Antlaşması hükümleri gereğince derhal çarpışmalara son verilmesi istenmiştir. Bu durum, barış görüşmelerinden haberdar edilmeyen Trablusgarp halkı için büyük bir şaşkınlığa sebep olmuştur. Zira Osmanlı Hükümeti, bir yıl önce cihada davet etmiş olduğu halkı, barışa ikna etmekte zorlanmıştır. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi Osmanlı Hükümeti'nin vereceği her türlü karara saygılı olacağını, ancak Trablusgarp ve Bingazi halkının silahsız ve cephanesiz bırakılmamasını talep etmiştir. Hükümet, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye çeşitli hediyeler göndererek Senusilerin hem gönüllerini almaya hem de tepkilerini hafifletmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır.¹²⁸

Senusi hareketlerine geçmeden önce Libya'daki genel duruma bir göz atılacak olursa, Uşi Antlaşmasıyla Türkiye Libya'yı bıraktığı zaman İtalyanlar, Bingazi bölgesinde yalnız kıyı kesimlerine rastlayan Bingazi, Derne, Bomba ve Tobruk limanlarını işgalleri altında bulunduruyorlardı. Antlaşma hükümlerine göre, buradan tamamıyla çekilecek olan Türk kuvvetleri Senusîlerle birlikte İtalyanlara karşı mücadeleye devam ettiler. Mısırlı Binbaşı Aziz komutasındaki Türk kuvveti, Balkan Harbi sırasında Bingazi'den ayrıldıktan sonra da Senusîler, mücadeleyi bırakmamakta ve burada kalan birkaç Türk subay ve erinin eğitim ve öğretimi altında yetiştirilen birlikleriyle direnişi sürdürmekteydiler. Böylece Senusiler, Bingazi'de gösterdikleri direnme sayesinde İtalyanlara iç bölgelere ilerleme fırsatı vermiyorlardı. Trablusgarp bölgesinde ise durum, İtalyanlar için, biraz daha elverişli görünüyordu; çünkü antlaşma gereğince Türk kuvvetlerinin de son kafilesini, 1913 yılı ilkbaharında buradan ayrıldıktan sonra Trablusgarplılar, Bingazililere oranla daha az bir direnme göstermişlerdi. Nitekim, bu durumdan yararlanan İtalyanlar, daha 1913

Mektebi'ni birincilikle bitirdiği için doğrudan saray kâtipliğine tayin oldu. 1880-1882 yıllarında birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf rütbeleri aldı. Bir sene sonra da Osmanî nişanları aldı. Devlet kademelerinde çeşitli görevler üstlendi. Atina'da, Bükreş'te, Tahran'da görevler yaptı. 1897 yılında 1897'de Van Valiliğine tayin edildi ve aynı yıl Valilikten istifa etti. 1908 yılında Meşrutiyet ilan edilince kurulan yeni kabinede Evkâf nazırı oldu. 1909 yılında emekliliğini istedi. Trablusgarp ve Bingazi'nin muhtariyet ile idare edilmeye başlaması üzerine 1912 yılında beş sene müddet ve Vezirlik rütbesi ile Libya ya Sultan Mehmet Reşat tarafından, Sultan Nâib-i "Sultan vekili" olarak tayin edildi *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)*, Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Dosyaları (*DH. SAİDd...*), 10/959, s. 959-960.

¹²⁸ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 223-224; Nevzat Artuç, "Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 8, S. 2, Haziran 2022, s. 288-289.

sonlarından itibaren bütün Trablusgarp kıyılarını ve dağlık bölgenin de büyükçe bir kesimini kontrolleri altına aldıkları gibi 1914 başında da Gadames'i işgal etmişlerdir. Bundan başka para karşılığında elde ettikleri yerli kuvvetlerle Eritre sömürge askerlerinden yararlanarak iç bölgelerde de bazı harekâta girişmiş ve buralara sızma olanağını sağlayabilmişlerdi.¹²⁹

Bu sırada İstanbul'dan gelerek Trablusgarp'taki Halife temsilcisi Şemsettin Paşa tarafından şehir halkına dağıtılan ve cami duvarlarına yapıştırılan "Kutsal Savaşa Çağrı" bildirgeleri İtalyanlar tarafından toplattırılıyor ve duvarlardan çıkartılıyordu; fakat İtalyanların bu çabaları, Trablusgarplıları, kurtuluş mücadelelerinde "İslâm Birliği" etrafından toplanmaktan alıkoymuyordu.¹³⁰

Balkan Savaşı sırasında tarafsız kalan İtalya, Osmanlı Devleti ile siyasi ve ticari ilişkilerini geliştirme imkânı buldu. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, Banco Di Roma'nın İstanbul şubesinden 320.000 altın borç aldı.301908 yılında İtalya'nın Osmanlı Devleti'nden yaptığı ithalat toplam 1.287.786 ve ihracatı 704.070 İngiliz lirası iken 1913-1914'te ithalatı 2.699.000, ihracatı ise 1.027.000'e yükseldi. Türk-İtalyan ilişkilerindeki gelişmenin bir sonucu olarak 1913-1914 yılında Osmanlı Hükümeti, İtalyanlara Fethiye-Muğla, Fethiye-Antalya-Kızılkaya, Antalya-Alanya demiryolu hatlarının imtiyazını vermiştir.¹³¹

Antlaşmadan sonra Osmanlı gönüllü subaylarının büyük bir kısmı savaş bölgesinden ayrılmıştır. Bunun neticesinde ortaya çıkan otorite boşluğu Senusiler tarafından doldurulmuştur. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi bütün yazışmalarında el-Hükümetü's-Senusiyyetü'l-Celile mührünü kullanmaya başlamıştır. Böylece Senusiler, müstakil bir hükümet olarak İtalyanlara karşı mücadeleyi devam ettirmeyi sürdürmüşlerdir. Senusiler bunun dışında bölgedeki bütün kabile ve şeyhlere cihad çağrısı yapmışlardır. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, 2 Nisan 1914 tarihinde yayımlanan cihada devam beyannamesinde: Yüce Allah'a dualar etmiş, Allah'tan başka hiç kimseden korkmadıklarını, Hz. Muhammed'in yolundan asla sapmayacaklarını, Trablusgarp'ı işgal

¹²⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yay., Ankara, 1978, s. 627-628.

¹³⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 631.

¹³¹ *Güngör Şahin, "Trablusgarb Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-İtalyan İlişkileri", Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 21-22 Ekim 2019, Yay. Haz. Gültekin Yıldız-Serkan Osmanlıoğlu, Milli Savunma Üniversitesi Yay., İstanbul, 2020, s. 346-347.*

eden İtalyanların işgal devam ederken ileri sürmüş oldukları barışın şeriata aykırı olduğunu, Hz. Muhammed'in Hudeybiye ve Hendek barışlarını kendi memleketinde değil, müşriklerin memleketinde yaptığını ifade etmiştir. Senusilerin lideri, İtalyanların askeri ve teknolojik üstünlüklerinden korkmadıklarını Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle açıklamaya çalışmış, asıl amaçlarının ilâ-yı kelimetullah olduğunu belirtmiş ve hiçbir devletin egemenliği altında yaşayamayacaklarını kesin bir dille ifade etmiştir.¹³²

4. 15. 1. Birinci Dünya Savaşı sırasında Trablusgarp

Osmanlı Devleti'ne karşı sistemli bir politika takip eden İtalya, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra 2 Ağustos 1914 tarihinde tarafsızlığını ilan etmişti. Tarafsızlığını ilan ettikten üç ay gibi kısa bir süre sonra sağ ve sol kesimlerden İtalya'nın savaşa girmesi için baskılar yapılmaya başlanmıştır. Milliyetçilere göre de, Adriyatik'teki İtalyan üstünlüğünün devam ettirilmesi için savaşa Avusturya'nın karşısında girilmeliydi.¹³³ Savaş başladığında İtalya gibi bağımsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti ise 29 Ekim 1914 tarihinde Rus limanlarının bombalanması sonucu fiilen savaşa girdi. İtalya ise Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak devletleri yanında savaşa girmek için ikili bir siyaset izlemiş, Avusturya ile Adriyatik Denizi kıyısındaki Trento'nun ilhakı, Trieste'nin muhtariyeti, Dalmaçya sahilinde Lisâ ve on adanın verilmesi konusunda anlaşamayınca 26 Nisan 1915 tarihinde Londra Gizli Antlaşması'nı imzalayarak İtilaf Devletleri yanında bir ay sonra savaşa girmeyi kabul etmiştir.¹³⁴

Padişah V. Mehmed Reşad, 11 Kasım 1914'te Orduma, Donanmama başlığı altında cihad-ı ekber ilan etti. Harbiye Nazırı Enver Paşa, cihad çağrısının Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Habeşistan'da etkili olacağını düşünmekteydi. Bu amaçla Trablusgarp'a, 29 Nisan 1915'te içerisinde subayların ve halkı cihada davet edecek olan din görevlilerinin bulunduğu ikinci bir kabile daha göndermiştir. Hilafet makamının cihad çağrısına en erken olumlu yanıt veren lider Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi olmuştur.¹³⁵

İtalya, 1915 yılında saf değiştirerek Üçlü İtilaf'a dâhil olmuştu. Osmanlı Hükümeti, İtalya'nın İtilaf Devletleri saflarına geçtiğini Sofya sefiri Fethi Bey'den gelen 8 Mayıs 1915 tarihli telgrafla öğrendi. Fethi Bey, İtalya ile İtilaf Devletleri arasında yapılan

¹³² Kadir Özköse, *Muhammed Senusi (Hayatı ve Eserleri)*, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 263-265, Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 289.

¹³³ Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, 2002, s. 50.

¹³⁴ Şahin, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 347.

¹³⁵ Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 289.

anlaşma gereğince İtalya'nın savaşa katılmasına karşılık Dalmaçya'nın yarısı ile Trento, Trieste ve Antalya'nın İtalya'ya verildiğini, İtalya'nın adalara asker sevkiyatına başladığını bildiriyor; İstanbul'da bulunan İtalyan vatandaşlarının sınır dışı edilmesini ve Antalya havalisinde savunma tedbirlerinin artırılmasını istiyordu.¹³⁶

İtalyanlar savaşa girmeye karar verdikten sonra, Trablusgarp'taki direnişin Osmanlı Devleti'nce idare edildiğini ileri sürmeye başlamışlardır. Bu iddialar üzerine Osmanlı Roma Ataşemiliteri Mümtaz Bey, İtalya Harbiye Nezareti'ne gitmiş ve iddiaları tekzip ettirmiştir. Kısa bir süre sonra İtalya 24 Mayıs 1915 akşamı Avusturya'ya savaş ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine Osmanlı topraklarında bulunan vatandaşlarını tahliye işlemini başlatmıştır. Osmanlı Devleti, yabancı devlet vatandaşlarının yalnız İstanbul üzerinden ülkeyi terk edebilecekleri kararı almasına rağmen, savaşa sebep olan taraf olmamak düşüncesiyle, İtalya'nın 6 Haziran 1915 tarihinde Antalya'daki vatandaşlarını almak için gönderdiği savaş gemisinin, vatandaşlarını alarak 16 Haziran 1915'te Antalya limanından ayrılmasına müsaade etmiştir. Türk-İtalyan ilişkileri Temmuz 1915'e gelindiğinde iyice gerginleşmeye başlamıştır. İtalyanların Rodos ve On İki Ada'ya yaptıkları yığınakları artırmaları ve adalarda yaşayan Müslüman halka karşı giriştikleri tutuklamalar, Osmanlı kamuoyunda kızgınlık ve infiale neden olmuştur. İtalyan ve Türk gazeteleri karşılıklı aleyhte yayınlara başlamışlardır.¹³⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti, bölgeye askeri personel ve kurmay ekip göndermiş, Osmanlı-İtalya savaşından sonra da mücadeleyi sürdüren yerel kuvvetler ile irtibatını tekrar kuvvetlendirmişti. İstanbul'dan gönderilen ve Trablus'taki Halife temsilcisi Şemsettin Paşa tarafından şehir halkına dağıtılan ve cami duvarlarına yapıştırılan "Cihad-Kutsal Savaş Çağrısı", İtalyanlarca toplattırılıyordu; fakat işgalci güçlerin bu çabaları, Trablusgarplıları, kurtuluş mücadelelerinde "İslam Birliği" etrafında toplanmaktan alıkoymuyordu. Şubat 1915'ten itibaren, Osmanlı ve Almanya desteğini alarak ve Türk Kurmay Subayların yönetimi altındaki mücahit gruplar İtalyan kuvvetlerini ülkenin iç kısımlarından kıyı şeridine çekilmek zorunda bıraktı. Cibadiye, Karye-i Şarkiye, Mizda, Yefrin, Kerdabiye ve Boyrat harekât ve muhabereleleri, kendi

¹³⁶ Şahin, *Trablusgarb Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 347.

¹³⁷ Şahin, *Trablusgarb Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 348.

koşulları içinde oldukça önem kazandı. Bu harekât ve muharebeleri Orgeneral Abdurrahman Nafiz krokilerle birlikte notlarında tafsilatlı anlatıyordu.¹³⁸

Halifenin Cihad ilanına kayıtsız kalması asla düşünülemez olan Ramazan es-Suweyhli'de 1914 yılında Osmanlı askerleriyle birlikte mücadele etmek için etrafındaki mücahit birlikleriyle harekete geçmişti. Ancak bir sorun vardı. Ramazan es-Suweyhli ve etrafındaki mücahitler Mısırata'yı işgal eden ve burada yoğun bir kuvvet bulunduran İtalyan Albay Miyani'nin sıkı gözetimindeydiler. Osmanlı Devleti, 1912'de Mısırata'dan çekilmişti fakat Trablusgarp'a ilgi ve irtibatını hiçbir zaman tam anlamıyla kesmemişti. Bütün imkansızlıklara rağmen gönderdiği subaylarla Senusi kuvvetlerini desteklemişti. Onlara askeri eğitimler vermişti.¹³⁹

Senusiler, İtalyanları Fizan'dan çıkardıktan sonra da mücadeleyi bırakmadılar. Seyyid Ahmed Es-Senusi'nin kardeşi Safieddin, Türk subaylarının komuta ettiği Bingazili mücahitlerle doğudan batıya yöneldi ve Sirte ile Urfele dolaylarında halkı ayaklandırmaya çalıştı. Bunu haber alan İtalyan komutan Albay Miyani (Fizanı önce işgal ve sonra da terk etmek zorunda kalan), Senusilerin İtalyanlar aleyhine yönelen bu olumsuz faaliyetlerine bir son vermek ve Fizan mağlubiyetini telafi etmek için Mısırata'da topladığı İtalyan ve yerli kuvvetlerle, 1915 Nisan'ında Sirte'ye hareket etmiştir.¹⁴⁰ Albay Miyani'nin topladığı yerel güçler arasında Ramazan es-Suweyhli'nin başında bulunduğu birlikler de vardır. Ramazan Bey'in bu davranışına önce tüm Libya halkı şaşırıldı. Hatta bu yüzden hain ilan edildi. Bunun bir savaş hilesi olduğu daha sonra anlaşıldı. Buna rağmen günümüzde bile bazı sözde araştırmacılar makalelerinde ve sosyal medya ortamlarında bu büyük Türk kahramanını halka yanlış tanıyor. Kasıtlı olarak onun için o kötü sıfatı kullanıyor.¹⁴¹

Albay Miyani, Ramazan Bey'in mücahit taburuna, Tarhuneli ve Sirteli gönüllülere silah ve mühimmat tedarik ettirmiştir. Zira Miyani, Terhune bölgesinde kendisine taarruz eden Senusi kuvvetleri karşısında kayıplar veren ve geri çekilmek zorunda kalan Ramazan Bey'in kendisine katılarak katkı sağlayacağını ve zaferine yardımcı olacağını düşünmüştü. Ramazan Bey de İtalyan komutanının bu zaafından faydalanarak onunla birlikte Senusilere karşı savaşmak üzere Kardabiya Muharebesi'ne katılmıştır. Türk subaylarının da içinde

¹³⁸ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 631-632.

¹³⁹ "Libya'nın Atatürk'ü Ramazan Es-Suweyhli", <https://ictmedia.com.tr/yazar/icerik/518> (12/12/2024).

¹⁴⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 636.

¹⁴¹ "Libya'nın Atatürk'ü Ramazan Es-Suweyhli", <https://ictmedia.com.tr/yazar/icerik/518> (12/12/2024).

bulunduğu 2000 kişilik Senusi kuvvetleri Sirte'nin güneyinde Kardabiye ve Kasr-ı Buhadi kuyuları yöresinde yerleşmiş bulunuyordu.¹⁴²

28 Nisan Sirte'ye ulaşan Albay Miyani iki top ve dört makineli tüfekle takviyeli dört piyade taburu, Ramazan Bey'in gönüllüleri, Tarhuneli ve Sirteli gönüllüler ile Kasr-ı Buhadi'deki Senusi kuvvetlerinin üzerine yürüdü. 29 Nisan 1915 sabahı Senusi Kuvvetleri ile İtalyan kuvvetleri temas sağlandı. Albay Miyani her ihtimale karşı Ramazan Bey ve diğer mücahit grubu liderlerini merkezde yanında tuttu. Ancak, muharebenin başlaması üzerine kanatları tutan mücahit taburları yavaş hareket ederek taarruzu geciktirdi. Albay Miyani Ramazan Bey'e birliklerinin neden taarruz etmediğini sorduğunda Ramazan Bey: "*Kendi örflerinde liderin birliğin başında olması gerektiği aksi takdirde mücahit taburunun savaşmayacağını*" belirtmiştir.¹⁴³

İtalya, İngiliz baskısı ve Trablusgarp'ta uğranılan yenilgilerden Türkleri sorumlu tutması, bir römorkörün müsadere edilmesi, İtalyan vatandaşlarının Türkiye'den ayrılmalarında güçlüklerle karşılaşmaları gerekçeleriyle Osmanlı Devleti'ne 3 Ağustos 1915'te bir nota vermiştir. Osmanlı Hükümeti'nce İtalyan notasına 5 Ağustos'ta verilen cevapta, savaş sırasında devletin güvenliğini sağlamak için ülkeye giriş ve çıkışların kontrol edilmesinin bir zaruret olarak görüldüğü, bu yüzden bazı limanların kapatıldığı belirtilmekte ve İtalyan vatandaşlarının çıkışlarını kolaylaştırmak için gerekli tedbirlerin alınacağı açıklanmaktaydı. Bâb-ı Âlî'nin İtalya ile savaşa engel olmak için aldığı tedbirler bir sonuç vermedi. İtalya 20 Ağustos 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'ne, Trablusgarp'taki direnişçilere yardım ettiği ve İtalyan vatandaşlarının Osmanlı topraklarından çıkışlarına kolaylık göstermediği gerekçesiyle savaş ilan notasını vermiştir.¹⁴⁴ İtalyanlar, oldukça ilginç bir şekilde nota verdikleri ve başlattıkları savaş gerekçelerinde; Trablusgarp'ta hala çok sayıda Osmanlı subayının görev yaptığını ve Enver Paşa'nın Senusilerin lideri Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye mektuplar göndererek Trablusgarp halkını İtalya'ya karşı savaşa girmeğe teşvik ettiğini iddia etmişlerdir. Esasında İtalyanlar söz konusu iddialarında ve korkularında pek de haksız sayılmazlardı. Zira Enver Paşa, Birinci Kanal Seferi sırasında yapmış olduğu bir konuşmasında; "Mısır Seferi başarıya ulaşacaktır. Trablusgarp'a bir ruh üfleyeceğiz ve böylece İtalyanların başına yeni bir Habeşistan

¹⁴² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 636; "Libya'nın Atatürk'ü Ramazan Es-Suweyhli", <https://ictmedia.com.tr/yazar/icerik/518> (12/12/2024).

¹⁴³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 636.

¹⁴⁴ Şahin, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 349.

açacağız...” sözleriyle Trablusgarp mücadelesinde kararlı oldukları mesajını vermiştir. İttihatçılar, Almanya'nın yardımıyla İtalyanların bu defa dize getirileceğine inanıyorlardı. Ayrıca Mısır sınırında, Senusilerin harekete geçirilmesiyle İngilizler zor durumda bırakılabilirdi. Nihayet İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi sebebiyle olağanüstü toplanan Meclis-i Vükelâ, 21 Ağustos 1915 tarihli kararla Uşi Barış Antlaşması'nın feshedilmesine karar vermiştir.¹⁴⁵

Osmanlı askeri makamlarına göre, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlere karşı başlatılmış olan Kanal Seferi'nin başarıya ulaşması için tek başına askerî harekâtın yeterli olamayacağını, aynı zamanda Mısır ve Hindistan'daki Müslümanlar tarafından İngiltere aleyhine geniş çaplı bir ayaklanma çıkartılması adeta bir zorunluluktaki. Bu amaçla bizzat IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından kaleme alınan mektupla Afganistan Emiri Habibullah Han'ı cihada davet edilmiştir. Bu tedbir Hindistan'a yönelik bir tehdit oluşturmaya yönelikti. Öte yandan Senusilerin batıdan Mısır'a saldırarak İngilizleri zor durumda bırakmaları gerekmekteydi. Her iki operasyon amacına ulaştığında Kanal seferinin önü açılmış olacaktı. Senusileri ikna görevi Enver Paşa'ya düşmüştür. Kanal Seferi'nin başarıya ulaşması için Senusilerin vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanan Enver Paşa, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'yi ikna edebilmek için büyük çaba göstermiştir.¹⁴⁶

Enver Paşa, Süveyş Kanalı'nın ele geçirilmesi durumunda Senusiler ile Osmanlı kuvvetlerini bir çatı altında toplamayı arzuluyordu. Muhtemel bir birleşmenin ardından Kuzey Afrika'da cihada katılım adı altında çıkartılacak büyük çaplı ayaklanma ile kaybedilmiş Trablusgarp ve Mısır'ın geri alınabileceği umudunu taşıyordu. Onun bu kadar umutlu olmasında Almanya'nın güçlü denizaltı filosuyla İngiliz ablukasını yaracağı inancı etkili olmuştur. Enver Paşa'nın bu düşünceleri Almanya'nın menfaatleriyle örtüşüyordu. İngilizler, Enver Paşa-Senusi iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilecek olan muhtemel bir harekâtın endişeye kapılmışlar ve yaklaşık bir buçuk ay içerisinde Mısır'daki asker sayısını artırarak 130.000'e çıkartmışlardır. İngilizler ayrıca cihad ilanının Belucistan, Afganistan ve Hindistan'a sıçramasını engellemek amacıyla kara propagandalar yaptırmaktan ve psikolojik savaş yöntemlerine başvurmaktan çekinmemişlerdir.¹⁴⁷

Senusiler Birinci Kanal Seferi'nde Kahire üzerine bir-iki küçük akın dışında, istenilen katkıyı sağlayamamışlardı. Bu tarihten itibaren, 1915 sonlarına kadar İngiliz

¹⁴⁵ Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 289-290.

¹⁴⁶ Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 214; Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 289-290.

¹⁴⁷ Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 290.

birliklerine yönelik ciddi saldırılar gerçekleştirememişlerdir. İkinci Kanal Seferi'nin Senusilerin yardımı olmadan başarıyla sonuçlandırılmayacağına inanan Enver Paşa, harekât öncesinde Senusilerden nasıl ve ne şekilde daha fazla istifade edilmesi hususunda çalışmalar yaptırtmıştır.¹⁴⁸

Bu dönemde Trablusgarb'a ilk Naibissultan olarak tayin edilen Şemsettin Bey'in görev süresinin dolmuştur. Bunun üzerine bu göreve tayin edilecek yeni Naibissultanın kim olacağı tartışmaları başlamıştır. Sadrazam Said Halim Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın hazır bulunduğu ancak Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın katılmadığı, 21 Haziran 1916 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında alınan kararla Trablusgarb ve Bingazi yeni Naibissultanı olarak Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin atanmasına karar verilmiştir. Bu karar üzerine Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye, 1915 Ocak-Şubat aylarında, Padişah V. Mehmed Reşad tarafından *Vezaret* rütbesi verilmiştir.¹⁴⁹

Çanakkale Muharebeleri, Türk Ordusunun zaferiyle sona ermişti. Askeri alanda kazanılan bu başarıdan, siyasi alanda da yararlanmak istediği anlaşılan Osmanlı Devleti, evvelce kaptırdığı Trablusgarb'ı tekrar topraklarına katmayı tasarlıyordu. Buradaki durum da buna elverişli görünüyordu. Zira, harbin başından beri Libya'da bir avuç Türk mücahit subay tarafından organize edilen yerli kurtuluş hareketleriyle İtalyanlar iç bölgelerden kıyı kesimlerine çekilmeye zorlandığı gibi kuvvetlerin büyük kısmım da Avrupa cephelerine kaydırılmışlardı.

İtalyan idaresinden nefret etmekte olan halk çoğunluğu ise, Osmanlı yönetimine yeniden kavuşmanın özlemi içinde idiler. Bu tarihlerde İstanbul'da bulunan Trablusgarb'ın başlıca mücahit lideri Süleyman Baruni, Enver Paşa'ya 11 Haziran 1916 tarihinde sunduğu bir muhtırasında, Trablusgarplıların genel eğilimini açıkça ortaya koyuyordu. Gerçek şudur ki Libya, Arap aleminde Türklere karşı candan bağlılık gösteren tek memleketidir. İşin başından beri giriştiği mücadeleleriyle İtalyan istilasından kurtarmağa çalıştığı memleketinin yasını çeken Süleyman Baruni, hükumete sunduğu muhtırasında Trablus halkının, hükumetiten istediklerini şöyle anlatmıştır:

“1. Askeri ve siyasi bir sakınca yoksa İtalyanların Uşi (Lozan) Antlaşmasını tanımayarak Osmanlı uyrukluların mallarına el koymalarına karşı, Trablus'un Osmanlı Memleketine katılmasının ilam, bu suretle Bingazi, bunların bir takım kötü niyetlerinin dalgalandığı yer olmaktan kurtulsun.

¹⁴⁸ Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 150-159.

¹⁴⁹ Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 164.

2. Bingazi'ye olduğu gibi Trablusgarp Mücahitlerine de direkt olarak mühimmat ve para gönderilmesi,

3. Genel barış görüşmelerine Trablus durumunun da sokulması.”¹⁵⁰

Bingazi'de Senusilerin son zamanlarda Osmanlı Hükümetine takındığı olumsuz tutuma (Seyit İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla anlaşması sonucu) karşılık, Trablusgarplıların bu olumlu davranışları üzerine, dürtünü bir kez de yerinde incelenmesini uygun gören İstanbul, Yahya Baruni'yi Mısırata'ya göndermişti. Burada Ramazan Bey ve Türk subaylarıyla görüşen Baruni dönüşünde verdiği raporunda, durumun elverişli olduğunu belirttiği anlaşılmaktadır. Yapılan değerlendirme, burada yerleşip kuvvetlerince Kuzey Afrika' da egemenliğin tekrar kurulabileceği kanısına varıldı. Her ne kadar Seyit İdris ve taraflıları hükümete karşı tutumda idiyeler de Senusi halkının çoğunluğunun Osmanlı Hükümetini desteklediği anlaşılmaktaydı.¹⁵¹

Yerinde yapılan bu inceleme sonunda Trablusgarp ilini tekrar ülkesine katmağa karar veren Osmanlı Devleti, öteden beri buranın kurtuluşu için büyük çaba harcayan Süleyman Baruni'yi 21 Eylül 1916 tarihinde Trablusgarp ve dolayları valiliğine tayin etmiştir. Şimdiye kadar hükümet işlerinde hiç çalışmamış ve yeteri tecrübeye de sahip bulunmadığından, ayrıca Valilik nezdinde çalışmak üzere Kurmay Binbaşı Abdürrahman Nafiz (Orgeneral Gürman), bir üst rütbe ile sivil ve asker müşavir sıfatıyla Trablusgarp Bağımsız Kuvvetleri Kurmay Başkanlığına getirilmiştir.

Hükümet, 22 Eylül 1916 tarihinde kendisine verdiği aşağıdaki yönerge ile valiliğin görev ve yetkilerini şöyle saptadı.

“Umur-u mülkiye (Sivil idare yönünden):

1. *Hükümet merkezi yapılacak yerde ve ahali önünde fermanın okunmasından sonra çeşitli yönlerde bu yolda bildirimlerde bulunulacaktır.*

2. *Hükümet-i Seniyenin varlığını göstermek ve sözü geçen bölgenin idaresini sağlamak için, bazı basit teşkiller yapılacaktır.*

3. *Ahali hiçbir güne vergi ile yükümlü değildir. Yalnız kamu hizmetleri için sarf edilmek üzere şehirlerde bazı hafif vergi alınabilir.*

¹⁵⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 685.

¹⁵¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 685.

Umuru askeriye (Askeri görevler yönünden):

1. Mücahit ve Şeyhlerin elverişli görüşlerinin saptanmasından sonra toplanması, görevlerinin düzenlenmesine ve gereksinmeye göre dağıtılmasına başlanır.

2. Ahalinin gençlerden muhafızın (Korunma birlikleri) adıyla gönüllü taburları teşkil olunur. İş bü taburlara yazılan ahali bir bedel karşılığında hizmet etmek zorundadırlar.

3. Bunlar her türlü askeri yönetmeliklere bağlı olacaklardır.

4. İşbu taburlardaki hizmetlerine karşı, takım başı rütbesine dek yükselebileceklerdir.”

icraat:

“1. Vali aym zamanda askerin ve bütün İslam mücahitlerinin komutanıdır. Kendisi geniş bir yetki üe sivil ve askeri işleri idare edecektir.

2. Askerlik işlerinin düzenlenmesi ve idaresinden bir subay, görevini Vali ve Komutan yanında yapacaktır.

3. Afrika'daki askeri hareketlerin bir elden düzenlenmesi Afrika Gruplan Komutam, Nuri Paşa ile bağlantı kuracak ve temasta bulunacaktır.

4. Adı geçen bölgedeki Senusilerle iyi geçim sağlanacaktır.

5. Vilayette iki çeşit mahkeme kurulacaktır. Askeri işler için subaylardan ve Şeyhlerin başkanlarından bir Divan-ı Harp teşkil edilecektir. İdari işler için merkezi hükümetten bir kadı atanacaktır.

6. Hükümet merkeziyle bağlantı ve fırsat düşerse, memleketin genel durumu hakkında siyasi, askeri ve mali rapor gönderilecektir.

7. Atanması uygun görülenler için, hükümet merkezinin onayı istenecektir.

8. Tunus Eyaletinden bir bölgeye girildiği zaman, Osmanlı Hükümetinin egemenliği ilan olunacak fakat orada mevcut olan sivü teşkilleri, yönetmelikler ve kanunlar olduğu gibi bırakılacak, ahali arasından memurlar atanacaktır.

9. İl dolaylarında sivil ve askeri memurların ve ahalinin hizmetlerine taltifen sonradan onaya sunulmak üzere, şimdiden rütbe, nişan ve madalya verilmesine vali yetkilidir.”¹⁵²

Vali Süleyman Baruni, işte bu yönerge ve yanındaki heyetle (Askeri Müşavir ve diğer bir kısım subaylar), 28 Eylül 1916 tarihinde İstanbul'dan hareket etmiştir. Viyana - Pola (Adriyatik'te Alman deniz üssü) üzerinden bir Alman denizaltısıyla Trablusgarb'a

¹⁵² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, s. 686-687.

yönelmiştir. 13 Ekim’de Bingazi bölgesinde Berka’ya varıldı. Burada gemideki Subay ve bazı ikmal maddelerinin çıkarılması gerekiyordu. Ancak İdris’in İngiliz ve İtalyanlarla anlaşığı ve Cidabiye’de bulunan Nuri Paşa’nın bir iş yapamayacak durumda olduğu öğrenilince bundan vazgeçildi ve sadece Nuri Paşa’ya verilmek üzere 30.000 lira bırakılarak aynı gün buradan hareket edilmiştir. 15 Ekim’de Mısırata kıyılarına varılmıştır. Vali ve yanındakiler, kıyıda gösterilerle karşılandı. Mısırata cadde ve sokakları Osmanlı Bayraklarıyla donatılmıştı. Vali ertesi günü Osmanlı Hükümetinden aldığı yönerge gereğince işe başlamıştır.¹⁵³

Trablusgarp kenti cephe kesimindeki mücahit sayısı: 1.500’e yakındı. Gerektiğinde yöreden toplanacaklarla bu sayı: 12.000’e çıkabilecekti. Homs Cephe Kesiminde ise; devamlı olarak 3.000 mücahit bulunduruluyordu. Bundan başka Ramazan Bey idaresinde bulunan ilçe ve Bucaklardan çıkarılabilecek kuvvet toplamı 20.000’i bulacaktı. Fakat bunları besleme olanaksızlığı yüzünden belirli bir yerde toplamak mümkün değildi. Bu itibarla kabilelerden, cephe kesimlerine sadece belirli zamanlarda ve sıra üe mücahit getirilebiliyordu. Mısırata, Urfele, Zıliten, Müselleta bölgelerini kontrolünle tutan Ramazan Bey halen batıdaki Tarhunelilerle savaş halinde idi. Bu' durumdan yararlanmak isteyen Senusüer, Cidabiye’den Ramazan Bey üzerine kuvvet şevkettiler. Amaçları, Trablusgarp bölgesini de kontrol altına alarak Bingazi ve Trablusgarp’ı kapsayan bir hükümet kurmaktı. Senusilerin harekete geçirdiği bu kuvvetler, Süleyman Bıruni’nin Mısırata’ya çıkışından birkaç gün sonra (17 Ekim’de) Sirt’i işgal etmişlerdi, öte yandan Cebel-i Garbi Sancağındaki kabileler de birbirleriyle anlaşmazlık halindeydiler. Bunlar arasında kendilerine karşın kabilelerin saldırılarından çaresiz kalan Zuvaralılar ister istemez İtalyanlara katılmak zorunda kalmışlardı.¹⁵⁴

Güneyde Fizan ve Gadames gibi iç bölgelerde de Senusler halka çok kötü davranıyorlar, yağmacılığı kışkırtıyorlar ve halkı soyuyorlardı. Memleketteki bu kaşıklıklara bir son vermek gerekiyordu. Bu amaçla harekete geçen Süleyman Baruni, önce bütün ilçe ve şeyhlere (Batıda Tuius ve Cezayir sınırına kadar) yayınladığı, “Trablusgarp İli Osmanlı Devletine aittir. Osmanlı memurları geldiğinden, İslamlar arasındaki kavgaya son verilmektir.” deniyordu. Böylece yönetimin Osmanlı Devletine geçtiği duyuruldu. Son zamanlarda Osmanlı Hükümetine karşın bir durum Uan Senusilerin (Seyit İdris)

¹⁵³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 687.

¹⁵⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 689.

Trablusgarp üzerindeki emellerine engel olmak için, Mısırata'dan Sirt'e bir kuvvet gönderilmiştir. Burada geçen çarpışmada, Seyit Hasan komutasındaki bu kuvvet, biraz batıya çekilmek zorunda kaldı fakat Senusiler, takibe geçmedi. Başarı elde edemeyen bu kuvvetlerin komutanının derhal değiştirilmesine karar verildi ve atanan yeni bir komutan, görev yerine gönderilmiştir. Ayrıca devlet otoritesini güçlendirmek için, sivil ve askeri örgütlenme üzerinde de durulmuştur. Osmanlı - İtalyan Harbinden önceki Osmanlı sivil örgütlenmesi az bir farkla aynen kurulmuştur. İlçelere ve buralarda sözü geçen yerli başkanlardan olmak üzere kaymakam ve jandarma komutanları atanmıştır. Böylece ülkede sağlam bir asayiş düzeni kurulmuştur. Önemli görülen ilçelere de komutan adı altında bir Türk mücahit subay verilmiştir. İlçe ve bucaklarda yeni baştan belediye örgütleri kurulmuştur. Bazı vergiler konmuş ve artırma ile mültezim (kesenekci)'lere verilmiştir. Böylece her ilçeden ayda 100 lira kadar bir gelir sağlanmıştır. Aşar zamanında bu daha da artacaktı. Askeri örgütlenmeye gelince; burada elde para kalmadığından ve mahalli gelirlerin de yeterli olmayışından esaslı bir askeri örgüt yapılamamış mücahitlerin durumunun biraz düzeltilmesiyle yetinilmiştir.¹⁵⁵

Vali'nin bizzat hakemliğiyle Ramazan Bey'le Tarhuneliler arasındaki anlaşmazlığa ve hatta muharebeye son verilmiştir ve 1 Aralık'ta Aziziye'de toplanan halk ve bütün şeyhlerin önünde törenle Osmanlı Bayrağı, bayrak direğine çekilmiştir. Bunu haber alan İtalyanlar, burayı iki uçakla defalarca bombardıman ettilerse de hasar olmamıştır. Trablusgarp cephe kesiminin denetlenmesinden sonra tekrar Aziziye'ye gelinmiş ve ertesi gün, 8 Aralık'ta, büyük bir halk topluluğu karşısında hükümetin emirleri okunmuş, söylevler verilmiştir. Şeyhlere törenle rütbe ve madalyalar, fakirlere de paralar dağıtılmıştır.

Vali'nin bu hareketlerini adım adım izleyen İtalyanlar, bir gün önce (7 Aralık) Aziziye'ye gönderdikleri uçakları ile attıkları bildirgelerinde, halkı şöyle korkutmaya çalışıyorlardı:

“Süleyman Baruni'yi kabul edenlerin uçak bombalarıyla daima döğüleceklerini, genel Vali'nin geçici olduğunu, denizaltının ancak senede bir defa gelebileceğini, para bitince Valinin bırakıp gideceğini, ahalinin buna aldanmamasını, Trablusgarp'ın nasıl olsa İtalyanların elinde kalacağını, şimdi Osmanlı Hükümetine hizmet edenlerin, o vakit

¹⁵⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, s. 689-690.

*kendilerini kurtaramayacaklarını” söyleyerek şeyhleri ve halkı baskı altında bulundurmak suretiyle Osmanlı Hükümetinin bu girişimini boşa çıkarmak istiyorlardı.*¹⁵⁶

İtalyanlar, bu çabalan boşa çıkarmak için yeniden topladıkları kuvvetle (Musavva’dan getirilen yedi Habeş bölüğü, Deme’den dört piyade bölüğü, Eritre’den bir kısım ikmal erleri) harekete geçerek Süleyman Baruni’nin bu planının gerçekleşmesine meydan vermediler. Buna karşın çalışmalara devam edilmiştir.

Kıyıları kesinlikle elde bulundurmak isteyen ve buraları kuvvetli bir biçimde tahkim eden İtalyanları, buldukları mevzilerden söküp atmak için ise, yeniden örgütlenmeye ihtiyaç vardı. Mücahitlerin elindeki tüfeklerin cephaneleri hemen hemen tükenmiş gibi idi. Diğer harp silah, araç ve gereçleri de çok eksikti. Bu itibarla örgütlenmeye paralel olarak ikmalin yapılması ve kabileler arasında eksik olmayan iç kavgalara tamamen son verip kuvvetlendikten sonra İtalyan ve Fransızlara karşı harekâta geçilmesi daha uygun görülüyordu. Bunun için, Trablus Bağımsız Kuvvetler Komutanlığınca yapılan hesaplara göre, harp silah, araç ve gereçleri dışında mücahitlerin beslenmesi için, ayda 15.000 liraya ihtiyaç vardı. Gerek bu para gerek diğer ikmal maddeleri ihtiyaçla İstanbul’dan istendi. Yine bu komutanlığın görüşüne göre, söz konusu lojistik desteğin iki ayda bir Trablusgarb’a gönderilecek denizaltı ile sağlanması mümkündü. Bu sıralarda burada bulunan bir Alman denizaltısının komutam ise, yaklaşmakta olan kış aylarında denizaltı seferlerinin yapılamayacağı fikrini savundu. Kurmay Başkanı (Kurmay Yarbay A. Nafiz) bu fikre katılmadı. Bu şose ile Mısırata’ya bağlı Kasrı Ahmet iskelesinde denizaltının boşaltılmasını sağlayabilecek her çeşit modern araç ve gereçler vardı. İşte bu gerekçeye dayanan öneri ve mütalaa (irdeleme), İstanbul’a yazılmışsa da, her halde Almanlara kabul etirilememiş olacak ki, bir cevap alınamamıştı. Bundan da kış ayları süresince denizaltı gönderilemeyeceği kanısına varıldı. Bu nedenle tasarlanan harekâtın bahara ertelenmesi zorunluluğu hasıl oldu. Gerçekten denizaltı bütün kış Trablusgarb’a uğramadı ve elde para kalmadığından, askeri örgütlenmede istendiği gibi bir gelişme sağlanamamıştır.¹⁵⁷

Tarhune ve Sirteli mücahidleri organize eden Ramazan es-Suweyhli birliklerinin başına geçmiştir. Ancak Albay Miyani’nin beklediği taarruz gerçekleşmedi. Ramazan Bey’e bağlı Mısıratalı ve Sirteli kuvvetler İtalyan kuvvetlerinin sağ yanını, Tarhuneli

¹⁵⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 690-691.

¹⁵⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 691.

mücahidler ise merkez birliğin sol yanını ateş altına almıştır. Senusilerle muharebeye başlamış olan Miyani kuvvetleri, cepheden, yanlardan ve geriden olmak üzere dört bir yandan çembere alınmıştır. İtalyan birlikleri bir süre direndilerse de çok şiddetli ateşe fazla dayanamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Top ve makineli tüfeklerini dahi mücahitlere bırakan İtalyanlar, beklemedikleri ve harp hilesi niteliğindeki bu taktik karşısında Sirte limanına kadar geri çekildiler. Bu muharebede İtalyan kuvvetleri 18 subay ve 200 erini kaybetti ve Albay Miyani başta olmak üzere 400 kişi yaralanmıştır. Senusiler ve mücahit birliklerinden ise 90 şehit verildi, 300 kişi yaralandı. Muharebenin kazanılmasında büyük rol oynayan Mısırata Mutasarrıfı Ramazan Bey, 1916'da bölgede askeri danışman olarak bulunan Yarbay Abdurrahman Nafiz'e yaşananları uzun uzun anlattıktan sonra şunları söylüyor:

“Önden Senusilerin, arkadan bizim hücumumuz İtalyanları şaşırttı. Bersaglieriler sancaklarının etrafında toplandılar; fakat çok geçmeden hepsi yere serildiler. İlk hücumumuzdan bir buçuk saat sonra idi, hiçbir tarafta bir İtalyan direnişi kalmamıştı. Muharebe meydanında insan ölüsünden geçilmiyordu. Albay Miyani, bir subayla birlikte güç bela kendisini bir binek otomobile atmış, kulağından yaralı olduğu halde, güçlükle Sirte'ye kaçarak canlarını kurtarabilmişti. Bunlardan başka 100 kadar subay ve asker Sirte'ye kaçarak canlarını kurtarabilmişti. Ganimetleri toplatmak için, ilk hücumdan iki saat sonra muharebe meydanını dolaşıyordum. İtalyanlara ait eşya ve sandıklardan sağlam kalmış bir tanesine bile rastlamadım. Meydanda kalan kamyonlar da ateşe verilmiş ve yakılmıştı. Ele geçen ve toplanabilen ganimetler 12 top, 4 makineli tüfek, çok sayıda cephaneye, eşya ve erzak idi. Sirte'ye canını dar atan Albay Miyani, bunun öcünü almak için, Sirte'de bulunan suçsuz halk ve ileri gelenlerden birçoğunu sebepsiz ve sorgusuz hemen kurşuna dizdirmiş ve bu suretle teselli bulmaya çalışmıştı”¹⁵⁸

Nuri Paşa, 1909 yılında başlayan askerlik hayatının ilk ciddi deneyimini Trablusgarp Savaşı'nda yaşamış, Birinci Dünya Savaşı'nda ise Trablusgarp'ta bu kez Afrika Grupları Komutanlığı (AGK) yetkilerini üstlenmiştir. Böylece Nuri Paşa'nın Kuzey Afrika'da vatanına hizmet yılları 1911'den 1918 yılının ilk günlerine kadar belli aralıklarla devam etmiştir. Savaş boyunca Enver ve Halil Paşaların emrinde Derne, Tobruk, Bingazi, Homs ve Mısırata bölgelerinde mücadele etmiş; Afrika Gruplarını yönettiği dönemde ise İngilizlerle ve İtalyanlarla savaşa öncülük yapmıştır. Nuri Paşa, teğmen olarak geldiği

¹⁵⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, s. 636-637.

Afrika’da yüzbaşı ve binbaşı rütbelerine kadar yükselmiştir.¹⁵⁹ Nuri Paşa, Trablusgarp’taki yeni mücadele stratejisinde kıyı bölgesinde bulunan İtalyanların, iç bölgelere kadar ilerlemesini önlemek için çalışmalar yapmıştır. Bu çerçevede Ocak ve Şubat 1917 tarihinde Trablus bölgesinden yapılan İtalyan çıkartma harekâtları başarıyla püskürtülmüştür. Ancak bölgede Mısırata Mutasarrıfı Ramazan Bey¹⁶⁰ ve Vali Süleyman el-Baruni, vaktiyle ihtilaf yaşadıkları Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ile ihtilaf içerisindeydi. Nuri Paşa’nın tüm çabalarına rağmen bu ihtilafı çözememiştir.¹⁶¹ Fakat bunlara rağmen Nuri Paşa’nın buradaki başarılarından birisi Osmanlı’nın politikasına sıcak bakmayan bazı isimleri, Senusi lideri Seyit İdris’i ve Fizan’da kargaşalar çıkartan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi’nin kardeşi Seyit Abit’i saf dışı etmek olmuştur. Nuri Paşa’nın Seyit İdris’e karşı dengeyi Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi’ye destek vererek koruması gerektiğini vurgulaması karargâh üyelerince özellikle Kurmay Başkanı Nafiz Bey ve vali Süleyman el-Baruni tarafından hoş karşılanmamıştır. Münakaşa büyüyünce Yarbey Nafiz Bey, 29 Temmuz 1917 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Vali el-Baruni’nin de görevinden alınmasını isteyen Nuri Paşa, mücadelenin selameti açısından Başkomutanlık kararıyla kendi görevinden ayrılmıştır. Bir denizaltıyla Mısırata’dan ayrılarak Pola yolu üzerinden İstanbul’a geri dönen Nuri Paşa, mukabilinde 6 Şubat 1918’de Kuzey Afrika’daki tüm hizmetleri nedeniyle Üçüncü Rütbeden Kılıçlı Osmani Nişanıyla taltif edilmiştir.¹⁶²

Nuri Paşa’nın İstanbul’a dönmesiyle birlikte Trablusgarp’ta yaklaşık üç ay devam eden bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Enver Paşa hem otorite boşluğunu doldurmak hem de Trablusgarp’ı kurtarmak konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermek

¹⁵⁹ Nejdet Karaköse, *Askeri, Siyasi ve Silah Sanayici Kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2010, s. 25-29.

¹⁶⁰ Ramazan bin Al-Shteivi bin Ahmed Al-Suwaihli (Türkçe ifadesiyle Ramazan es-Suweyhli), Misurata’da Zawyet Al-Mahjoub’da (Zavyetul- Mahcub’ta) doğdu. Mısırata Küttabe’de eğitim aldı ve Kuran-ı Kerimi öğrendi. 32 yaşında iken, 5 Ekim 1911’de İtalyanların Trablus’a saldırısında Ahmed El-Menguş liderliğinde mücahitlere katıldı. Ahmed El-Menguş, el-Hani savaşında bir ciddi yara aldı ve şehit oldu. Onun ardından Ramazan es-Suweyhli Misrata mücahitlerinin lideri oldu. 7 Temmuz 1912 İtalyanların Misrata’yı ele geçirdiği savaşta Ramazan es-Suweyhli İtalyanlara karşı savaşta ön saflarda savaştı ve midesinde yaralandı. 18 Ekim 1912 yılında Osmanlı’nın Balkan Savaşı sebebiyle İtalyanlarla yaptığı Uşi Barış antlaşmasının ardından Ramazan es-Suweyhli Misrata’ya geri döndü ve tedavisi evinde gerçekleşti. Ramazan es-Suweyhli çevresinde ve yönettiği mücahitler arasında; strateji dehası, zekâsı ve savaş meydanlarında hep ön saflarda yer almasından kaynaklı cesareti ile tanınıyordu. Bu zekâ ve cesareti tüm Misrata ve Libya direnişine katılan mücahitlerin vatanlarını ölümüne savunmalarının ilham kaynağı oldu. “Libya’nın Atatürk’ü Ramazan Es-Suweyhli”, <https://ictmedia.com.tr/yazar/icerik/518> (12/12/2024).

¹⁶¹ Artuç, *Trablusgarp Savaşı’ndan Milli Mücadele’ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 291.

¹⁶² Nejdet Karaköse, “Birinci Dünya Savaşı’nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)”. Pursuit of History, 2011, s. 268.

amacıyla, 2 Nisan 1918 tarihinde Şehzade Osman Fuad Efendi'nin¹⁶³ Afrika Grupları Kumandanlığına tayin eden bir İrade-i Seniyye'yi çıkartmıştır. Feriklik unvanı verilen Şehzade Osman Fuad Efendi, almış olduğu bu üst düzey askeri rütbeyi yalnızca Trablusgarp görevi süresince kullanabilecekti. Şehzade Osman Fuad Efendi beraberindeki altmış kadar iyi yetişmiş Türk subayı ile, yaklaşık bir buçuk aylık zorlu bir yolculuğun ardından 17 Mayıs 1918 tarihinde Mısırata'ya ulaşmıştır.¹⁶⁴

Şehzade Osman Fuad Efendi, Mısırata'ya ulaştığında Trablusgarb cephesinin durumu şöyleydi: Süvari Yarbayı İshak (Fahri Paşa) Komutasındaki bu cephenin çevresi, 50 kilometreyi buluyordu. Bunun doğu kesiminde Teğmen Salim (Levazım Albay Değer) Komutasındaki Tacura cephe kesimi de İshak Paşamın emir ve komutasında bulunuyordu. Bu kesimde İtalyanlar hayli yıldırın Teğmen Salim'in başını getirene büyük paralar vaadedilmişti. Her iki cephe kesimindeki Türk askeri personeli, mütarekeden 1919 ilkbahar sonrasına değin, yerli güçlerle birlikte, İtalyanlara karşı savaşmakta idi.¹⁶⁵

Şehzade Osman Fuad Efendi, Mısırata'ya ulaştığında Vali Süleyman el-Baruni, askeri erkân ve yerli halk tarafından büyük bir sevgiyle karşılandı. Gördüğü ilgi ve sevgiden hoşnut kalan Şehzade Osman Fuad Efendi, karargâhının burada kurulmasını arzu etmiştir. Osmanlı Hanedanı'ndan bir şehzadenin Trablusgarp'a gelmiş olması Senusiler

¹⁶³ Şehzade Osman Fuad Efendi Şehzade Mehmed Selahaddin Efendi ve Jalefer Hanımefendi'nin oğlu olarak 1876 yılında tahttan indirilen dedesi V. Murad'ın ailesinin tüm fertleriyle birlikte gözaltında tutulduğu 24 Şubat 1895 tarihinde Çırağan Sarayı'nda doğmuştur. 33. Osmanlı padişahı V. Murad'ın torunudur. Dedesinden musiki ve beste dersleri alarak büyüdü. 1904 yılında V. Murad'ın ölümü üzerine ailece tutukluluk durumunun kaldırılması üzerine askerlik mesleğine girdi. 1911-1913 yılları arasında Fenerbahçe Spor Kulübü başkanlığı yapmıştır. 16 yaşında gönüllü olarak gittiği Trablusgarp cephesinde Libya'da İtalyanlara karşı savaştı. Bu cephede Yüzbaşı Mustafa Kemal ile tanışmıştır. Burada Sirenek Harekâtı'na iştirak etmiştir. Trablusgarp cephesi dönüşü 1914 yılında mülâzım-ı sâni (*teğmen*) rütbesiyle Harbiye'den mezun olmuştur. 1915 yılında mülâzım-ı evvel (*üsteğmen*), 1916'da yüzbaşı rütbesine terfi etti. Şehzâde Abdürrahim ve Abdülhalim Efendilerle beraber Almanya'ya tahsile gönderilmiştir. Berlin Askerî Akademisi'nde okumuştur. Potsdam'da hassa hussar (*süvari*) alayında staj yapmıştır. Ülkeye döndüğünde 11 Kasım 1919 tarihinde binbaşı rütbesiyle İstanbul merkez kumandanlığına tayin olunmuştur. 1920 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu ve Osmanlı devletinde Valilik ve Nazırlık yapan ayrıca Sadrazam Said Halim Paşa'nın biraderi Abbas Halim Paşa'nın kızı Nebile Kerime Hanımefendi ile Çırağan Sarayı'nda evlendi, bu evlilikten çocuğu olmamıştır. 1924 yılında Osmanoğlu Hanedanı sürgün edilince Fransa'ya yerleşmiştir. Ağabeyi Şehzade Ahmed Nihad Osmanoğlu'nun ölümüyle 1954 yılında Osmanlı Hanedan Reisi olmuştur. 1973 senesinde Nice'de 78 yaşında ölen Osman Fuad Efendi, Paris'te Bobigny Müslüman Kabristanı'na defnedilmiştir Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s. 362-363 ; *Ekrem Buğra Ekinci*, "Libya Çöllerinde Bir Osmanlı Şehzadesi", <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=356&libya-%C3%A7%C3%B6llerinde-bir-osmanli-%C5%9Fehz%C3%A2desi> (12/12/2024).

¹⁶⁴ Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 291.

¹⁶⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 711.

tarafından bir iltifat olarak kabul edilmiş ve oldukça gerginleşen siyasi havayı yumuşatmıştır.¹⁶⁶

Şehzade Osman Fuad Efendi, Trablusgarp'ta önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bölgedeki Arap aşiretleri arasında yaşanan husumetler ve Seyyid İdris es-Senusi ile Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi arasındaki ihtilaflar Trablusgarp'ın birliğine darbe vurmuştur. Öte yandan Seyyid İdris es-Senusi'nin İngiliz ve İtalyan taraftarı politikalar izlemesi de Senusilerin büyük bir kısmı tarafından hoş karşılanmamıştı. Şehzade Osman Fuad Efendi bu sıkıntılı tablo karşısında Enver Paşa'ya Mayıs, Haziran ve Ağustos aylarında üç ayrı mektup göndererek Seyyid İdris'e karşı Şeyh Ahmed eş-Şerif'e silah ve cephane yardımında bulunulmasının bölgedeki menfaatlerinin geleceği açısından zaruri olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Padişah V. Mehmed Reşad, 28 Haziran 1918'de bir ferman yayınlarak; Trablusgarp halkının, 1911 yılından beri İtalyan işgaline karşı kahramanca mücadelesinin her türlü övgünün üzerinde olduğunu, Nuri Paşa'ya gösterilen ilgi ve teveccühten çok hoşnut kaldığını, saltanat ve hilafet makamlarına karşı gösterilen sadakatten dolayı çok mutlu olduğunu, bu tarihten itibaren Trablusgarp'ta kendisinin vekili olarak görev yapacak Şehzade Osman Fuad Efendi'ye destek olunmasını, birlik ve beraberlik içerisinde yapılacak mücadele ile Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalyan işgalinden kurtarılacağına inandığını ifade etmiştir.¹⁶⁷

Şehzade Osman Fuad Efendi, Trablusgarp'a gittikten sonra Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen süreçte İtalyanlara karşı yürütülen mücadelenin liderliğini yapmıştır. Bu süre zarfında Trablusgarp, Bingazi ve Derne'deki limanlara Senusiler tarafından baskınlar düzenlenmesini sağlamıştır. Alman denizaltılarının da yardımıyla İtalyanların denizden ulaşım ve haberleşme vasıtaları etkisiz hale getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu başarıların kazanılmasında Şehzade'nin varlığı etkili olmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi nedeniyle, Şehzade Osman Fuad Efendi ve beraberindeki Türk Subayları savaşı sonlandırmak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁸

4. 15. 2. Türk Heyetinin Trablusgarp'tan ayrılması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Afrika Grupları Komutanlığına telsizle ulaştırılan bu emirde Libya ile ilgili mütareke koşulları, şöyle sıralanmıştır:

¹⁶⁶ Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 291.

¹⁶⁷ Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 291-292.

¹⁶⁸ Artuç, *Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri*, s. 292.

“Mütarekenin 17nci Maddesi: Trablusgarp ve Bingazi’de bulunan Osmanlı subayları, en yakın İtalyan askeri mevkilerine kendilerini teslim edeceklerdir. Türkiye buraya hiçbir cins erzak ve mühimmat göndermeyecek ve subaylarından teslim emrine itaat etmeyenlerle hiçbir türlü haberleşme ve ilişkilerde bulunmamak hususunu taahhüt edecektir.

18 inci Maddesi: Trablusgarp ve Bingazi’de Türkiye tarafından işgal olunan bütün binalar, Mısırata da dâhil olduğu halde, hasım devletlerin en yakın askerî mevkilerine teslim edilecektir.

19. uncu Maddesi: Türkiye arazisinde bulunan Alman ve Avusturya kara ve deniz ordularına mensup asker ve sivil kişiler bir ay içinde çıkarılacaklardır.

Bunu, 14 Kasım’da, İstanbul Karargâhı Umumiyesi’nden gelen şu açık telsiz emri izledi: “31 Ekim 1918’den itibaren mütareke imzalandığından, cephelerde muhasamat durdurulmuştur.”¹⁶⁹

İstanbul’un bu duyurusu, açıklı. Şimdilik savaşa son verilmiş ve artık yeni bir döneme girilmiştir. Bu durum karşısında hükümeti, Trablusgarp’ta bir an önce güç ve sorumlu durumdan kurtarmak gerekmiştir. Bu arada Trablusgarplıları İtalyanlara karşı söz sahibi kılmak, başka bir deyimle, onlara İtalyanlarla başlayacak görüşmelerde bağımsızlıklarını savunma güç ve olanağını kazandırmak gerekiyordu. Bunun için, bazı çalışmalara girişildi ve kararlara varıldı. Öncelikle Trablusgarp’ta Bir Cumhuriyet Hükümetinin Kurulmuştur. Milli Hükümet kurulduktan sonra sıra, İtalyanlara karşı milli direniş yapacak milli bir ordunun vücuda getirilmesine gelmişti. Bunun için, Trablus’un çeşitli cephe kesimlerindeki Türk mücahit personeli çekilmiştir. Bunların yerine yine, bazı uzman personel dışında. Türk Ordusunda yetişmiş, fakat Trablusgarplı olanları konmaya başlanmıştır. Trablusgarb’ı terkedinceye kadar Türk personeline yetecek bir miktar para ayrıldıktan sonra, kasada kalan 211.642 lira Ramazan Bey’in önünde Divan-ı Maliye Reisi Mümtaz Beye 19 Kasım 1918’de, teslim edilmiştir. Cephelerdeki görevlerini, yerli personele devreden Türk Mücahit personelinin Urfele ve Garyan’da toplanmaları emredilmiştir. Prens Ömer Fuat, karargâhı ile Mısırata’dan Urfele’ye gelmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 725-726.

¹⁷⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 726-727.

İtalyanlar, bu telgraflarında genellikle Trablusgarp'taki Türk, Alman ve Avusturyalı subayların teslimi üzerinde duruyorlar, bunların teker teker adlarını istiyorlar ve özellikle Türk subay ve erlerinin mütareke koşullarına göre, İtalyanlara görünmek zorunda olduklarından, bunların kolayca gemilere bindirilebilmeleri için, Trablus'taki İtalyan mevzilerine gelmelerini istiyorlardı. Ayrıca Avrupalı esirlerin geri verilmesi, boşaltmanın çabuklaştırılması istenmiş. Türk subaylarından Abdullah Tiksimet'in asi çetesine komuta ettiğine işaretle bunun ve Yüzbaşı Sakıp (Fizan'daki Senusi hareketini bastıran ve burada dirlik ve düzenliği sağlayan) ile Teğmen Bayram'ın Urfele'ye çağrılmaları istenmiştir. General bu tellerinden birinde (8 Ocak tarihli), yukarıdaki isteklerinin yerine getirilmesini tekrarlarken, Prens'i tehdit edici ifadeler de kullanmışlardı.

Prens, bunlara verdiği cevaplarda kısaca: "Alman ve Avusturyalı (Prens Braganza) subayların adları bildirildikten sonra birkaç Trabluslu dışındaki Türk subaylarının, genellikle, mevzilerini terk ederek halen Urfele'de toplanmakta olduklarını; Trablusgarpli subayların memleketlerini savunmak istediklerini, buna engel olunamayacağını; Türk ve Almanların, (yedi kişilik teknik bir müfreze), Trablusgarp'a geçmelerine mahsus Arapların bulunduğu cephede, bir yol (geçit) saptaması için birkaç gün beklemek gerektiğini; Avrupalı tutsakların, halen Arapların elinde bulunması nedeniyle, bir şey yapılamayacağını; Araplar, Türk ve Alman personelinin İtalyanlara gitmesini istemediklerinden bir Türk ya da tarafsız devlet vapurunun sağlanması halinde, bu personelin bindirme yerine gelebileceğini" bildirmiştir. Gerçekte İtalyan mevzilerine geçmek için, Araplara başvurulmamıştı. Heyet böyle bir teklifte bulunmanın doğru olmayacağına inanmıştı. Sadece işi uzatmak gerekti. Bunda güdülen amaç, yeni kurulmuş olan Trablusgarp Cumhuriyet Hükümetiyle İtalyanlar arasındaki görüşmelerin daha elverişli koşullar altında geçmesini sağlamaktı. İtalyanlar, Prens Ömer Fuat karargâhına bu işleri yaptıramayacaklarını anlamış olacaklar ki, bu kez İstanbul'daki komiserleri aracılığıyla hükümeti sıkıştırmaya başlamışlardı. İtalyanlar, bu son manevralarıyla Padişahı ileri sürüp Prens aracılığıyla Trablusgarp'ta işleri kendi isteklerine göre bir çözüm yoluna sokmaya çalışıyorlardı.¹⁷¹

Yapılan diplomatik görüşmelerden sonra hükümet emri kesindi. Buradaki heyetin işi uzatmasında bir yarar yoktu. Bu nedenle heyetçe Trablusgarp'ta daha fazla kalmasının memleket hesabına çok kötü sonuçlar doğurabileceği kanısına varılmıştır. Ve heyetin bir

¹⁷¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 728.

an önce Trablusgarp'tan ayrılması kararlaştırılmıştır; fakat Trablusgarplılar, Türk Heyetinin İtalyan kesimine geçmesini istemiyorlardı. Türk Heyeti de bu düşüncede idi. Gerçekten bu, doğru bir hareket olmayacaktı; çünkü halkın psikolojik atmosferi buna hiç elverişli değildi. Bunun için önce Tunus'a gitmeye karar verilmiştir.

İlk katile, prens ve karargâhındakilerden (Yarbay A. Nafiz, Yaver, Dr. Muhiddin, Yüzbaşı Mehmet ve telsiz subayı İhsanla birkaç erbaştan) oluşacaktı. Öbür Türk subayları da İshak Paşa komutasında olarak, ikinci katileyi oluşturacak ve yerli hükümetin işleri düzene girinceye dek Garyan'da kalacaklardı. Bundan sonra birinci katile, Prens Ömer Fuat ile birlikte, 1 Mart 1919 tarihinde, Yefren'den hareket etmiştir. Zitane-Kerba güneyi-Kaba güneyi yoluyla, 5 Mart'ta Nalut'a, 8 Mart'ta buradan hareketle sınıra varılmıştır. Ve Tunus arazisinde Dehibat'a girilmiştir. 13 Mart'ta, Tunus'taki Fransız temsilcisi Generalden, Türk Heyetinin, Bingerdan üzerinden İtalyanlara teslimini bildiren bir tel emir geldi. Böylece heyet, kendilerine ayrılmış olan ve ağır makineli tüfeklerle donatılmış iki oto ile 20 Mart'ta Dehibat'tan ayrılmışlardır. Tatavin üzerinden Medenin'e varılmış ve burada iki gün kalmışlardır. 24 Martta iki otomobille buradan Trablusgarp - Tunus sınırlarına hareket edilmiştir. Sımrda Alvet el Gunna'ya gelindi. Burada katileyi bir İtalyan Albayı ile bir teğmen karşılamıştır. Fransızlarla İtalyan subayları arasında teslim ve tesellüm protokolü yapıldıktan sonra İtalyanların getirdiği iki binek otosu ile aynı gün Zuvara'ya hareket edilmiştir. Heyet, burada, Fransızlarda olduğu gibi, bir askeri idare düzeni kurmuş olan İtalyanların siyaset dairesine (Hükümet Konağı) yerleştirilmiştir. Bundan sonra 25 Mart'ta Zaviye'ye ve buradan da Trablusgarp şehrine gelinmiştir. Heyet, kıyıda bekleyen bir İtalyan vapuruna yerleştirilmiş ve burada üç ay kalınmıştır. Trablusgarp'ta bu ve buna benzer gezilere devam edilmiştir. Böylece geçen üç aylık bir süre sonunda Türk Heyeti, 26 Haziran 1919'da İtalyanların Tobruk yatıyla Trablusgarp limanından Napoli'ye hareket etmiş. Bu ayrılıştta, İtalyanların Siyasi İşler Daire Başkam General Tartiti ve bir İtalyan Kurmay Yarbayı ile Vali Süleyman Baruni hazır bulunmuşlardır. Üç ay da Napoli yakınındaki Ischia adasında kalan heyete, ancak Garyan'da kalan ikinci Türk askeri personeli kfilesinin, 1 Eylül 1919 tarihinde İtalyanlara teslim oluşundan sonra (Trabluslu Mücahitlerin ikna edilmesiyle)dir ki, İstanbul'a dönmesine izin verilmişti. Bunun üzerine, heyet 2 Ekim tarihinde, Napoli'den önce trenle

Brendizi'ye ve ertesini günü de buradan, vapurla Pire üzerinden, İstanbul'a hareket etmiştir. 7 Ekim'de İstanbul'a varılmıştır.¹⁷²

Trablusgarp'ta bulunan az sayıdaki Türk Mücahit ve yerli vatanseverlerden oluşan küçük kuvvetler, yenilgiye uğramadan, İtalyanları belirli kıyı kesimlerinde sıkışıp kalmaya mahkûm etmiştir. Sadece mütareke hükmünün gereğine uyularak, bir hayli süre sonra, savaşa son verilmiş ve Türk Askeri Heyeti de ancak bu şekilde Trablus'u terk etmiştir.

¹⁷² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı 1914-1918, s. 732-733.

5. SONUÇ

II. Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümü nedeniyle bu olayın donanma aracılığıyla gerçekleştirildiğine inanmış ve bu inancı doğrultusunda donanmaya karşı temkinli bir tutum sergilemiştir. Bu doğrultuda, donanma uzun süre limanda bekletilmiş, gemilerin üzerindeki ağır toplar söktürülmüş, bakım ve onarımlar ihmal edilmiştir. Bu ihmaller sonucunda Osmanlı donanması işlevsiz bir hâle gelmiş, çağın gereklerine uygun yeni ve modern savaş gemileri envantere eklenmemiştir.

Trablusgarp Savaşı patlak verdiğinde, İtalya donanmasını ileri düzeyde silahlarla donatmış, hatta ticaret gemilerini bile savaş gücüne katmıştır. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin güçlü ve modern bir donanmaya sahip olmaması, kara harekâtlarında elde edilen başarıların deniz gücüyle desteklenememesi sonucunu doğurmuştur. Eğer Osmanlı donanması çağdaş niteliklere sahip olsaydı, savaşın seyri değişebilir, İtalya ağır bir yenilgi alabilir ve bu durum Balkan Devletleri'nin Osmanlı'ya karşı savaş açma cesareti bulmalarını engelleyebilirdi. Böylece Balkan Savaşları'nın patlak vermesi, 12 Ada meselesinin ortaya çıkması gibi gelişmelerin önüne geçilmesi mümkün olabilirdi.

İtalya, Osmanlı Devleti'nin zayıf durumda olmasını fırsat bilerek, Trablusgarp'ı maddi ödeme yoluyla satın alabileceğini düşünmüş ve bu amaçla Osmanlı yönetimi ile çeşitli müzakerelerde bulunmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticileri ne düşüncelerine ne de çıkarlarına dayanarak bu öneriyi olumlu yaklaşmamış, Trablusgarp'ı para karşılığı devretmeyi reddetmişlerdir. Osmanlı Devleti, tarihsel olarak sadece kanla kazandığı toprakları, yine kanla verebileceğini kabul etmiştir. Ayrıca, Trablusgarp'ta savaşmadan geri çekilen bir Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve diğer Osmanlı topraklarına olan bağlı birçok bölgesini kolayca kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacağı düşünülmüştür.

Bu süreçte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yalnızca Türkçü bir yaklaşım sergilemediği, aynı zamanda İslamcı bir kimlikle de hareket ettiği gözlemlenmiştir. İttihatçılar, Trablusgarp'ta mücadeleyi İslami bir kimlik altında örgütlemiş ve bu mücadelede Arapların "hain" olarak anılmasının yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, Balkanlar'ı fethettiğinde, bölgedeki halkların diline ve dinî inançlarına müdahale etmeden ılımlı bir politika benimsemiştir. Bu yaklaşım, Balkan halklarının Osmanlı'ya olan sadakatini sürdürmesine olanak tanımış ve Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar bu sadakat devam etmiştir.

Firzovik olayında, Balkanlar'daki tüm sıkıntılara rağmen yerel halkın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı açıkça ortaya çıkmıştır. Avusturya'nın işgal girişiminde bulunduğu sırada, 30.000 kişilik bir topluluk Osmanlı Devleti'ni savunmak için toplanmış ve bu durum, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığın güçlü bir göstergesi olmuştur. Galip Bey, bu durumu kullanarak halkı Meşrutiyet'in ilanı konusunda teşvik etmiş ve halkın desteğini kazanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, 1908 ve 1919 yılları arasında dört kez seçim yapılmış, ancak istenen sonuçlar elde edilememiş ve mevcut problemler çözüme kavuşturulamamıştır. Osmanlı Devleti'nde o dönemde demokrasi henüz tam anlamıyla benimsenmemiştir. II. Meşrutiyet dönemi, siyasi çalkantıların ve huzursuzlukların yaşandığı bir süreç olmuştur. Cinayetler, idamlar, ordu içindeki gruplaşmalar ve bu gruplaşmaların siyasi çekişmelere yol açması, orduyu asli görevinden uzaklaştırmış ve sonuç olarak 31 Mart Olayı'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu olay sonucunda İstanbul'da büyük kargaşa yaşanmış ve kardeş kanı dökülmüştür. II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, iktidar İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ele geçirilmiştir. Başlangıçta tecrübesiz olan İttihatçılar, hükümeti dışarıdan yönetmiş ve zamanla yönetimde daha aktif rol almışlardır.

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ikiyüzlü tutumları, Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşmasına neden olmuştur. Özellikle orduyu modernize etmek için Alman komutanlar görevlendirilmiş ve Osmanlı subayları, Alman danışmanları sayesinde ordu içindeki Alman hayranlığını benimsemişlerdir. Bu hayranlık, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yapmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde, memurların işlediği suçlar sonucunda türüne göre sürgün cezaları uygulanmakta bir gelenek haline almıştır. II. Abdülhamid'e suikast girişiminde bulunan bazı İttihat ve Terakki yanlıları, Trablusgarp'a sürülmüş, ancak affedildikten sonra bu bölgede kalmalarına izin verilmiştir. Birçoğu Trablusgarp'ta kalarak bölgenin gelişimi için gazeteler çıkarmış, okullar açmış, askerlik eğitimleri vermiş ve bölgeye önemli katkılar sağlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile bazıları İstanbul'a dönmüş, bazıları ise bölgede kalıp çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Trablusgarp Savaşı başladığında, bölgeyi iyi tanıyan ve sürgün hayatı yaşamış olan bu İttihatçılar, Trablusgarp'a geçerek İtalyanlara karşı savaşmış ve bölge halkını örgütlemiştir.

Senûsi tarikatı, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a yönelik stratejik desteğinin önemli bir unsuru olmuştur. Tarikat, bölge halkını hem dini hem de sosyal bakımdan korumuş, Trablusgarp Savaşı başlamadan önce Osmanlı subaylarının (başta Enver Paşa olmak üzere) bölgeye gitmesinde etkili olmuştur. Bu destek, Senûsi tarikatının Osmanlı Devleti'ne olan sadakatini, Trablusgarp halkına duyduğu bağlılığı ve sömürgecilik karşıtı duruşunu açıkça göstermektedir. Enver Paşa, tarikatın bu sevgisine karşılık olarak Trablusgarp'ı İstanbul ve Anadolu'dan ayırmadan savunmuş ve bölgeyi canı pahasına korumuştur. Balkan Savaşları nedeniyle İstanbul'a dönmüş olsa da, Trablusgarp'a gönderdiği subaylar aracılığıyla mücadelesini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ın tekrar Osmanlı topraklarına katılması için çeşitli girişimlerde bulunmuş, Şehzade Osman Fuad'ı Libya Devleti'nin başına gönderme planları yapmıştır. Senûsi şeyhleri, yalnızca Trablusgarp Savaşı'nda değil, Kurtuluş Savaşı'nda da Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer alarak Millî Mücadele'ye destek vermişlerdir. Bu, Senûsi tarikatının Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı subayları ile birlikte büyük fedakârlıklar yaparak savaştığını ve sömürgeci güçlere karşı nasıl mücadele verdiklerini göstermektedir. Bu mücadele, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı için bir hazırlık niteliği taşımaktadır.

Bu çalışma, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni kendi çıkarları doğrultusunda parçalama çabalarını da gözler önüne sermektedir. İkiyüzlü Avrupa devletleri, Osmanlı'ya karşı her zaman Haçlı zihniyetiyle hareket etmiş ve Osmanlı topraklarını sömürgeci amaçlar doğrultusunda bölmeye çalışmıştır. İtalya ile olan mücadele, 1911'den sonra Ömer Muhtar'ın idamına kadar devam etmiş ve İtalya, Osmanlı subaylarının Trablusgarp'tan çekilmemesini bahane ederek 12 Ada'yı boşaltmamış, bu ada Yunanistan'a verilmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti yalnızca Trablusgarp'ı kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda 12 Ada'yı da kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

- Alan, G. (2014). 19. yüzyılda Osmanlı'da sürgün politikası çerçevesinde sürgün kadınlar. *Belleten*, 78(281), 245-272.
- Altı, A. (2020). "II. Abdülhamid döneminde Garip Bey adlı Alevi Dedesinin Trablusgarp'a sürülmesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (94), 61-78. 10.34189/hbv.94.003
- Artuç, N. (2013). *İttihatçı- Senûsî İlişkileri*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Artuç, N. (2014). *Türk İnkılap Tarihi*. Isparta: Fakülte Yayınevi.
- Artuç, N. (2019). *Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Artuç, N. (2021). *Trablusgarp ve Bingazide Hamidiye Alayları*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Artuç, N. (2022). "Trablusgarp Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8(2), 283-298.
- Aslan, T. (2010). "31 Mart hadisesi üzerine vilayetlerde çıkan olaylar karşısında alınan tedbirlere ve askeri faaliyetlere dair yazışmalar". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28(28), 1-26.
- Ayık, S. (2019). *İttihad ve Terakki Yönetimine Muhalif Bir Bakış Hikmet Gazetesi 1912*. Ankara: Gece Akademi.
- Ayna, B. ve Kuyucu, F. (2021). (2021). "II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Sadrazam Kâmil Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidar Mücadelesi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(1), 67-82.
- Baykurt, C. (2011). *Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebîre Doğru*. İstanbul: Ark Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi Cilt 1*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi Cilt 2*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Childs, T. W. (2008). *Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri*. D. Berktaş, (Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çabuk, M. (2019). "Senusilik ve İşgalcilere Karşı Kuzey Afrika'da Osmanlı- Senusi İş Birliği". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 221-256.
- Çaycı, A. (1995). *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çelebi, M. (2002). Millî Mücadele döneminde Türk-İtalyan ilişkileri. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çiftçi, A. (2016). “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri”. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (37), 115-141.

Dönmez, G. ve Öztürk, C. (2018). “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?”. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13(1), 201-218.

Ecehan, A. (2008). “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1(5), 12-29

Ediz, İ. (2016). “İtalya’nın Oniki Ada’yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu (1912-1918)”. Akademik İncelemeler Dergisi, 11(1), 35-59.

Ergin, K. (2017). “II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi”. Cedrus, 5, 427-445.

Feroz, A. (1999) İttihat ve Terakki 1908-1914. N. Yavuz (Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Halıcı, Ş. (2008). Meclis-i Mebusan’da Trablusgarp (1908-1912). Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan (ss. 1585-1613), Ankara: Turhan Kitapevi.

İnan, A. (1944). Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyan. VIII, (31), 387- 402.

İnan, A. (2009). Cami Baykurt’un Anılarıyla Son Osmanlı Afrikası’nda Hayat-Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jön Türkler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kansu, A. (2016). İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913. Selda Somuncuoğlu (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Karabekir, K. (2000). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909. İstanbul: Emre Yayınları.

Karaköse, N. (2010). Askeri, siyasi ve silah sanayici kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil). Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Karaköse, N. (2011). “Birinci Dünya Savaşı’nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)”. *Pursuit of History*, 3(6), 251-282.

Karasapan, C. T. (1960) Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan. Ankara: Resimli Posta Matbaası.

Kavas, A. (2000). “Osmanlı-Tibû Münasebetleri: Büyük Sahrâ’da Reşâde (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması”. İslam Araştırmaları Dergisi (4), 69-103.

Kavas, A. (2001). “Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”. Osmanlı Araştırmaları, 21(21). 32-68.

- Kavas, A. (2017). Geçmişten Günümüze Afrika. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Kerimoğlu, H. T. (2007). “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Fırariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(2), 133-150.
- Koloğlu, O. (2003). Osmanlı Meclisinde Libya ve Libyalılar. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Koloğlu, O. (2021). Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine. İstanbul: Truva Yayınları.
- Köseoğlu, N. (2008). Şehit Enver Paşa. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurtcephe, İ. (1995). Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), Ankara: Türk Tarih Yayınları.
- Kutay, C. (2016). Osmanlı Trablusgarb'inde (Libya) İtalya İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları. İstanbul: ABM Yayınevi.
- Malkoç, E. (2020). İtalyanların Trablusgarp Savaşı Sırasında Oniki Ada'yı İşgallerinin Türk Basınındaki Yankısı: İkdam ve Şehbal Örnekleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 79-117.
- Orakçı, S. (2018). Türkiye Afrika İlişkileri. İstanbul: Pelikan Basım.
- Orhan, M. (2010). Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarp Harbi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Örmeci, O. (2010) “Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.” *Tarih Okulu VIII*, 95-109.
- Örs, O. (2013). “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”. *Atatürk Yolu Dergisi*, 13 (51), 679-716.
- Özaslan, F. (2019). “Trablusgarp Savaşının Osmanlı Basınına Yansımaları: Donanma Mecmuası Örneği”. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi*, 6(2), 61-72.
- Özcan, H. (2022). “Telgrafçı İhsan (Pere) Bey'in Gözünden Trablusgarp ve Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Boğazı'nın Ablukası ve Bozcaada'nın İşgali”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 18(35), 104-135.
- Özdağ, A. (2020). Osmanlı İradesinde Trablusgarp Vilayeti (1876-1911). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özköse, K. (2000). Muhammed Senusi (Hayatı ve Eserleri). İstanbul: İnsan Yayınları
- Roberts. J. M. (2010). Avrupa Tarihi. F. Aytuna (Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Safi, İ. (2018). “II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 268-286.

Şahin, G. (2020). Trablusgarp Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye Türk-İtalyan İlişkileri. In G. Yıldız & S. Osmanlıoğlu (Eds.), *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (ss. xx–xx). Millî Savunma Üniversitesi Yayınları.

Şahin, M. ve Tokdemir, A. (2011). “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 851-876.

Şıvgın, H. (2006). *Trabusgap Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Şimşek, G. (2018). *II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler*. Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye’de Siyasi Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakıf Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2004). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, T. ve Tüylü, E. (2011). “Libya'nın Tarihi Gelişimi İçinde Senûsilik, Türk-Senûsi ve Türkiye -Libya İlişkileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(19), 190-206.

Türkmen, Z. (2024). “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 12(35), 567-591.

Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Der Yayınları.

Uslu Üstten, A. ve Haykır, T. (2020). *Neyzen Tefvik’in Hicivlerine Yansıyan Toplumsal ve Siyasi Olaylar*. *Turkish Studies-Educational*. 15(3), 1521-1541.

Yiner, A. (2018). “II. Abdülhamid'in İtalyanların Trablusgarp'taki Faaliyetlerine Karşı Uyguladığı Politikalar”. 5. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu 25-26-27 Ekim, Siirt.

Zeyrek, S. (2013). “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 25-58.